

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ**

**Προφορική Ιστορία και συλλογική –κοινωνική μνήμη. Η
περίπτωση των Μικρασιατών προσφύγων της Νέας Ιωνίας
Αττικής**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Χριστίνα Μολώνη

Τριμελής εξεταστική επιτροπή :
Γεωργία Πετράκη, επίκουρος καθηγήτρια, Επιβλέπων
Μαρία Κορασίδου, επίκουρος καθηγήτρια
Κανάκης Λελεδάκης, επίκουρος καθηγητής

Αθήνα, Σεπτέμβριος, 2010

Copyright © Χριστίνα Μολώνη, 2010.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

**"Της πατρίδας μου πάλι * ομοιώθηκα
μες στις πέτρες άνθισα * και μεγάλωσα
των φονιάδων το αίμα * με φως
* ξεπληρώνω
Μακρινή Μητέρα * Ρόδο μου Αμάραντο"**

(ΤΟ ΑΕΙΟΝ ΕΣΤΙ)

ΕΛΥΤΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Προφορική Ιστορία καταγράφει τον ζωντανό λόγο μαρτύρων του παρελθόντος και έχει ως αποτέλεσμα τη διάδοση της συλλογικής μνήμης. Οι αφηγήσεις ζωής έχουν ως στόχο την ανασύνθεση του παρελθόντος και την κατανόηση της επίδρασης αυτού στις ζωές των ανθρώπων. Είναι ένα διαρκές παιχνίδι, ένα αδιάκοπο πηγαινε – έλα ανάμεσα στην εσωτερική σκηνή του ατόμου και την εξωτερική σκηνή της κοινωνίας.

Ο αφηγούμενος είναι ένα υποκείμενο τοποθετημένο σε ένα κοινωνικό και ιστορικό περιβάλλον και μέσω της αφήγησης της ζωής του μπορούμε να δούμε το πώς σχετίζεται η ατομική του ιστορία με την ιστορία της εποχής του. Μπορούμε να οδηγηθούμε από το άτομο στην κοινωνία και από την κοινωνία στο άτομο. Από την προσωπική εμπειρία ατομική μνήμη στις συλλογικές εμπειρίες και την συλλογική μνήμη. Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον ταυτόχρονα μπορούν να απέχουν, αλλά και να συνυπάρχουν.

Θέμα της παρούσης εργασίας είναι η προσέγγιση της Προφορικής Ιστορίας μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις – μαρτυρίες προσφύγων της Μικράς Ασίας και πώς αυτές συμβάλλουν στην ανάδειξη της συλλογικής – κοινωνικής – προσφυγικής μνήμης. Θα εστιάσουμε στην περίπτωση των Μικρασιατών προσφύγων της Νέας Ιωνίας και συγκεκριμένα στη δημιουργία του προσφυγικού συνοικισμού και στις συνθήκες ζωής που επικρατούσαν στην περιοχή, ενώ παράλληλα θα δοθεί έμφαση στους τρόπους διατήρησης της προσφυγικής μνήμης μέσω των φορέων υλικής μνήμης (μνημεία και πρακτικές ονοματοθεσίας) και των μνημονικών πρακτικών (σύλλογοι και σωματεία προσφύγων).

Η μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί θα είναι η ακόλουθη, θα χρησιμοποιηθούν και θα αναλυθούν προφορικές μαρτυρίες προσφύγων πρώτης γενιάς, οπτικοακουστικό υλικό, το οποίο βρίσκεται στο Αρχείο Μαρτυριών του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού. Επίσης, θα αναζητηθεί βιβλιογραφικό υλικό σχετικά με την άφιξη των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο και την εγκατάστασή τους στη Νέα Ιωνία. Τέλος, θα πραγματοποιηθεί επιτόπια έρευνα σε ερευνητικά και τοπικά ιδρύματα και σε τοπικούς συλλόγους προσφύγων για τη συλλογή περαιτέρω στοιχείων.

Λέξεις – κλειδιά

Προφορική Ιστορία, μνήμη, πρόσφυγες, Μικρά Ασία, Νέα Ιωνία, μνημεία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Η Προφορική Ιστορία, η σχέση ατομικής-συλλογικής μνήμης και η διαμόρφωση της προσφυγικής μνήμης.....	10
1.1 Προφορική Ιστορία.....	10
1.1.1 Η Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα : Προϊστορία, Αρχείο Προφορικής Ιστορίας και σκέψεις για το μέλλον.....	12
1.2 Μνήμη : Ατομική – Κοινωνική / Συλλογική Μνήμη.....	16
1.3 Προσφυγική μνήμη – Μικρασιατικές μαρτυρίες.....	20
1.3.1 Τα προγράμματα συλλογής «Μαρτυριών».....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Άφιξη, εγκατάσταση και κοινωνική ενσωμάτωση των προσφύγων στην Ελλάδα. Το παράδειγμα του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας.....	27
2.1 Οι προσφυγολόγες στην Ελλάδα μετά το 1922.....	27
2.2 Η υποδοχή των προσφύγων από τους Έλληνες γηγενείς.....	28
2.3 Η δημιουργία του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας.....	33
2.4 Τα πρώτα δύσκολα χρόνια της προσφυγιάς, οι προσφυγικές κατοικίες και οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης στη Νέα Ιωνία.....	36
2.5 Η Νέα Ιωνία μετά τα δύσκολα χρόνια. Η κοινωνική ζωή των προσφύγων και η ιδιαιτερότητα της ταυτότητάς τους.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Διατήρηση της προσφυγικής μνήμης και ταυτότητας στη Νέα Ιωνία μέσα από τις μνημονικές πρακτικές και τους φορείς της υλικής μνήμης και η μεταβίβαση αυτών στις επόμενες γενεές.....	48
3.1 «Τόποι μνήμης» και μνημεία.....	48
3.2 Προσφυγικά μνημεία.....	50
3.3 Τα προσφυγικά μνημεία στη Νέα Ιωνία.....	53
3.4 Τα προσφυγικά σωματεία στη Νέα Ιωνία.....	63
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	69
ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	72
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	76

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πώς διαμορφώνει μία κοινωνία τη μνήμη της και πώς τη μεταβιβάζει στις επόμενες γενιές; Και πώς μπορεί να αξιοποιηθεί η ζωντανή μνήμη του παρελθόντος στην ευρύτερη κοινωνία του παρόντος; Η προφορική ιστορία, καταγράφοντας το ζωντανό λόγο μαρτύρων του παρελθόντος αποτελεί σημαντικό εργαλείο για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά και ανοίγει νέους δρόμους για την ερμηνεία της πρόσφατης ιστορίας.

Μέσα από τις αφηγήσεις ζωής διαδίδεται ευρύτερα το ρεύμα της προφορικής ιστορίας και της μελέτης της "συλλογικής μνήμης"¹. Μπορούμε όμως μέσα από την ιστορία του υποκειμένου, να γνωρίσουμε την ιστορία της εποχής στην οποία ζούσε το υποκείμενο; Ο κόσμος δεν είναι δεδομένος και μέσω της αφήγησης της ζωής, μπορούμε να καταλάβουμε πώς τα άτομα τον κατανοούν και τον ερμηνεύουν, πώς δηλαδή τον νοηματοδοτούν.

Μέσω της προφορικής ιστορίας δίνεται φωνή στους απλούς ανθρώπους σε μια προσπάθεια αφενός να ανασυντεθεί το παρελθόν και αφετέρου να κατανοηθεί πως επιδρά αυτό στις ζωές τους. Στο πλαίσιο αυτό, η ιστορία βγαίνει από τα στενά όρια των ακαδημαϊκών γραφείων και έρχεται μέσα στην κοινότητα. Με τις αφηγήσεις ζωής το άτομο αποκαθιστά, δια μέσου της μνήμης, τη σχέση του με το παρελθόν, ενώ ο ιστορικός αναγνωρίζοντας τη δύναμη των συμβολισμών της γλώσσας, την εσωτερίκευση των κοινωνικών στάσεων, το νόημα της σιωπής κατορθώνει να δει τους τρόπους συγκρότησης της συλλογικής μνήμης. Διαμορφώνεται έτσι μια σχέση ανάμεσα στην ιστορία και την κοινότητα που δεν είναι μονόδρομη, αλλά αντίθετα αποτελεί μία σειρά ανταλλαγών, μία διαλεκτική ανάμεσα στην πληροφορία και την ερμηνεία. Οι ιστορικές πληροφορίες δεν είναι ανάγκη να αποσπώνται από την κοινότητα, για να ερμηνεύονται και να παρουσιάζονται ερήμην της από τους επαγγελματίες ιστορικούς, αλλά μέσω της προφορικής ιστορίας, η κοινότητα μπορεί να ενθαρρύνεται να γράψει τη δική της ιστορία².

Οι αφηγήσεις ζωής επιτρέπουν την εξιστόρηση και καταγραφή γεγονότων. Παρελθόν, παρόν και μέλλον, ταυτόχρονα απέχουν, αλλά και συνυπάρχουν. Το παρελθόν βρίσκεται μέσα στο παρόν, αφού ό, τι συμβαίνει σήμερα έχει δημιουργηθεί

¹ Τσιώλης Γ., *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις*, Αθήνα (Κριτική) 2006.

² Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν – Προφορική Ιστορία*, μτφρ. Ποταμιάνος Νίκος - Βαν Μπούσχοτεν P., επιμ. Βαν Μπούσχοτεν P., Αθήνα (Πλέθρον) 2002.

με τα υλικά του χτες, ενώ παράλληλα το παρελθόν ως νόημα, προσδιορίζεται από το παρόν. Οι αναμνήσεις είναι αναδιορθώσεις του παρελθόντος με τη βοήθεια στοιχείων που υπάρχουν στο παρόν³.

Θέμα της παρούσης μελέτης είναι η προσέγγιση της Προφορικής Ιστορίας μέσα από τις προφορικές αφηγήσεις και συγκεκριμένα μέσα από τις μαρτυρίες των προσφύγων της Μικράς Ασίας και συγκεκριμένα όσων εγκαταστάθηκαν στη Νέα Ιωνία, αλλά και το πώς αυτές συμβάλλουν στην ανάδειξη της συλλογικής-κοινωνικής-προσφυγικής μνήμης.

Αναλυτικά, το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται σε θέματα που αφορούν τη σχέση Προφορικής και γραπτής Ιστορίας, τη σχέση μνήμης και ιστορίας, τη μνήμη –ατομική ή συλλογική- ως πηγή ταυτότητας και τη διαδικασία διαμόρφωσης της προσφυγικής μνήμης. Το δεύτερο κεφάλαιο, περιγράφει την άφιξη, εγκατάσταση και κοινωνική ένταξη των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο. Θα γίνει μία αναφορά στις προσφυγολόγους της Ελλάδας του 1922 και την υποδοχή των προσφύγων από τον γηγενή πληθυσμό. Μέσω των μαρτυριών των Μικρασιατών προσφύγων, θα γίνει μία προσπάθεια να καταδείξουμε το πώς οι ίδιοι βίωσαν τα γεγονότα του παρελθόντος. Ειδικότερα όμως, θα επικεντρωθούμε στην ίδρυση του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας, τη δημιουργία των προσφυγικών κατοικιών εκεί και τις συνθήκες ζωής που επικρατούσαν στη νέα πατρίδα, αλλά και το πώς οι πρόσφυγες κατάφεραν παρά τις όλες δυσκολίες να ενσωματωθούν και να ορθοποδήσουν. Τέλος, το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους διατηρήθηκε η προσφυγική μνήμη μέσω των φορέων υλικής μνήμης, όπως μνημεία και πρακτικές ονοματοθεσίας και των μνημονικών πρακτικών, όπως σύλλογοι και σωματεία προσφύγων.

Σταχυολογώντας, η παρακάτω εργασία βασίστηκε στην εξής μεθοδολογία. Χρησιμοποιήθηκαν και αναλύθηκαν προφορικές μαρτυρίες προσφύγων πρώτης γενιάς. Οι μαρτυρίες αυτές -μέχρι σήμερα έχουν συγκεντρωθεί πάνω από 150 συνεντεύξεις και αυτοβιογραφίες προσφύγων πρώτης γενιάς που γεννήθηκαν πριν το 1924, ενώ προστίθενται συνεχώς πρόσωπα από τις επόμενες γενιές, δεύτερης και τρίτης γενιάς που έζησαν από κοντά τις προσπάθειες των προσφύγων- ανήκουν στο οπτικοακουστικό υλικό του Αρχείου Μαρτυριών του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού (Ι.Μ.Ε.), το οποίο επεξεργάστηκα νοηματικά και τεχνικά κατά την άσκηση της

³ Ναυρίδης Κλ., *Κλινική Κοινωνική Ψυχολογία*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1994, 89-91.

πρακτικής μου εργασίας εκεί.

Ειδικότερα χρησιμοποιήθηκαν μαρτυρίες προσφύγων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Νέας Ιωνίας. Αναζητήθηκε βιβλιογραφικό υλικό, τόσο από την βιβλιοθήκη του Παντείου, όσο και από το Ι.Μ.Ε, αλλά και από προσφυγικά σωματεία της Νέας Ιωνίας, όπως την Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας, το Κέντρο Μικρασιατικού Ελληνισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) και τον Ιωνικό Σύνδεσμο σχετικά με την άφιξη και εγκατάσταση των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο και τη δημιουργία του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας. Παράλληλα, ιδιαίτερη αρωγή για την εργασία υπήρξαν τα συγγράμματα του Βάσου Βογιατζόγλου, ενός πνευματικού ανθρώπου και συγγραφέα, μα πάνω από όλα αφοσιωμένου Νεονιώτη, ο οποίος υπήρξε και παιδίατρός μου. Τέλος, πραγματοποιήθηκε επιτόπια έρευνα στη Νέα Ιωνία, σε τοπικούς συλλόγους προσφύγων της περιοχής, καθώς και σε πρόσφυγες δεύτερης και τρίτης γενιάς, συγκεκριμένα ο παππούς και η γιαγιά μου.

Η εργασία αυτή αποτέλεσε μία προσπάθεια να γνωρίσω το ένδοξο αλαργινό μου παρελθόν και να οδηγηθώ στο απτό παρόν μου. Να φτάσω εδώ που είμαι τώρα. Πρόσφυγας τέταρτης γενιάς, περήφανη για την Μικρασιατική μου καταγωγή, νοσταλγώντας πάντα τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Η Προφορική Ιστορία, η σχέση ατομικής-συλλογικής μνήμης και η διαμόρφωση της προσφυγικής μνήμης

1.1 Προφορική Ιστορία

Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας είναι ο χρόνος της μνήμης. Αυτό ίσως είναι και το χαρακτηριστικό της γνώρισμα που τη διαφοροποιεί από την Ιστορία, με την όποια έχουν κοινό προσανατολισμό το παρελθόν.

Σύμφωνα με την Άλκη Κυριακίδου – Νέστορος⁴, η προφορική ιστορία είναι πρώτα από όλα μια τεχνική, η τεχνική της συνέντευξης. Παίρνουν μέρος δύο άνθρωποι, ο ερευνητής και ο αφηγητής. Μέσα από αυτή την συνάντηση παράγεται η προφορική αφήγηση – η αφήγηση ζωής. Αντικείμενα ενδιαφέροντος και εστίασης της προσοχής και των δυο είναι ο αφηγητής, το βίωμά του και η κουλτούρα του. Αρχικά, πρέπει να υπάρχει μια στοιχειώδης σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ ερευνητή και αφηγητή. Εν συνεχεία, με διαφορετικό τρόπο ο καθένας, πρέπει να «απομακρυνθούν» από το δικό τους βίωμα και τη δική τους κουλτούρα. Ο αφηγητής πρέπει να κάνει ένα βήμα «έξω» από τη ζωή του και το περιβάλλον του για να μιλήσει για αυτά. Πρέπει να αισθάνεται ελεύθερος να ξετυλίξει το νήμα των αναμνήσεών του, χωρίς να νιώθει ότι τον εξουσιάζει ο ερευνητής, αλλιώς το πλαίσιο αναφοράς θα είναι εκείνο του ερευνητή και όχι του αφηγητή. Αυτό σημαίνει ότι και ο ερευνητής πρέπει να προσπαθήσει να απαλλαγεί από τα δικά του στερεότυπα ή τουλάχιστον να τα συνειδητοποιήσει, δηλαδή θα πρέπει να κάνει ένα βήμα για να διεισδύσει στην κουλτούρα του αφηγητή. Ο λόγος λοιπόν της αφήγησης συν-παράγεται σε μια «άλλη» περιοχή⁵, όπου ερευνητής και αφηγητής συναντώνται και συνεργάζονται⁶ και ανεξάρτητα από το ποσοστό «πολιτισμικής αλήθειας» που εμπεριέχουν οι απόψεις

⁴Κυριακίδου-Νέστορος Άλκ., *Ο χρόνος της Προφορικής Ιστορίας*, 1987, 177-183. http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/metis_11052201_1987_num_2_1_889.

⁵ Το ενδιαφέρον της περιοχής αυτής δεν είναι βέβαια τόσο τοπολογικό (σε ποιά απόσταση) όσο δυναμικό: πώς, με ποιές κινήσεις, με ποιές προθέσεις, με ποιές αμοιβαίες αντιλήψεις και προσμονές φτάνουν εκεί οι συμμετέχοντες; Να τι καθιστά την κάθε συνάντηση μοναδική και τι αποτελεί την ύστατη δυσκολία στη μεθοδολογική της σύλληψη και ακινητοποίηση.

⁶ Χρηστάκης Νικ., «Ο ερευνητής, οι νέοι και οι άλλοι: Ερωτήματα με αφορμή μία έρευνα για τους νέους» στο Θανοπούλου Μ. – Μπουτζουβή Α. (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος 107, Αθήνα* (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2002, 53-54, αλλά και στο Χρηστάκης Νικ. *Μουσικές ταυτότητες. Αφηγήσεις μουσικών και συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης σκηνής ροκ*, Αθήνα (Τυπωθήτω-Γ.Δαρδανός) 1999.

και τα επιχειρήματα τους, αποτελούν την πρώτη ύλη για επιστημονική επεξεργασία, τη «μαγιά» της προφορικής ιστορίας.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της προφορικής ιστορίας είναι ότι δημιουργεί τα δεδομένα της. Δεν τα εκμεταλλεύεται απλώς, όπως κάνει η ιστορία με το αρχειακό της υλικό. Η προφορική αφήγηση που καταγράφεται, σήμερα πια, στο μαγνητόφωνο είναι ένα καινούριο δεδομένο, το οποίο δημιουργεί ο αφηγητής με την παρακίνηση του ερευνητή. Η ποιότητα της προφορικής αφήγησης εξαρτάται από τις ικανότητες και τον χαρακτήρα των δυο. Υπάρχουν καλοί και κακοί και στις δυο όχθες, αλλά εκείνο που παίζει το μεγαλύτερο ρόλο είναι ο χαρακτήρας και οι ικανότητες του πληροφορητή. Το τελικό αποτέλεσμα, ωστόσο, εξαρτάται από τη σχέση που θα δημιουργηθεί ανάμεσα στους δύο. Αυτό είναι η απαράγραφτη συνθήκη κάθε συνέντευξης, η οποία προορίζεται για ποιοτική και όχι ποσοτική ανάλυση των στοιχείων της.

Αυτή η προφορική αφήγηση που καταγράφεται, αναγάγει την προφορική ιστορία από μία απλή τεχνική σε επιστημονική μέθοδο. Στόχος του ιστορικού της προφορικής ιστορίας δεν είναι να συγκεντρώσει προφορικές μαρτυρίες για συγκεκριμένα γεγονότα, οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν ως συμπλήρωμα, εκεί όπου οι γραπτές πηγές δεν επαρκούν, για να ανακαλύψει την ιστορική «αλήθεια». Αυτό που επιδιώκει η προφορική ιστορία δεν έχει σχέση με την αντικειμενική «αλήθεια», αλλά με το υποκειμενικό «βίωμα» του γεγονότος. Δεν την ενδιαφέρει «τί ακριβώς έγινε», αλλά «πώς το έζησαν» οι συγκεκριμένοι άνθρωποι. Την ενδιαφέρει η εμπειρία, η ανασύσταση της βιωμένης εμπειρίας, και, μέσω αυτής, η ανίχνευση των συλλογικών αναπαραστάσεων, καθώς τότε ανοίγεται μπροστά μας ένα νέο πεδίο που μας επιτρέπει να επισκεφτούμε ξανά το παρελθόν υπό μια εντελώς διαφορετική οπτική γωνία⁷. Δεν σταματά όμως εκεί. Μέσα από την αφήγηση της εμπειρίας επιδιώκει να φτάσει στη λογική που διέπει τον αφηγηματικό λόγο του πληροφορητή και που είναι η λογική της ζωής του. Ο ερευνητής καλείται να ανασυστήσει το κλίμα της εποχής και της περιοχής που έδρασε ο πληροφορητής του. Να ανακαλύψει τα κανάλια μέσα από τα οποία πέρασε η μνήμη του τα χρόνια που μεσολάβησαν. Να μάθει με κάθε λεπτομέρεια το βιογραφικό του αφηγητή, πάντα σε σύνδεση με τα ιστορικά

⁷ Βαν Μπούσχοτεν Ρ., «Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου» στο Θανοπούλου Μ. – Μπουτζουβή Α. (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος 107*, Αθήνα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2002, 137-138, αλλά και στο Βαν Μπούσχοτεν Ρ., *Απαξίωση και αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών, Πρακτικά του Συνεδρίου Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός: Λαογραφία και Ιστορία*, Θεσσαλονίκη (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) 2000.

γεγονότα⁸. Για να αποκαλύψει τη λογική της ζωής του, χρειάζεται να αναλύσει το αφηγηματικό κείμενο. Εδώ ακριβώς βρίσκεται η επιστημονική διάσταση της προφορικής ιστορίας και της «επίσημης» ιστορίας, στην ανάλυση και την κριτική του πρωτογενούς υλικού. Αλλά το υλικό αυτό είναι διαφορετικό στις δύο περιπτώσεις και αυτό είναι που απομακρύνει τις δύο μεθόδους και τις διαφοροποιεί.

Τα ντοκουμέντα της «επίσημης» ιστορίας, της λεγόμενης «ιστορίας των γεγονότων», καταγράφουν ένα συγκεκριμένο γεγονός που συμβαίνει σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ο ιστορικός εκτιμά την αξία αυτής της γραπτής μαρτυρίας και την τοποθετεί, ανάλογα, στην χρονολογική και τη λογική ακολουθία της δικής του ιστορικής αφήγησης. Η αφήγηση είναι το τελικό προϊόν, ενώ αντίθετα στην προφορική ιστορία, η προφορική αφήγηση είναι το πρωτογενές υλικό του ιστορικού.

Η προφορική ιστορία ξεκινάει βέβαια από το ίδιο το άτομο, την ατομική εμπειρία του αφηγητή, την ατομική του μνήμη, αλλά δε μένει ως εκεί. Προχωρά και φτάνει στη συλλογική εμπειρία ενός ιστορικού γεγονότος και την συλλογική μνήμη. Από την ιστορικότητα του ατόμου μεταβαίνουμε στην ιστορικότητα της κοινωνίας σύμφωνα με την οποία όλα τα άτομα μετέχουν ή καλύτερα συμμετέχουν στην ιστορία της κοινότητας τους και με αυτό τον τρόπο δημιουργείται ένα αίσθημα κοινωνικής ταυτότητας και κοινωνικής μοίρας.

1.1.1 Η Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα : Προϊστορία, Αρχείο Προφορικής Ιστορίας και σκέψεις για το μέλλον

Σύμφωνα με την έρευνα⁹ του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ), η Προφορική Ιστορία στην Ελλάδα έχει διανύσει μια πορεία αρκετών χρόνων, παρόλα

⁸ Βερβενιώτη Τασούλα, «Προφορική ιστορία και έρευνα για τον ελληνικό εμφύλιο: Η πολιτική συγκυρία, ο ερευνητής και ο αφηγητής» στο Θανοπούλου Μ. – Μπουτζουβή Α. (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος 107*, Αθήνα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2002, 176-177.

⁹ Μπουτζουβή Α. - Θανοπούλου Μ., «Η προφορική ιστορία στην Ελλάδα. Οι εμπειρίες μιας δύσκολης πορείας» στο Θανοπούλου Μ. – Μπουτζουβή Α. (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος 107*, Αθήνα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2002, 3-21.

αυτά δεν έχει αναπτυχθεί επαρκής επιστημονικός διάλογος για να προσδιοριστεί το περιεχόμενο των όρων προφορική ιστορία, προφορικές μαρτυρίες και προφορικά αρχεία.

Πρόσθετη δυσκολία αποτελεί το γεγονός ότι η προφορική ιστορία δεν είναι θεσμοποιημένη στον ακαδημαϊκό και ερευνητικό χώρο, κατάσταση που αποτυπώνεται στη μικρή θέση που αυτή καταλαμβάνει στα προγράμματα σπουδών, τις επιστημονικές εκδηλώσεις, την επιστημονική παραγωγή και τη χαμηλή έως ανύπαρκτη χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων.

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούμε στην προϊστορία της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα και τους προσανατολισμούς των ατόμων και των φορέων που ασχολούνται με αυτήν.

Μια πρώτη ομάδα εργασίας ήταν αυτή που συγκροτήθηκε με πρωτοβουλία του καθηγητή της Κλινικής Ψυχολογίας Κλήμη Ναυρίδη. Η λειτουργία της ξεκίνησε το 1988, στον Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και από το 1991 συνεχίστηκε στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Ενημέρωσης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στο πλαίσιο της ομάδας αυτής η προβληματική της προφορικής ιστορίας τέθηκε μάλλον έμμεσα, μέσω των ζητημάτων θεωρίας και μεθόδου των υπό εξέλιξη ερευνών και κυρίως όσων χρησιμοποίησαν τη βιογραφική μέθοδο, χωρίς όμως η προφορική ιστορία να βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός της. Ωστόσο η διεπιστημονική σύνθεση αυτής της ομάδας ανέδειξε και τη διεπιστημονική δυναμική της προφορικής ιστορίας ως χώρου του οποίου τα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία αντλούν την προέλευσή τους, αλλά και συγγενεύουν με ποικίλα πεδία των επιστημών του ανθρώπου.

Μια δεύτερη ομάδα εργασίας ήταν αυτή της «Επιτροπής Προφορικής Ιστορίας» που συγκροτήθηκε στο πλαίσιο της Ελληνικής Αρχαιακής Εταιρίας, με πρωτοβουλία της ιστορικού Αλέκας Μπουτζουβή και της οποίας η λειτουργία κάλυψε την περίοδο από το 1990 έως το 1993. Αυτή αποτέλεσε την πρώτη ad hoc διεπιστημονική ομάδα εργασίας που διεκδίκησε την ταυτότητά της ως ομάδα προφορικής ιστορίας.

Εκτός από τη συγκρότηση και λειτουργία αυτών των ομάδων, από το 1993 μπορούν να καταγραφούν στο χώρο ημερίδες και συνέδρια των οποίων τα θέματα εμφανίζουν άμεση συνάφεια με την προφορική ιστορία. Το ζήτημα των οπτικοακουστικών αρχείων τίθεται για πρώτη φορά σε δημόσιο διάλογο το 1993 κατά τη διάρκεια του Α΄ Συνεδρίου που οργάνωσε η ΕΡΤ, με τίτλο «Η συμβολή των οπτικοακουστικών αρχείων στη διαμόρφωση ιστορικής μνήμης».

Ένα χρόνο αργότερα, τον Απρίλιο του 1994, η ομάδα του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου διοργάνωσε Δημερίδα, με θέμα «Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία και σαφείς αναφορές στην προφορική ιστορία». Ωστόσο η πρώτη ημερίδα με επίκεντρο του ενδιαφέροντός της την προβληματική της προφορικής ιστορίας, που αποτελεί συνέχεια της προσπάθειας που κατέβαλε η ομάδα της «Επιτροπής Προφορικής Ιστορίας», είναι η Διεθνής Ημερίδα που οργάνωσε το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών το Μάιο του 1997, με τίτλο «Μαρτυρίες σε ηχητικές και κινούμενες αποτυπώσεις ως πηγή της ιστορίας». Την ίδια χρονιά εκδόθηκαν τα πρακτικά της εγκαινιάζοντας τη σειρά «Ιστορία-Προφορικές Μαρτυρίες». Η διεθνής αυτή ημερίδα έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες επιστήμονες να έρθουν σε επαφή με τον προβληματισμό των Ευρωπαίων συναδέλφων τους από το χώρο της προφορικής ιστορίας και έθεσε, μεταξύ άλλων, προβλήματα ταξινόμησης και αρχειοθέτησης προφορικών αρχείων.

Στις προσπάθειες που προαναφέρθηκαν εντάσσεται και αυτή του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) που ξεκίνησε με τη συγκρότηση ομάδας προφορικής ιστορίας και συνεχίστηκε με τη διεξαγωγή της Ημερίδας, η οποία προώθησε τη διεπιστημονική συνεργασία και την έρευνα, διευκολύνοντας την κατανόηση των πολλαπλών προβλημάτων της έρευνας πεδίου που αφορούν τους τρόπους συλλογής και χρήσης των προφορικών μαρτυριών. Έθιξε το πρόβλημα τόσο του ορισμού της προφορικής ιστορίας όσο και των σχέσεων που αυτή αναπτύσσει με τα συναφή επιστημονικά αντικείμενα. Έδωσε, επίσης, την ευκαιρία να εκφραστεί η διεπιστημονικότητα του χώρου σε όλα τα επίπεδα: διαμόρφωση του προγράμματος, σύνθεση του κοινού που την παρακολούθησε, εισηγήσεις και συζητήσεις που ακολούθησαν.

Όσα παρουσιάσαμε παραπάνω σκιαγραφούν σε μεγάλο βαθμό την πορεία της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα, μια πορεία δύσκολη που χαρακτηρίζεται από ασυνέχειες και εμπόδια, σύμφωνα βεβαίως με το χώρο που αυτή καλύπτει. Συνοπτικά, για το χώρο αυτό, θα μπορούσε κανείς να επισημάνει τα ακόλουθα.

Η εισαγωγή του μαθήματος της προφορικής ιστορίας στους θεσμούς της εκπαίδευσης έχει ξεκινήσει από το 1997. Σήμερα διδάσκεται ως μάθημα σε πολλά Πανεπιστήμια. Τα μαθήματα αυτά είναι: «Μνήμη και Προφορική Ιστορία» και

«Εφαρμοσμένη Προφορική Ιστορία» στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας¹⁰, «Προφορικές πηγές και πολιτισμική ταυτότητα» και «Μουσείο και προφορικές πηγές», «Λαογραφία και Προφορική Ιστορία», «Προφορική Ιστορία και Συλλογική Μνήμη» στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων¹¹, «Προφορική μαρτυρία στην πηγή της Ιστορίας» στο Πανεπιστήμιο Κρήτης¹², «Προφορική Ιστορία» στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου¹³.

Η προφορική ιστορία ουσιαστικά απουσιάζει και από τους θεσμούς έρευνας. Ορισμένα ερευνητικά κέντρα έχουν συμπεριλάβει την προφορική ιστορία στα ενδιαφέροντά τους, όπως το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού και το Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού του Δήμου Καλαμαριάς, που ενδιαφέρονται, κυρίως, για τη συλλογή και διάσωση μαρτυριών. Το Κέντρο Λαογραφίας χρησιμοποιεί προφορικό υλικό στις έρευνές του χωρίς ιδιαίτερη έμφαση στην προφορική ιστορία. Το Ε.Κ.Κ.Ε. έχει λειτουργήσει, μέχρι στιγμής, ως χώρος ανίχνευσης και καταγραφής ενδιαφερόντων και διαθέσεων όσων εντάσσουν την ερευνητική τους δραστηριότητα στο χώρο της προφορικής ιστορίας. Έχει προσπαθήσει να δημιουργήσει ομάδες εργασίας προς την κατεύθυνση αυτή, αλλά δεν έχει προωθήσει, ακόμα, ερευνητικά προγράμματα προφορικής ιστορίας.

Παρατηρείται αδυναμία των ερευνητών του χώρου να συναντηθούν και να χαράξουν μια κοινή πορεία. Οι διεπιστημονικοί πυρήνες που αναπτύχθηκαν σε διαφορετικούς πανεπιστημιακούς χώρους, όπως Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Αιγαίου, λειτούργησαν μάλλον χωριστά ο ένας από τον άλλο. Στην καλύτερη περίπτωση, υπήρξαν απλές ανταλλαγές ομιλητών, πράγμα που συνδέεται προφανώς και με το γεγονός ότι οι ερευνητές αυτοί είναι διασκορπισμένοι σε διάφορα σημεία της χώρας, προέρχονται από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, τα ερευνητικά τους εγχειρήματα υπάγονται σε διαφορετικά θεωρητικά πλαίσια και ακόμα ότι θέτουν διαφορετικά ερωτήματα στο προφορικό υλικό.

Παρατηρείται ρευστότητα των ορίων του χώρου της προφορικής ιστορίας που απορρέει από την έλλειψη ορισμού του περιεχομένου της, αλλά και από τη συγκρότηση του χώρου από ερευνητές που υιοθετούν διαφορετικές προσεγγίσεις στο

¹⁰ Στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στη Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου που εδρεύει στον Βόλο.

¹¹ Στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας στον τομέα Λαογραφίας, αλλά και στο Διατομεακό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Νεώτερη και σύγχρονη Ελληνική κοινωνία: Ιστορία – Λαϊκός Πολιτισμός».

¹² Στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας στην Πανεπιστημιούπολη Ρεθύμνου.

¹³ Στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών στην Πανεπιστημιακή Μονάδα Λέσβου.

πλαίσιο ποικίλων κλάδων των επιστημών του ανθρώπου –κυρίως ιστορίας, κοινωνιολογίας, κοινωνικής ψυχολογίας, κοινωνικής ανθρωπολογίας– και κάνουν διαφορετική χρήση των εργαλείων έρευνας. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρείται κατάχρηση όχι μόνο της ελαστικής διεπιστημονικότητας που χαρακτηρίζει την προφορική ιστορία, αλλά και της δημοκρατικότητας που αποτελεί συστατικό στοιχείο της συγκρότησής της ως πεδίου. Το γεγονός αυτό απεικονίζεται αλλά και εξηγείται από το μη θεσμοθετημένο χαρακτήρα της, από την έλλειψη, δηλαδή, πανεπιστημιακών τμημάτων που να οδηγούν σε σχετικό πτυχίο, την έλλειψη επιστημονικών συλλόγων.

Τέλος, παραμένει αναπάντητο το ερώτημα γιατί, ενώ η Ελλάδα προσφέρεται για την ανασύσταση της ιστορίας της με βάση τις προφορικές πηγές ομάδων, η ιστορία των οποίων μόνο από τους ίδιους και προφορικά μπορεί να συγκεντρωθεί και να συμπληρωθεί, ούτε το κράτος ούτε οι φορείς έχουν επιδείξει μέχρι σήμερα το ανάλογο ενδιαφέρον για τη συγκέντρωση και διάσωση των μαρτυριών τους. Με ελάχιστες εξαιρέσεις που αφορούν μεμονωμένους φορείς, το όλο ζήτημα έχει αφεθεί στην ατομική πρωτοβουλία. Ίσως η εμφανιζόμενη ως αδιαφορία για τη νέα οπτική προσέγγισης της σύγχρονης ιστορίας, που θα στηρίζεται στις προφορικά κατατεθειμένες μαρτυρίες των ατόμων που βίωσαν τα γεγονότα ως ιστορικά υποκείμενα, να υποκρύπτει μια πολιτική λήθης, η οποία σαφώς θα διαιωνίζεται όσο δεν θα υπάρχουν προγράμματα, πόροι και χώροι διάσωσης και αποθήκευσης του προφορικά καταγεγραμμένου αρχειακού υλικού.

1.2 Μνήμη : Ατομική – Κοινωνική / Συλλογική Μνήμη

Πίσω από την καθημερινή μας ζωή κρύβεται μια συνεχής και ιδιαίτερα περίπλοκη νοητική λειτουργία. Μια απλή διαδικασία ρουτίνας, όπως είναι μια συζήτηση, απαιτεί τη μείξη αισθητηριακών πληροφοριών με αναδυόμενες, σχετικές με το αντικείμενο, εγγεγραμμένες στον εγκέφαλο πληροφορίες. Ο συνδυασμός της προσλαμβανόμενης πληροφορίας με την ανάκληση αρχειοθετημένων στον εγκέφαλο πληροφοριών είναι αυτό που ονομάζεται ενεργός μνήμη, η οποία είναι το πλέον σημαντικό επίτευγμα της νοητικής εξέλιξης του ανθρώπου. Επιτρέπει στο ανθρώπινο είδος να προγραμματίζει το μέλλον με βάση τις εμπειρίες, τις γνώσεις και τις μνήμες του παρελθόντος. Του δίνει την δυνατότητα να συνεχίζει την πολιτισμική του εξέλιξη με βάση τα όσα έχει

μάθει για τα μέχρι σήμερα επιτεύγματα του πολιτισμού του¹⁴.

Η μνήμη¹⁵, με την ευρύτερη έννοια, είναι μία λειτουργία του νου. Μία ενεργητική διαδικασία ανακατασκευής με βάση τα ίχνη ή τα σύμβολα του παρελθόντος. Μπορεί να ενεργοποιείται και υπό την πίεση μιας προσωπικής ανάμνησης ή ως αντίσταση στην επίσημη «εντολή» λήθης¹⁶. Θα μπορούσαμε να θέσουμε το θέμα της μνήμης και από την πλευρά της λήθης. Μνήμη είναι αυτά που θυμόμαστε όσο και αυτά που ξεχνάμε. Μνήμη είναι ό,τι άθελά μας επαναλαμβάνουμε, γιατί κάτι ξεχνάμε. Αποτελεί ένα χώρο αποθήκης και είναι ένας τρόπος κοινωνικής σκέψης και αναπαράστασης του παρελθόντος. Για πολλούς μελετητές μπορεί να αποτελέσει σημαντικό εργαλείο και πεδίο έρευνας.

Όπως αναφέρει η Μαντόγλου¹⁷, κατά τον Jedlowski, η μνήμη μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι η ικανότητα ενός συστήματος, ζώντος ή τεχνητού, να απαντά στα γεγονότα, αποθηκεύοντας την απορρέουσα πληροφορία και τροποποιώντας τη δομή του με τέτοιο τρόπο, ώστε η απάντηση στα επόμενα γεγονότα να επηρεάζεται από προηγούμενες προσλήψεις.

Κατά την Vial, η οποία προσπαθεί να αντιπαραθέσει την ανθρώπινη μνήμη¹⁸ από την μνήμη του υπολογιστή, η μνήμη είναι σύνθεση, δημιουργία, φαντασία, ανοικοδόμηση του παρελθόντος. Η ανθρώπινη μνήμη στηρίζεται στην αναδρομική επεξεργασία ενός προσωπικού βιώματος, αλλά και οικογενειακών, εθνικών και πολιτισμικών μνημών. Η μνήμη είναι μία διαλεκτική εμπειρία.

Κατά τον Bartlett, ο οποίος έστρεψε το ενδιαφέρον στην κοινωνική βάση της μνήμης και αναφέρθηκε στην έννοια της «κοινωνικής συμβατικότητας», η μνήμη δεν δρα ως μία παθητική αποθήκευση παλαιών εμπειριών ή αρχείων από το παρελθόν.

¹⁴ Κούβελας Ηλ., «Μνήμη : αποτέλεσμα της πλαστικότητας του νευρικού συστήματος» στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ) *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια- Πανεπιστήμιο Αιγαίου) 1999.

¹⁵ Στην ελληνική μυθολογία η προσωποποίηση της μνήμης ήταν η Μνημοσύνη. Ανήκε στους Τιτάνες, ήταν κόρη της Γαίας και του Ουρανού και μητέρα των εννέα Μουσών που τις γέννησε με τον Δία, όταν εκείνος διανυκτέρευσε στον Ελικώνα. Η Μνημοσύνη είναι προγεννήτορας όλων των τεχνών και των επιστημών, μεταξύ των οποίων και της ιστορίας. Η επιστήμη της θύμησης, η μνημονική, η οποία αποδίδεται στον Σιμωνίδη τον Κείο, αποτέλεσε τη βάση της μαθησιακής διαδικασίας.

¹⁶ Μπενβενίστε Ρ. «Μνήμη και ιστοριογραφία» στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ) *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια- Πανεπιστήμιο Αιγαίου) 1999.

¹⁷ Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες. Ατομικές – Συλλογικές – Ιστορικές*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2009, 24-25, αλλά και στο Μαντόγλου Άννα, *Κοινωνική μνήμη και κοινωνική λήθη. Οι δύο όψεις της κοινωνικής σκέψης*, Φάκελος σημειώσεων, Αθήνα (Πάντειο Πανεπιστήμιο) 2009.

¹⁸ Θεωρείται η δυνατότητα ανάκλησης της παρελθούσης εμπειρίας στο πεδίο της συνείδησης.

Αντιθέτως, υπάρχει μία ενεργή διαδικασία μνημοσύνης ενός αντικειμένου ή γεγονότος μέσω της οποίας το κάθε αντικείμενο ή γεγονός προσαρμόζεται στις εκάστοτε κοινωνικές τάσεις. Τα άτομα, τα οποία είναι κοινωνικά όντα (έννοια που πολλές φορές ξεχνούν οι ψυχολόγοι), πριν αποθηκεύσουν οποιαδήποτε πληροφορία, αρχικά την επεξεργάζονται, την τροποποιούν, κατά κάποιον τρόπο την περνούν από ένα είδος "φίλτραρίσματος". Επομένως, οι αναμνήσεις δεν αποτελούν μία απλή καταγραφή και αντιγραφή των γεγονότων που έχουν ήδη συμβεί. Και για αυτό τον λόγο τα άτομα δεν θυμούνται τις ακριβείς λέξεις μιας ιστορίας, αλλά την συγκρατούν και την αφηγούνται με βάση την προσωπική επεξεργασία που έχουν σε αυτήν κάνει.

Τους όρους για την διερεύνηση της μνήμης στον χώρο των κοινωνικών και ιστορικών επιστημών έθεσε ο Maurice Halbwachs¹⁹. Ο ίδιος υπήρξε μαθητής και οπαδός του Emile Durkheim, από την σκέψη του οποίου επηρεάστηκε και θεωρείται ο κατεξοχήν θεωρητικός της «συλλογικής μνήμης». Κατά τον Halbwachs, η μνήμη δεν περιορίζεται στην ανάμνηση και ανάκληση του παρελθόντος. Δεν αποτελεί αποθήκη του παρελθόντος. Κάθε μνήμη ανήκει συγχρόνως στο παρελθόν και το παρόν και διαμορφώνεται – αναπλάθεται από το παρόν και τις απαιτήσεις του παρόντος.

Η μνήμη τελεί σε διαρκή εξέλιξη. Είναι ένα σύστημα ανοικτό στη διαλεκτική της θύμησης και της λήθης. Αποτελεί ένα αενάως επίκαιρο φαινόμενο. Συνιστά έναν δεσμό που μας συνέχει με το αιώνιο παρόν²⁰.

Συνεχίζοντας, διακρίνει την μνήμη σε ατομική και συλλογική – κοινωνική μνήμη. Η πρώτη αφορά τη μνήμη ενός ατόμου ή λίγων ατόμων (μιας οικογένειας), οι οποίοι έχουν κοινά βιώματα και ένα κοινό παρελθόν. Η δεύτερη, αφορά μεγαλύτερες ομάδες, όπως έθνος, κοινότητες, ευρύτερες περιοχές. Η ατομική μνήμη οφείλει την ύπαρξή της στην συλλογική μνήμη, καθώς κάθε ατομική μνήμη είναι μία πτυχή της συλλογικής μνήμης, η οποία αλλάζει καθώς αλλάζουν οι σχέσεις των ατόμων με το κοινωνικό περιβάλλον. Με αυτόν τον τρόπο υπάρχει μία αέναη αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ατομική και την συλλογική μνήμη.

¹⁹ Στο έργο του *Les Cadres Sociaux de la Mémoire* (1925), έθεσε κατά τρόπο προγραμματικό ένα σύνολο από προτάσεις και επιχειρήματα σχετικά με την συλλογική φύση της μνήμης και περιέγραψε έναν τρόπο προσέγγισης του προβλήματος, που από πολλές απόψεις καθόρισαν και προσανατόλισαν τη σύγχρονη έρευνα. Το έργο του, μαζί με εκείνο του Bartlett, εμπεριέχει το μεγαλύτερο μέρος της θεματολογίας και του προβληματισμού που αναπτύχθηκε αργότερα και μέχρι τις ημέρες μας στο χώρο της ιστορίας, της ανθρωπολογίας, αλλά και της γνωστικής και κοινωνικής ψυχολογίας.

²⁰ Θεολόγλου Κ. *Η αζία της μνήμης για μια κοινωνία*, Intellectum 2007-2008, τεύχος 3, σελ 63-64 (http://www.intellectum.org/articles/issues/intellectum3/ITL03P053069_H_aksia_tis_mnimis.pdf)

Την συλλογική μνήμη μπορούμε να την ερμηνεύσουμε ως τις εκφάνσεις μιας συλλογικής ταυτότητας. Σύμφωνα με τον Hobsbaum²¹, όλοι οι άνθρωποι έχουν συνείδηση του παρελθόντος που ορίζεται ως η περίοδος που προηγείται των γεγονότων που είναι άμεσα καταγεγραμμένα στην ατομική μνήμη, μια που ζούμε μαζί με ανθρώπους μεγαλύτερους τους. Το παρελθόν αποτελεί μία σταθερή διάσταση της ανθρώπινης συνείδησης, εφόσον είναι ένα αναπόφευκτο συστατικό των θεσμών, των αξιών και των άλλων στοιχείων της ανθρώπινης κοινωνίας. Το να είναι κανείς μέλος της οποιασδήποτε ανθρώπινης κοινότητας, σημαίνει μεταξύ των άλλων ότι τοποθετείται σε σχέση με το παρελθόν του, έστω και για να το αρνηθεί. Επομένως, το παρελθόν, ως μία συλλογική συνεχής εμπειρία, είναι ιδιαίτερα σημαντικό ακόμα και για τους πλέον συνεπείς καινοτόμους, εκείνους δηλαδή που πιστεύουν ότι το νέο συνεπάγεται βελτίωση ή εξέλιξη.

Ιστορία και παρελθόν καταγράφονται στην μνήμη και μπορούμε να τα ξαναζήσουμε χάρη στις ενθυμήσεις μας. Θυμόμαστε κάτι με την προϋπόθεση να τοποθετηθούμε με βάση την οπτική γωνία μιας ή πολλών ομάδων σε κάποιο ή κάποια ρεύματα της συλλογικής σκέψης. Η ταυτότητα συνδέεται με την ιστορία μιας κοινωνίας τόσο στο ατομικό όσο και στο συλλογικό επίπεδο. Τα άτομα ανήκουν σε ομάδες που έχουν παρελθόν. Η μνήμη παρεμβαίνει στο παρόν και συνδέει τις ομάδες με το παρελθόν τους, τις ενδυναμώνει, διασφαλίζει την συνοχή των μελών τους και συνιστά, κατ' αυτό τον τρόπο, στοιχείο και αναπόσπαστο μέρος της ταυτότητας των συλλογικοτήτων.

Και για να επιστρέψουμε, υπάρχουν λοιπόν ατομικές και συλλογικές μνήμες και τα άτομα συμμετέχουν και στις μεν και στις δε. Ανάλογα με την μνήμη, το άτομο υιοθετεί δύο διαφορετικές και ίσως αντιφατικές στάσεις. Από τη μία, στο πλαίσιο της προσωπικότητάς του και της προσωπικής του ζωής τοποθετούνται οι αναμνήσεις του και από την άλλη, συμπεριφέρεται ως μέλος της ομάδας συμμετέχοντας στην ενθύμηση και διατήρηση απρόσωπων αναμνήσεων, στο βαθμό που αυτές ενδιαφέρουν την ομάδα. Αυτές οι δύο μνήμες συχνά υπεισέρχονται η μία στην άλλη. Ιδιαίτερα η ατομική μνήμη μπορεί να στηριχτεί στη συλλογική μνήμη, να αντικατασταθεί από αυτή, να μπερδευτεί ή να τονιστεί προς στιγμήν με αυτή, για να επιβεβαιώσει συγκεκριμένες αναμνήσεις, για να τις διευκρινίσει ή ακόμα για να γεμίσει μερικά κενά. Ωστόσο η ατομική μνήμη ακολουθεί και το δικό της δρόμο και

²¹ Hobsbaum Eric, *Για την ιστορία*, μτφρ. Ματάλας Παρασκευάς, Αθήνα (Θεμέλιο, Ιστορική Βιβλιοθήκη) 1998, 25.

όλη αυτή η εξωτερική σχέση αφομοιώνεται και ενσωματώνεται σταδιακά στην ύπαρξή της. Η συλλογική μνήμη, από την άλλη, εσωκλείει τις ατομικές μνήμες, αλλά δεν μπερδεύεται, ούτε ταυτίζεται με αυτές, εξελίσσεται σύμφωνα με τους δικούς της κανόνες. Και εάν μερικές ατομικές αναμνήσεις διεισδύουν σε αυτήν, αλλάζουν μορφή από την στιγμή που επανατοποθετούνται σε ένα σύνολο, το οποίο δεν είναι πλέον η προσωπική συνείδηση.

Η ατομική μνήμη²² δεν είναι απομονωμένη και κλειστή. Ένα άτομο για να θυμηθεί το παρελθόν του, συχνά έχει ανάγκη να αναφερθεί στις ενθυμήσεις των άλλων, να έχει σημεία αναφοράς έξω από το ίδιο, τα οποία καθορίζονται από την κοινωνία. Η λειτουργία της ατομικής μνήμης δεν είναι δυνατή χωρίς αυτά τα εργαλεία που είναι οι λέξεις και οι ιδέες, τις οποίες δεν εφεύρε μόνο του το άτομο, αλλά τις δανείστηκε από το περιβάλλον του και οι οποίες είναι ήδη φορτισμένες νοήματος, ή αλλιώς, κοινωνικής μνήμης. Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι θυμόμαστε μόνο αυτά που εμείς οι ίδιοι είδαμε, κάναμε, αισθανθήκαμε και σκεφτήκαμε κάποια στιγμή. Δεν είναι αλήθεια ότι η μνήμη μας δεν συγχέεται με αυτή των άλλων. Στην πραγματικότητα, δεν είμαστε ποτέ μόνοι. Η ατομική μνήμη οφείλει την ύπαρξή της στην συλλογική μνήμη. Κάθε ατομική μνήμη είναι μία ενόραση της συλλογικής μνήμης²³.

1.3 Προσφυγική μνήμη – Μικρασιατικές μαρτυρίες

“ Φύσηξεν η νύχτα *σβήσανε τα σπίτια
κι είναι αργά στην ψυχή μου
Δεν ακούει κανένας * όπου κι αν
χτυπήσω
η μνήμη με σκοτώνει “
(ΕΛΥΤΗΣ)

Αρχικά, πριν ασχοληθούμε με την προσφυγική μνήμη, κρίνω σκόπιμο να δώσουμε τον ορισμό της έννοιας του «πρόσφυγα». Στο διεθνές δίκαιο, ο όρος «πρόσφυγας» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο για άτομα που

²² Η ατομική μνήμη περιορίζεται αρκετά στο χώρο και το χρόνο. Η συλλογική μνήμη περιορίζεται επίσης, αλλά οι περιορισμοί της δεν είναι ακριβώς οι ίδιοι, εφόσον η τελευταία μπορεί να είναι πιο διευρυμένη.

²³ Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες. Ατομικές – Συλλογικές – Ιστορικές*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2009, 43-44.

στη διάρκεια του πολέμου εγκατέλειψαν τα υπό απειλή κατάληψης εδάφη ή εδάφη που καταλήφθηκαν από τον εχθρό, καθώς και άτομα που εκτοπίστηκαν με διαταγή των στρατιωτικών ή πολιτικών αρχών.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Γενεύης το 1951, η οποία συμπληρώθηκε αργότερα με το Διεθνές Πρωτόκολλο του 1967 στη Νέα Υόρκη, πρόσφυγας είναι κάθε πρόσωπο που «επειδή έχει δικαιολογημένο φόβο διωγμού λόγω φυλής, θρησκείας, εθνικότητας, πολιτικών πεποιθήσεων ή συμμετοχής σε ορισμένη κοινωνική ομάδα, βρίσκεται έξω από τη χώρα της υπηκοότητάς του και δεν μπορεί ή, εξαιτίας αυτού του φόβου, δεν θέλει να προσφύγει στην προστασία της χώρας αυτής». Επομένως, το κύριο στοιχείο που καθορίζει σε παγκόσμια κλίμακα την έννοια πρόσφυγας είναι ο βάσιμος φόβος διωγμού που τον αναγκάζει να εγκαταλείψει τη χώρα του ή τον εμποδίζει να επιστρέψει σε αυτήν. Στην Ελλάδα η χρησιμοποίηση του όρου καλύπτει ένα ευρύ φάσμα περιπτώσεων και κυρίως αφορά σε Έλληνες που χρειάστηκε να μετατοπισθούν μέσα στην ίδια τους τη «χώρα», καθ' όλη τη διάρκεια των αγώνων για την ανεξαρτησία της, ιδιαίτερα τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας²⁴.

Τώρα, για κάθε ομάδα ξεριζωμένων ανθρώπων η σημασία των κοινών αναμνήσεων είναι προφανής. Η μνήμη γίνεται αποφασιστικός δεσμός για την ανασυγκρότηση της ζωής τους, το μέσο της πολιτισμικής τους επιβίωσης, ένα είδος κεφαλαίου χωρίς το οποίο η ταυτότητά τους θα χανόταν.

Για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες συνολικά, οι αναμνήσεις και η χρήση της μνήμης είχαν αναμφίβολα μεγάλη σημασία, σε διαφορετικό βαθμό για κάθε άτομο,. Για πολλούς αποτέλεσαν την πολυτιμότερη περιουσία τους, αφού είχαν καταφέρει να πάρουν μαζί τους ελάχιστα από τα άλλα υπάρχοντά τους. Προσπαθώντας να χτίσουν ένα νέο τρόπο ζωής μέσα από το χάος που τους περιέβαλλε, πολλοί αντέδρασαν ξαναζώντας πλευρές του παρελθόντος τους και τονίζοντας το στοιχείο της συνέχειας²⁵.

Προτού ακόμη προλάβει να περάσει στη μνήμη η εμπειρία της φυγής, των διώξεων και της προσφυγιάς, πέρασε από στόμα σε στόμα, ταξίδεψε μαζί με τα θύματα της Μικρασιατικής Καταστροφής και μεταπλάστηκε σε συλλογική εμπειρία,

²⁴ Καραμούζη Ανθούλα, «Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών στον ελληνικό χώρο από το 1821 έως σήμερα» στο Στεφανοπούλου Μ. (επιμ.), *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο 11 και 12 Απριλίου 1997*, Αθήνα (Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας) 1997, 15-16.

²⁵ Hirson Renne, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, μτφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) 2004, 59-60.

στο βαθμό που ο καθένας βίωνε τη δική του καταστροφή και απώλεια ως μέρος ενός συνολικού γεγονότος²⁶.

Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας των προσφύγων δεν ανατρέχει μόνο σε προγενέστερα στερεότυπα για να ερμηνεύσει την εμπειρία της προσφυγιάς. Με την ίδια ευκολία προστρέχει και σε μεταγενέστερα. Η μνήμη της προσφυγιάς στην Ελλάδα συνδέθηκε και αντιπαρατέθηκε με τη μνήμη της μικρασιατικής πατρίδας. Η προσωπική / ατομική και συλλογική μνήμη ταυτίστηκε με την εθνική μνήμη και ενδυνάμωσε έννοιες όπως «χαμένες» ή «αλησμόνητες» πατρίδες.

Για τους πρόσφυγες η πράξη της μαρτυρίας ήταν μια πράξη κεφαλαιώδους σημασίας. Οι επιζώντες αντιμετώπισαν ένα συλλογικό, μαζικό τραύμα. Η μαρτυρία τους δεν αναφέρεται απλά στα εμπειρικά ιστορικά γεγονότα, αλλά στο ίδιο το μυστικό της επιβίωσης. Η ίδια η μαρτυρία έχει πρωταρχική σημασία για τον πρόσφυγα, γιατί η ιστορικοποίηση των γεγονότων, δηλαδή η μετάδοση και η εγγραφή τους στην πραγματικότητα είναι ο μοναδικός τρόπος θεραπευτικής διαδικασίας για το τραύμα του. Η μαρτυρία που αναφέρεται σε ένα τραύμα είναι βασικά μια διαδικασία που περιλαμβάνει τον ακροατή. Για να πραγματοποιηθεί η διαδικασία της μαρτυρίας, χρειάζεται να υπάρξει δεσμός με τον άλλο, τον ακροατή, που πρέπει να δημιουργεί αίσθηση της οικειότητας και της εναργούς παρουσίας.

Κάθε μάρτυς, ενώ είχε ζήσει περίπου τα ίδια γεγονότα και περιστατικά, έλεγε μια διαφορετική ιστορία, και κάθε ιστορία ήταν αληθινή, γιατί ήταν η ιστορία του. Και η ιστορία αυτή είχε σχέση όχι μόνο με τον τρόπο που βίωσε ένα συγκεκριμένο συμβάν, αλλά και με την προγενέστερη και μεταγενέστερη ζωή του, κι επίσης με τη συγκρότηση και την ανασυγκρότηση της ταυτότητας του αφηγητή, σε διαφορετικά στάδια της ζωής του, και κυρίως στο στάδιο της επανένταξης στην ανθρώπινη κοινότητα, στους προσφυγικούς συνοικισμούς στην Ελλάδα, κάτω από συνθήκες αντικειμενικά τραγικές και εξόχως τραυματικές.

Οι αφηγητές πρόσφυγες μιλούσαν για κάτι συγκεκριμένο, που μοιράστηκαν με άλλους συνανθρώπους, αλλά και για κάτι πολύ πιο προσωπικό, που το έζησαν μόνοι και που δεν έχει σχέση μόνο με τη συλλογική εμπειρία και τη σωματική βάσανο: ο ακραίος πόνος να βρεθείς μόνος, αποδιωγμένος από την πόλη και την ευρύτερη ή στενότερη ομάδα σου, και στη συνέχεια ο πόνος του ανθρώπου που γυρίζει σε μια

²⁶ Βαρλάς Μιχάλης, «Ο λόγος της προσφυγιάς : προσφυγική μαρτυρία» στο Τζεδόπουλος Γ. (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα (Ι.Μ.Ε.) 2007, 167.

πόλη ξένος διπλά, σαν πρόσφυγας ή μετανάστης, και προσπαθεί να ξαναφτιάξει μια ζωή, βασικά ένα πρόσωπο, μια ταυτότητα, για να πορευτεί στις δύσκολες συνθήκες της Ελλάδας. Αυτή την άκρως τραυματική εμπειρία θέλουν να μοιραστούν με έναν ακροατή, γιατί με αυτόν τον τρόπο μπορούν να νιώσουν ότι εντάσσονται ξανά στην ανθρώπινη κοινότητα, αποκτώντας έναν συμ-μάρτυρα. Τον ρόλο του συμ-μάρτυρα παίζει λοιπόν εκείνος που καταγράφει την ιστορία ζωής ενός επιζώντα, ή αλλιώς την ιστορία μιας βασάνου²⁷.

1.3.1 Τα προγράμματα συλλογής «Μαρτυριών»

Μετά την αποχώρηση από την Μικρά Ασία έγιναν προσπάθειες για να οργανωθούν προγράμματα συλλογής «μαρτυριών». Πρόκειται για προσπάθειες ομαδικής συλλογής με κοινά ερωτήματα, ενίοτε οργανωμένο ερωτηματολόγιο και κοινή μέθοδο ή κοινές πρακτικές για τη συγκέντρωση, οργάνωση και φύλαξη των «μαρτυριών». Οι θεσμοί που τα οργάνωσαν αποσκοπούσαν κυρίως στη χρήση των πληροφοριών που θα προέκυπταν από τη συλλογή και όχι στην ατομική «εκμετάλλευση» της κάθε «μαρτυρίας», για αυτό και οι συλλογές διατήρησαν την ενότητά τους, ακόμη κι αν αυτή είχε συνέπεια την απώλεια ή την αφάνεια²⁸.

Σημαντικότερη προσπάθεια όλων είναι το αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών που ίδρυσαν το 1930 στην Αθήνα η Μέλπω και ο Οκτάβιος Μερλιέ. Οι 5.100 πληροφορητές του κέντρου -Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία- ζωντάνεψαν, πριν πεθάνουν, μέσα από τις αφηγήσεις τους, τη ζωή στις «χαμένες πατρίδες». Βέβαια δεν είναι όλες οι αφηγήσεις προφορικές, πολλές είναι χειρόγραφες -γραμμένες όμως «κατά παραγγελίαν» και σύμφωνα με τα ερωτηματολόγια του Κέντρου. Το 1980 και το 1982, αντίστοιχα, το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών εξέδωσε, σε δύο τόμους, μια επιλογή από τις αφηγήσεις των προσφύγων με θέμα την

²⁷ Αμπατζοπούλου Φραγκ., «Διαβάζοντας και ακούγοντας μαρτυρίες Ελλήνων Εβραίων» στο Θανοπούλου Μ. – Μπουτζουβή Α. (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, Ειδικό τεύχος 107*, Αθήνα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2002, 109.

²⁸ Βαρλάς Μιχ., «Ο λόγος της προσφυγιάς : προσφυγική μαρτυρία» στο Τζεδόπουλος Γ. (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα (Ι.Μ.Ε.) 2007, 168.

Έξοδο²⁹ -την αναγκαστική και πολλές φορές τραγική έξοδο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας ύστερα από την ήττα και την υποχώρηση του ελληνικού στρατού το 1922. Οι τόμοι αυτοί μας προσφέρουν ένα σημαντικό αρχείο τόσο για την προσφυγική μνήμη όσο και για την προφορική ιστορία.

Η διάσταση της προφορικής μαρτυρίας μας έγινε γνωστή κυρίως μέσα από το έργο της Έλλης Παπαδημητρίου, η οποία κινήθηκε στα όρια της δράσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών και το οποίο έργο της αποτελεί τη δεύτερη πιο γνωστή και ενδιαφέρουσα συλλογή και παρουσίαση αφηγήσεων από Μικρασιάτες πρόσφυγες. Στα έργα της καθιερώνει το τραγικό τρίπτυχο των περιπετειών του ελληνικού λαού ως τα μέσα του 20ού αιώνα : Μικρασιατική Καταστροφή, Κατοχή, Εμφύλιος.

Πιο σύγχρονες και εξίσου σημαντικές προσπάθειες, οι οποίες συνδέονται με την κυριαρχία των οπτικοακουστικών μέσων (μια τεχνολογική εξέλιξη), τη στροφή των ιστορικών στην προφορική μαρτυρία (μια επιστημονική εξέλιξη) και τη δημιουργία θεσμών που στέγασαν και προώθησαν τέτοιου είδους προγράμματα είναι τα ακόλουθα.

Αρχικά, η σειρά ντοκιμαντέρ του Άρη Καραϊσκάκη για την ΕΡΤ με τίτλο *Το Ρίζωμα*, το οποίο γυρίστηκε στα 1987-1988 και προβλήθηκε το 1991, εν συνεχεία η μεγαλύτερη σε όγκο συλλογή μαγνητοφωνημένων προφορικών μαρτυριών, από το Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού στην Καλαμαριά που ξεκίνησε το 1997 και τέλος το αρχείο μαγνητοσκοπημένων αυτοβιογραφικών συνεντεύξεων που άρχισε να συγκροτείται το 1997 από το Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού (Ι.Μ.Ε).

Το συγκεκριμένο πρόγραμμα μαρτυριών αποτελεί μια πρωτοποριακή προσπάθεια του Ι.Μ.Ε για τη δημιουργία ενός αρχείου οπτικής ιστορίας (visual history) κατά το πρότυπο των προγραμμάτων προφορικής ιστορίας. Περιλαμβάνει μαγνητοσκοπημένες συνεντεύξεις πάνω από 150 πρόσωπα που ήρθαν ως πρόσφυγες στη Ελλάδα από τη Μικρά Ασία και τον Πόντο, στα χρόνια γύρω από το 1922. Στο πρόγραμμα καταγράφεται η εμπειρία της αναγκαστικής και βίαιης μετακίνησης των προσφύγων και η επίδραση της προσφυγιάς στην εξέλιξη της ζωής τους και στην μετέπειτα κοινωνική τους ταυτότητα. Σε αυτές τις συνεντεύξεις προστίθενται και άλλες από πρόσωπα από τις νεότερες γενιές που έζησαν τις προσπάθειες των προσφύγων για να δημιουργήσουν ξανά τη ζωή τους και αποτελούν με το δικό τους

²⁹ *Η Έξοδος. Τόμος Α΄. Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, πρόλογος Γ. Τενεκίδης, εισαγωγή-επιλογή κειμένων Φ.Δ. Ααποστολόπουλος (Αθήνα 1980), *Η Έξοδος. Τόμος Β΄. Μαρτυρίες από τις επαρχίες της κεντρικής και νότιας Μικρασίας*, εισαγωγή-εποπτεία Π. Κιτρομυλίδης, επιμέλεια Γ. Μουρέλος (Αθήνα 1982).

τρόπο ο καθένας θεματοφύλακες της μνήμης και των παραδόσεων των κοινοτήτων τους.

Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Υπεύθυνος του τμήματος Γενεαλογίας και Προφορικής Ιστορίας του Ι.Μ.Ε., Μιχάλης Βαρλάς, «...οι συνεντεύξεις βασίστηκαν πάνω σε μια λογική να πιάσουμε την ανθρώπινη εμπειρία στους βασικούς πυρήνες της παραγωγής της και από εκεί και ύστερα να δούμε κάποιες παραμέτρους για τη ζωή των ανθρώπων στην πατρίδα τους και όταν ήρθαν εδώ. Με τη λογική ότι θέλαμε να δούμε ποια είναι η τομή, πόσο άλλαξε η ζωή τους, πώς αισθάνονται τώρα και να μάθουμε και κάποια στοιχεία τα οποία ήταν πληροφοριακά. Υπάρχει ένα πολυσέλιδο θεματολόγιο, το οποίο λίγο πολύ ακολουθεί την πορεία της ζωής αυτών των ανθρώπων, δηλαδή ξεκινάει από τα στοιχεία τα οικογενειακά, περνάει στα στοιχεία της περιγραφής του τόπου, της γειτονιάς και των σχέσεων με τους ανθρώπους γύρω. Η λογική είναι ότι υπάρχει ένας πυρήνας, του εαυτού και της οικογένειας και σιγά-σιγά αναπτύσσεται η αφήγηση γύρω από, όχι ομόκεντρους ακριβώς κύκλους, αλλά από κύκλους που ανοίγουν. Από το πρόσωπο πάμε στη μεγάλη ιστορία, που το προσωπικό βιώνει, συναντά το μεγάλο γεγονός που είναι η προσφυγιά και ξανακλείνει με κάποιες προσωπικές ερωτήσεις. Η λογική η δική μας ήταν ότι θα πρέπει να ενθαρρύνουμε τον αφηγητή να μιλήσει ελεύθερα και να πει τα πράγματα που έχει να πει και να έχεις και ένα ποσοστό συνειδητής άγνοιας. Τα περισσότερα πράγματα που ρωτούσαμε τα ξέραμε ήδη ή έστω κάποια από αυτά. Αυτό που δεν ξέραμε κι αυτό που περιμέναμε, ήταν πώς εκείνη την στιγμή, στη συγκεκριμένη συνάντηση οι άνθρωποι ήθελαν να αφηγηθούν, να μοιραστούν μαζί μας ένα γεγονός, όπως θα το μοιράζονταν ενδεχομένως και με τα εγγόνια του ή με κάποιους φίλους του. Αυτό είναι επιτυχία και αυτό είναι που ξεκλείδωνε τους ανθρώπους, που τους έφερνε πίσω, που τους ανατροφοδοτούσε την σκέψη τους. Οι άνθρωποι, έστω αποσπασματικά, προσπαθούν να μεταφέρουν τις εικόνες που έχουν και αυτό που λέμε τους «τόπους της μνήμης» με αρκετή ειλικρίνεια, με την έννοια ότι εκείνη την στιγμή, αυτά που έλεγαν πίστευαν ότι είναι αλήθεια...»³⁰.

Το υλικό των «Μαρτυριών» χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή του ντοκιμαντέρ *Παιδιά είμαστε τότε*³¹ που προβλήθηκε στην ΕΤ-1 στις 14-09-1999. Το πρόγραμμα των μαρτυριών είναι το μοναδικό του είδους του. Αποσκοπεί να διατηρήσει με

³⁰ Τη συνέντευξη πραγματοποίησα η ίδια, στις 12-02-2008 - ούσα φοιτήτρια της Κοινωνιολογίας Παντείου- στα πλαίσια της συγγραφής της εργασίας μου για την πρακτική μου άσκηση στον Τομέα Γενεαλογίας και Προφορικής Ιστορίας του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού

³¹ Το ντοκιμαντέρ σκηνοθέτησε ο Πλούταρχος Καϊτατζής. Ο Μιχάλης Βαρλάς είχε την ευθύνη της έρευνας και της επεξεργασίας του υλικού του αρχείου. Το ρόλο της αφηγήτριας είχε η Όλια Λαζαρίδου και τη διεύθυνση της παραγωγής η Τζίνα Πετροπούλου.

σύγχρονα επικοινωνιακά μέσα τη φωνή και την εικόνα των ανθρώπων που βίωσαν την ιστορία και να δώσει στους Μικρασιάτες πρόσφυγες την ευκαιρία να ανατυπώσουν τις αναμνήσεις τους σε σχέση με την τραυματική εμπειρία του ξεριζωμού από την πατρίδα τους και τη μετάλλαξή τους σε προσφυγικό πληθυσμό³².

³² Βαρλάς Μιχάλης, *Προσφυγικές μνήμες στο Συνοικισμό της Θήβας. Από την ιστορία του τόπου στην ιστορία των ανθρώπων*, ανακοίνωση στο Δ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 2009.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Άφιξη, εγκατάσταση και κοινωνική ενσωμάτωση των προσφύγων στην Ελλάδα. Το παράδειγμα του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας

2.1 Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα μετά το 1922

Η Μικρασιατική Καταστροφή αποτελεί ένα από τα δραματικότερα γεγονότα της νεοελληνικής ιστορίας. Το 1922 φτάνουν στις ελληνικές ακτές 1.200.000 πρόσφυγες, το $\frac{1}{4}$ περίπου του πληθυσμού της χώρας τότε. Η χώρα απροετοίμαστη να αντιμετωπίσει τη δημογραφική αυτή αλλαγή, βρέθηκε μπροστά σε πολλαπλά προβλήματα που είχαν να κάνουν, εκτός της οικονομικής και στεγαστικής αποκατάστασης, κυρίως με την κοινωνική ένταξη του τεράστιου όγκου προσφυγικού πληθυσμού στην ελληνική κοινωνία.

Από το σύνολο των προσφύγων, οι μισοί περίπου ή το 47% εγκαταστάθηκαν σε αγροτικές περιοχές και οι υπόλοιποι, το 53%, σε αστικές. Τρομακτική ήταν και η άνοδος του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα στην Αθήνα, όπου εγκαταστάθηκε το μισό περίπου ή το 48% του αστικού προσφυγικού πληθυσμού. Συνολικά, την πρώτη δεκαετία μέχρι το 1930, όταν σταμάτησε η δράση της Ε.Α.Π.³³, δημιουργήθηκαν σε όλη την Ελλάδα, σε αστικές περιοχές, 125 συνοικισμοί με 27.456 κατοικίες και σε αγροτικές περιοχές 2.089 συνοικισμοί με 129.934 οικήματα. Το 80% των αγροτικών συνοικισμών ιδρύθηκε στην περιοχή της Μακεδονίας και Θράκης, ενώ το 20% στην υπόλοιπη Ελλάδα. Ειδικότερα στην περιοχή της πρωτεύουσας και του Πειραιά, οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε 12 κυρίους και 34 μικρότερους αστικούς οικισμούς, στην περίμετρο της πόλης, ένα έως τέσσερα χιλιόμετρα πέρα από τα όρια της χτισμένης περιοχής. Οι πιο γνωστοί και μεγαλύτεροι είναι οι συνοικισμοί του Βύρωνα, της Καισαριανής, της Νέας Ιωνίας, της Κοκκινιάς, της Φιλαδέλφειας, του Κορυδαλλού, του Αιγάλεω, του Περιστερίου, της Νέας Χαλκηδόνας³⁴.

³³ Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (Ε.Α.Π) ήταν ο κυριότερος φορέας στέγασης των προσφύγων.

³⁴ Καραμούζη Ανθ., «Καταγραφή και χαρτογράφηση των προσφυγικών οικισμών στον ελληνικό χώρο από το 1821 έως σήμερα» στο Στεφανοπούλου Μ. (επιμ.), *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγουπόλεις στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο 11 και 12 Απριλίου 1997*, Αθήνα (Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας) 1997, 25.

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι η Ελλάδα είναι ίσως η μόνη χώρα που έχει τόσο μεγάλο ποσοστό προσφύγων και προσφυγενών. Οι προσφυγικοί οικισμοί απλώνονται σε όλο τον ελληνικό χώρο, σε όλες σχεδόν τις πόλεις και στα περισσότερα χωριά στη Βόρεια Ελλάδα. Αποτελούν σημεία αναφοράς και μνήμης της πολυτάραχης ιστορικής πορείας του διάσπαρτου ελληνισμού.

2.2 Η υποδοχή των προσφύγων από τους Έλληνες γηγενείς

«...δεν μας θέλανε. Μας βρίζανε οι ντόπιοι. Να πνιγόταν το καράβι που σας έφερε, ελεεινοί, βρωμιάρηδες, κοιμήσου παιδί μου να μη σε φάνε οι πρόσφυγγοι. Είμαστε πρόσφυγγοι, οι πρόσφυγγοι...»³⁵.

«...δεν μας δέχτηκαν με καλό μάτι. Βέβαια, σήμερα που είμαι μεγάλος κάπως δικαιολογώ την στάση των ανθρώπων, αλλά τί να γινότανε και εμείς ήμασταν ταλαιπωρημένοι και δυστυχημένοι. Έπρεπε κάποια πιο αγάπη να είχανε για εμάς...»³⁶.

«...αυτό θα μου μείνει αλησμόνητο, ύστερα από τόσα χρόνια...που λέγανε...πως ότι κλείστε τα παράθυρα και τις πόρτες, έπεσε ακρίδα...»³⁷.

«...δεν μας αγαπούσανε, κατάλαβες; Άμα μάλωνε η μάνα ένα παιδί και έκλαιγε το παιδί, του έλεγε «τώρα θα έρθει ο πρόσφυγας θα σε δείρει»! Άκουγαν πρόσφυγας και κλαίγανε τα παιδιά...»³⁸.

Σύμφωνα με τις διηγήσεις των προσφύγων, η πολιτεία δεν αγκάλιασε τους πρόσφυγες, δε φρόντισε για ανεκτό επίπεδο διαβίωσης, αλλά έδειξε στοιχεία πλήρους εγκατάλειψης και αδιαφορίας. Παρά το κοινό της θρησκείας, η «ελληνικότητά» τους αμφισβητήθηκε έντονα από τους ντόπιους. Το πλήθος των ιδιαιτεροτήτων που η

³⁵Κοσκέρογλου-Τσίγλα Χρύσα από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 03/12/1997.

³⁶Ενωτιάδης Χρυσόστομος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 20/03/1997.

³⁷Σαριγιάννης Κωνσταντίνος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 19/03/1997.

³⁸Αράπας Ιωάννης από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 07/08/1998.

κουλτούρα τους περιείχε, από τη γλώσσα μέχρι τα έθιμα και τη νοοτροπία τους, προέβαλε μία διαφορετικότητα, την οποία οι ντόπιοι εκλάμβαναν ως απειλή για την πολιτισμική τους «καθαρότητα».

Την αίσθηση της διαφορετικότητας επέτεινε η συνεχιζόμενη απομόνωση των προσφύγων. Η εγκατάστασή τους στις παρυφές των πόλεων, σε συνοικισμούς που κατοικούνταν αποκλειστικά από τους ίδιους, συντήρησε το έλλειμμα στην επαφή με το γηγενές στοιχείο, καθώς και τα αισθήματα καχυποψίας που γρήγορα καλλιεργήθηκαν ανάμεσα στις δύο πληθυσμιακές ομάδες. Για το γηγενές στοιχείο, τα νέα ήθη που κόμιζαν οι πρόσφυγες απειλούσαν τα καθιερωμένα πολιτισμικά πρότυπα.

Το σύνολο των χαρακτηρισμών που αποδόθηκαν στους πρόσφυγες είναι ενδεικτικό του τρόπου πρόσληψής τους από τους γηγενείς. «Τουρκόσποροι», «τουρκομερίτες», «ογλούδες», ή «γιαουρτοβαφτισμένοι» είναι ορισμένοι μονάχα από τους χαρακτηρισμούς που χρησιμοποιούσαν οι ντόπιοι, με σκοπό να τονίσουν την διαφορετικότητα του προσφυγικού κόσμου³⁹.

Σε μαρτυρία αναφέρεται «...μία μέρα έξω, έκανα κάτι, και θύμωσε αυτός και με είπε άντε, τουρκόσπορε με είπε, δεν ξέρω. Κι εγώ θύμωσα, πήγα να του απαντήσω, αλλά φοβόμουνα κιόλα και πετάγεται η γειτόνισσα μου και λέει 'καλά, σε λέει τουρκόσπορε. Εμείς ήρθαμε από την Τουρκία, δεν ήρθαμε από την Αλβανία! Αυτοί δεν ξέρουν να μιλήσουνε ελληνικά, ενώ εσύ του μιλάς ελληνικά. Αυτός, ρώτα τον, ξέρει να σου απαντήσει; Μόνο να σε βρίσει μπορεί!'. Τόσο μας είχαν αυτό. Τουρκόσποροι μας ανεβάζανε, τουρκόσποροι μας κατεβάζανε...»⁴⁰.

«...Είμαστε Έλληνες όσο κι εδώ. Αλλά με το «πρόσφυγες» μας ξεχώρισαν, μας τοποθέτησαν στο περιθώριο της κοινωνίας και κοντέψαμε να ξεχάσουμε τις ήμαστε. Ήταν τίτλος ανυποληψίας το «πρόσφυγας», πώς να σας το πω. Μόνο όταν πιάσαμε στα χέρια μας τον κόπο μας και κάναμε δικό μας σπίτι, όταν έγιναν γνωστοί οι Κόντογλου, Βαλσαμάκης, Βενέζης, οι επιστήμονες μας κι έτρεχαν σ' αυτούς οι ντόπιοι να τους συμβουλευτούν, τότε το "πρόσφυγας", δεν μας ένοιαζε. Τιμή μας, που αν και μας ήθελαν πρόσφυγες, εμείς τα είχαμε καταφέρει...»⁴¹.

Σύντομα οι πρόσφυγες αντιλήφθηκαν ότι για ένα μεγάλο τμήμα γηγενών

³⁹ Κατσάπης Κώστ., «Αντιπαραθέσεις ανάμεσα σε γηγενείς και πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου» στο Τζεδόπουλος Γ. (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* Αθήνα (Ι.Μ.Ε.) 2007, 113-116.

⁴⁰ Πατσιούρα Σοφία από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε.

⁴¹ Παναγιωταρέα Άννα., *Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1994, 177.

αποτελούσαν πληθυσμιακή ομάδα με αρνητικά χαρακτηριστικά. Ο όρος «πρόσφυγας» άρχισε να αποκτά μία σαφή υποτιμητική διάσταση. «Όχι πρόσφυγες, πρόσφυγκες μας λέγανε» θυμούνται πολλοί πρόσφυγες. Με την πάροδο του χρόνου η ελληνική κοινωνία άρχισε να μολιάζεται με στερεότυπα που έτειναν να ταυτίσουν τον προσφυγικό κόσμο με όσα δεινά υποτίθεται ότι απειλούσαν το γηγενή πληθυσμό, όπως επιδημίες, ανεργία και εγκληματικότητα.

Ο πόλεμος των στερεότυπων ήρθε ως φυσικό επακόλουθο αυτής της κατάστασης. Για τους πρόσφυγες το πρώτο βήμα που συνιστούσε η δική τους «απάντηση» απέναντι στην απαξίωση των ντόπιων, ήταν η εγκατάλειψη των μικρών ονομάτων που δήλωναν την καταγωγή κι έπειτα η τροποποίηση των επωνύμων, συνήθως με την κατάργηση της κατάληξης -ογλού⁴².

Χαρακτηριστικές είναι οι μαρτυρίες προσφύγων: «...Μετά, όταν ξεκίνησα για σχολείο κι εγώ, άκουγα που λέγανε το -ογλού να το παραλείψουμε που το κατόρθωσα εγώ με τη σκέψη τη δική μου. Πήγα και γράφτηκα μόνη μου και είπα ότι λέγομαι Νικολαΐδου, επειδή ο πατέρας μου ήτανε ο Νικόλαος. Και, όταν έφερα το ενδεικτικό στη μητέρα μου, μου λέει: «Παιδάκι μου τι έκανες! Δεν είναι αυτό το επίθετό σου». Τελοσπάντων, μετά φυσικά το άλλαξα. Θέλω να σας πω ότι είχαμε αυτό το πρόβλημα, γιατί η αλήθεια είναι δεν ήθελαν τους πρόσφυγες. Ίσως να είχανε και δίκιο οι άνθρωποι, γιατί τους στενέψαμε το χώρο, αλλά εμείς τι φταίγαμε. Δεν είναι έτσι; ...»⁴³.

«...Το Ανέζογλου έχει αλλάξει. Όλοι Ανεζάκη είναι. Κάθε παιδί που γεννιόμασταν εμείς, πήγαινε η γιαγιά στο ληξιαρχείο, δεν είμαστε στην Τουρκιά, έλεγε, Ανεζάκη. Και όταν άλλαξε, υποχρεωτικά, γιατί ο μεγάλος μου αδερφός ο Γιάννης πήγαινε στρατιώτης και σαν πολύτεκνη οικογένεια έπρεπε να υπηρετήσει μειωμένη θητεία. Εκεινού στη στρατολογία το επίθετο ήτανε Ανεζάκης, ο μπαμπάς Ανέζογλου και λέει, καθίστε, εδώ δεν κολλάνε αυτά τα δύο. Τους εξήγησαν, είπαν κι έπρεπε να γίνει διαδοχικά δικαστική απόφαση για τον καθέναν, να άλλαζε από Ανεζάκης να γίνει Ανέζογλου, και προτίμησε ν' αλλάξει ο πατέρας για να μην τραβιόμαστε όλοι, κι άλλαξε εκείνος. Από Ανέζογλου έγινε Ανεζάκης. Αυτή ήταν η διαδικασία. Εντωμεταξύ του Νικολάου ο γιος παραμένει Ανέζογλου. Ο Νικόλαος είχε παραμείνει Ανέζογλου, τ' αδέρφια δηλαδή. Είμαστε πρώτα

⁴²Σχετική αναφορά υπάρχει και στο Βογιατζόγλου Η. Β., *Τα πισιδικά βαφτιστικά και επώνυμα*, Αθήνα (Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού) 1998 και στο Βογιατζόγλου Η. Β., *Επώνυμα της Μ.Ασίας*, Αθήνα (Ενωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 1992.

⁴³Γαβριήλογλου Έλλη από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 26/05/1997.

ξαδέρφια, αλλά δεν έχουμε το ίδιο επίθετο σήμερα...»⁴⁴.

Στην περίπτωση της αντιπαράθεσης μεταξύ γηγενών και προσφύγων, οι τελευταίοι, βλέποντας τους ντόπιους να τους κατηγορούν για έλλειμμα «ελληνικότητας», για χαλαρότητα ηθών ή για «κατώτερης στάθμης» πολιτισμό, πέρασαν στην αντεπίθεση επιχειρώντας να τους πληρώσουν με το ίδιο νόμισμα. Έτσι, σύμφωνα με τους πρόσφυγες, οι ντόπιοι δεν ήταν καθόλου φιλόξενοι. Το αίσθημα της αλληλεγγύης απουσίαζε παντελώς από την ιδιοσυγκρασία τους. Ακόμη και σε σχέση με τους Τούρκους μειονεκτούσαν όσον αφορά αυτές τις πλευρές του χαρακτήρα τους.

Οι πρόσφυγες είχαν ανεπτυγμένη την αίσθηση ταυτότητας. Όταν μιλούσαν για τον εαυτό τους, έλεγαν «Είμαστε πρόσφυγες» ή «Είμαστε Μικρασιάτες»⁴⁵. Το κίνητρο του αυτοχαρακτηρισμού είναι σαφές. Ήθελαν να ξεχωρίζουν από τους ντόπιους Έλληνες, τους οποίους αποκαλούσαν ντόπιους, βλάχους, Παλιοελλαδίτες ή απλώς Έλληνες. Ο όρος «πρόσφυγας» δηλώνει έναν ιδιαίτερο τρόπο μετανάστευσης, την αναγκαστική φυγή από την πατρική γη. Επομένως, αφού το γεγονός αυτό είχε συμβεί πάνω από πενήντα χρόνια πριν, είναι φανερό ότι η διατήρηση του όρου επί δεκαετίες και από την μία γενιά στην άλλη εξέφραζε κάτι περισσότερο. Έκλεινε σε μία μόνο λέξη μία αίσθηση ιδιαίτερης ταυτότητας, που αποτελούνταν από διάφορα στοιχεία, με δύο καίρια συστατικά. Από τη μία μεριά, την επί πολλά χρόνια περιθωριακή και μειονεκτική τους θέση μέσα στην ελληνική κοινωνία, που τους ωθούσε σε έναν συγκεκριμένο πολιτικό αγώνα και από την άλλη η καλά ανεπτυγμένη σε αυτούς αίσθηση ταυτότητας αντανakλούσε την παλαιά τους θέση στην οθωμανική κοινωνία και τους προίκιζε με μία ψυχολογική και πολιτισμική προδιάθεση να χαράζουν όρια.

Οι πρόσφυγες αδυνατούσαν να δουν την μητροπολιτική Ελλάδα με ευνοϊκή διάθεση, όταν την συνέκριναν με τις πόλεις και τα χωριά της πατρίδας τους. Η μικρή αυτή χώρα ήταν υποανάπτυκτη, οι άνθρωποί της ακαλλιέργητοι, με περιορισμένο ορίζοντα. Αντιλαμβάνονταν επίσης διαφορές στους τρόπους, στη συμπεριφορά και ιδίως στην κουζίνα, παράδοση την οποία διατηρούν με προσήλωση πολλές μειονοτικές ομάδες. Επέκριναν την έλλειψη επαγγελματικής κατάρτισης και επιχειρηματικού πνεύματος, την φτώχεια και την αδύναμη οικονομία της Ελλάδας.

«...Εδώ πέρα ήταν οκνηροί, τώρα ζυπνήσανε, τώρα κάνανε. Όλοι οι πρόσφυγοι ήταν έξυπνοι. Όλοι αυτοί τους ζυπνήσανε. Όλοι ήταν βλάχοι δεν ήξεραν τίποτα, τίποτα δεν

⁴⁴ Ανεξάρτητης Ευστράτιος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

⁴⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι τους όρους αυτούς δεν τους μεταχειρίζονταν μόνο οι αρχικοί πρόσφυγες, οι επιζώντες της εξόδου, αλλά και νεότεροι άνθρωποι της δεύτερης, ακόμα και της τρίτης γενιάς, που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα.

ήξεραν, τίποτα. Δόξα ο θεός, τακτοποιηθήκαμε...»⁴⁶.

«...Μας λέγανε Τουρκαλάδες. Αυτή ήταν η γλώσσα τους. Και τους λέγαμε εμείς, εμείς δεν είμαστε Τουρκαλάδες, εσείς δεν ξέρετε να μιλήσετε και είστε Βλάχοι τους λέγαμε. Μέχρι τελευταία Τουρκαλάδες μας λέγανε. Φέραμε τον πολιτισμό. Αυτοί δεν ξέρανε να μιλήσουν. Αυτοί κοιμόντουσαν με τα ρούχα...»⁴⁷.

Οι πρόσφυγες χαρακτήριζαν τους «ντόπιους» Έλληνες απολίτιστους, άξεστους και αγροίκους. Τους αποκαλούσαν «βλάχους», «τσοπάνηδες» και «χωριάτες», ή άλλοτε πάλι τους ονόμαζαν «βουνίσσιους» ή έλεγαν πως ήταν «από τα βουνά».

Οι πρόσφυγες δεν αγνοούσαν τη γεωγραφία της Ελλάδας και ήξεραν πως δεν ήταν όλοι οι Έλληνες της υπαίθρου τσοπάνηδες ούτε κατάγονταν όλοι από ορεινές περιοχές, άρα επιλέγοντας τη συγκεκριμένη εικόνα υπονοούσαν κάτι άλλο. Η εικόνα αυτή συνδέεται με ένα σύμβολο αντιθέσεων που διαποτίζουν το πολιτισμικό λεξιλόγιο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Πρόκειται για μία μεταφορά, βασισμένη στην μορφολογία του χώρου που εκφράζει την «ανοιχτή» και την «κλειστή» κατάσταση με ρητές γλωσσικές αναφορές.

Με δύο λόγια, η «ανοιχτή» κατάσταση είναι θετική και δηλώνει τον κοινό για όλους τρόπο προσανατολισμού, την κοινωνικότητα, τη νέα ζωή, τη συνέχεια, την τύχη, το φως και το ουράνιο βασίλειο. Η «κλειστή» κατάσταση είναι αρνητική και δηλώνει την απομόνωση, τον περιορισμό, τη στέρηση. Η συμβολική αντιπαράθεση αυτών των καταστάσεων εισχωρούσε σε πολλές πλευρές της κοινωνικής ζωής. Οι πρόσφυγες χαρακτηρίζοντας τους γηγενείς Έλληνες «βουνίσσιους» ή και «βλάχους», δημιουργούσαν μία μεταφορική αντίθεση με βάση τον τόπο καταγωγής του. Από την μία μεριά οι πόλεις της Μικράς Ασίας, που παρουσιάζονταν ως πολύβουα, κοσμοπολίτικα κέντρα και από την άλλη τα χωριά της ελληνικής υπαίθρου που δεν ήταν παρά μικροί, απομακρυσμένοι και απομονωμένοι οικισμοί. Ο ορεινός οικισμός βρισκόταν, όπως το εξέφραζαν οι ίδιοι, «μακριά από τον κόσμο». Θεωρούσαν επομένως τις μικρές αυτές κοινότητες εσωστρεφείς και «κλειστές». Αντίθετα, οι πόλεις της Μικράς Ασίας ήταν κέντρα ποικίλων επαφών και ανταλλαγών και κατά συνέπεια αντιπροσώπευαν τον «ανοιχτό» κόσμο. Η αντίθεση αυτή, συνδεδεμένη με σημαντικές αξίες και τρόπους προσανατολισμού μέσα στην κοινωνική ζωή, αναδείκνυε τα εννοιολογικά όρια που είχαν χαράξει οι πρόσφυγες ανάμεσα στους

⁴⁶ Παλτίρη- Κορωνάου Δέσποινα από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 18/06/1998.

⁴⁷ Αράπας Ιωάννης από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 07/08/1998.

εαυτούς τους και τον ντόπιο ελληνικό πληθυσμό και προσέδιδε μία συμβολική διάσταση στα υπόλοιπα κοινωνικά και πολιτισμικά σημεία διαφοροποίησής⁴⁸.

2.3 Η δημιουργία του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας

Η Νέα Ιωνία είναι μία πολιτεία, στα βόρεια της Αθήνας που θεμελιώθηκε από το κράτος, χωρίς μελέτες και σχέδια, για να στεγάσει άρον-άρον χιλιάδες πρόσφυγες, οι οποίοι έφτασαν ομαδικά, γυμνοί, νηστικοί, κυνηγημένοι από 150 ελληνορθόδοξες κοινότητες της Μικράς Ασίας, όπως από την Σπάρτη Πισιδίας, την Ινέπολη, την Κασταμονή και τη Σαφράμπολη, τη Νεάπολη (Νεβ-Σεχήρ) της Καππαδοκίας, την Αττάλεια και την Αλάγια της Παμφυλίας, το Ικόνιο κι ακόμη από τα Βουρλά, το Βαϊνδήρι, το Αϊδίνι, την Καισάρεια, την Αμισσό, την Τραπεζούντα και την Ποντοηράκλεια και βέβαια τη Σμύρνη και τα όμορφα περίχωρά της, την Κωνσταντινούπολη, την Άγκυρα, το Μυριόφυτο, την Αδριανούπολη⁴⁹.

Ο οικισμός της Νέας Ιωνίας ιδρύθηκε επίσημα στις 27 Ιουνίου του 1923 από Μικρασιάτες πρόσφυγες. Πρώτοι εγκαταστάθηκαν οι προερχόμενοι από την Σπάρτη Πισιδίας της Μικράς Ασίας με επικεφαλής τον ιερέα Παπαϊωακείμ Πεσμαζόγλου. Φτάνοντας στην Ελλάδα, αρχικά εγκαθίστανται στον Πειραιά σε διάφορα προσωρινά καταλύματα, με όλη την αθλιότητα που αυτά παρουσιάζουν. Σκηνές στους υπαίθριους χώρους, κατειλημμένα σχολεία, θέατρα, δημόσια κτίρια, αποθήκες και εργοστάσια⁵⁰. Μετά από μερικές μέρες, και ενώ τους απασχολούσε το ζήτημα της στέγασης, μια πενταμελής επιτροπή τους, επισκέπτεται τον Υπουργό Πρόνοιας Απόστολο Δοξιάδη και τον ταμία του Υπουργείου Επαμεινώνδα Χαρίλαο και τους αναπτύσσει τις ιδέες τους για τη δημιουργία ενός οικισμού που θα μπορούσαν να ασχοληθούν με την τέχνη της ταπητουργίας.

Αρχικά από την επιτροπή ζητήθηκαν τα στοιχεία των εποικιστών προσφύγων και αφού διαπίστωσαν και οι ίδιοι την έφεση⁵¹ που είχαν στην ταπητουργία, τους

⁴⁸ Hirson Renne, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, μτφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) 2004, 89-91.

⁴⁹ Κορίδης Ιωάννης - ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. , *Νέα Ιωνία 1923-2003, 80 χρόνια*, Νέα Ιωνία (Ιωλκός) 2004, 11.

⁵⁰ Βίκα Δ. Γκιζέλη, «Η κοινωνική ένταξη των αστών προσφύγων στην πόλη» στο Κιτρομηλίδης Πασχ. (επιμ.), *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τομ. 9^{ος}, *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα (Κ.Μ.Σ.) 1992, 70.

⁵¹ Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, ήταν 1.200 οικογένειες από τις οποίες οι μισές απασχολούνταν με την ταπητουργία, οι 250 με τη ροδελαιοπαραγωγή και οι υπόλοιποι με το εμπόριο και διάφορα άλλα

ανακοίνωσαν ότι θα προσπαθούσαν να κτίσουν έναν οικισμό κοντά στην Αθήνα, στην τοποθεσία Ποδαράδες, όπου εκεί υπήρχε άφθονο τρεχούμενο νερό⁵² για την σκοπούμενη ανάπτυξη της τέχνης τους⁵³. Η περιοχή Ποδαράδες⁵⁴ ήταν μια λοφώδης έκταση ΒΔ των Τουρκοβουνίων, την οποία διέσχιζε ο χείμαρρος του Ποδονίφτη⁵⁵ καθώς και η σιδηροδρομική γραμμή Πειραιώς – Αθηνών – Κηφισιά, το ατμήλατο τρένο της εποχής, το θρυλικό «Θηρίο». Απέιχε 7 χ.λ.μ περίπου από το κέντρο της Αθήνας και κατοικούσαν ελάχιστοι κάτοικοι Μενιδιάτες (από τον σημερινό Δήμο Αχαρνών) και Κουκουβανιώτες (από τον σημερινό Δήμο Μεταμόρφωσης), συγκεκριμένα 8 οικογένειες - δηλαδή 50 κάτοικοι εκ των οποίων 32 άντρες και 18 γυναίκες σύμφωνα με την απογραφή του 1920 – οι οποίες κατείχαν κτήματα ή έβοσκαν πρόβατα.

Την άλλη μέρα, ολόκληρο το Συμβούλιο του Συλλόγου των Σπαρταλήδων επισκέπτεται την τοποθεσία, την οποία βρήκε θελκτική και ευάερη, αλλά γεμάτη από ακανθώδεις θάμνους και άγρια δέντρα, κυριολεκτικά βουνό. Για τους ταλαιπωρημένους από τις κακουχίες πρόσφυγες, αυτή η γη που έβλεπαν μπροστά τους μπορεί να μην είχε τις ομορφιές και τα πλούτη της πατρίδας τους, αλλά ήταν κατάλληλη για το καινούριο τους ξεκίνημα.

Ο ίδιος ο Παπαϊωακείμ στο έργο του «Απομνημονεύματα»⁵⁶ αναφέρεται στους «Ποδαράδες» με τα εξής: «... Εβαδίζομεν πεζή από το τέρμα Πατησίων, αργά και ήρεμα, θεωρούντες και εξετάζοντες την γύρω περιοχήν και τέλος μετά πορείας μιάς και πλέον ώρας, ευρήκαμεν τους «Ποδαράδες». Τοποθεσία εξοχική, όντως θελκτική, με πηγήν αναβλυζούσαν άφθονο γάργαρο νερό, ιδιαιτέρως πολύτιμο διά την σκοπούμενην

επαγγέλματα, όπως τεχνίτες, κτίστες.

⁵²Το νερό των Ποδαράδων προερχόταν από το ρέμα του Περισού, από αρτεσιανά πηγάδια, αλλά και από την πηγή Τρύπα που θεωρείτο από τον Κορδέλλα ότι ήταν διαρροή του Αδριάνειου Υδραγωγείου. (Ο. Βογιατζόγλου, *Βιομηχανική Κληρονομιά στη Νέα Ιωνία*, Τεύχος 1, σημείωση 3, Κεφαλαίο 2).

⁵³ Οι πρόσφυγες δεν αντιμετωπίζονται ως ένα ενιαίο σύνολο αναξιοπαθούντων. Παρά την εντός του κάθε κρατικού προσφυγικού οικισμού αναμιγνύουσα φοβερή ομοιομορφία, ωστόσο οι οικισμοί διαφοροποιούνται ελαφρά ο ένας από τον άλλον. Άλλου επιπέδου η Κοκκινιά, άλλου η Νέα Ιωνία (με αφθονία νερού η δεύτερη, σε μία Αθήνα μάλλον διψασμένη).

⁵⁴ Η ονομασία «Ποδαράδες» οφείλεται, κατά την κρατούσα άποψη, στο όνομα της Βυζαντινής οικογένειας των Πλατυπόδων ή Ποδαράδων που κατείχε την περιοχή. Κατά μία δεύτερη σοβαρή εκδοχή, οι στήλες του Αδριάνειου Υδραγωγείου που από το λαό ονομαζόταν «ποδαράδες», μπορεί να ήταν αυτές που έδωσαν το όνομα στην περιοχή.

⁵⁵ Ο χείμαρρος Ποδονίφτης είναι ο γνωστός από την αρχαιότητα παραπόταμος του Κηφισού, ο Περσός που πηγάζει από την Πεντέλη και διερχόμενος από το Χαλάνδρι και το Μαρούσι, διασχίζει τη Νέα Ιωνία από Α προς Δ δημιουργώντας μία λεκάνη στο ύψος του νοσοκομείου Αγία Όλγα. Το μήκος τους ξεπερνά τα 15 χλμ. Το όνομα Ποδονίφτης πρέπει να δόθηκε στο χείμαρρο πριν από την επανάσταση του 1821 από την περιπαιχτική διάθεση των Αθηναίων που έλεγαν για αυτόν ότι περνώντας τον κανείς ίσα –ίσα που ...νίβει τα πόδια του.

⁵⁶ Σαπουντζάκης Χ. (επιμ.), *Πεσματζόγλου Παπαϊωακείμ. Οι Αναμνήσεις μου (από την πατρίδα μου Σπάρτη Μ.Ασίας)*, Αθήνα (Ενωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 1990.

ανάπτυσιν της ταπητουργίας, με πολλά άγρια δέντρα, εις τα φυλλώματα των οποίων επιτίβιζαν και εκελαϊδουν χαρούμενα τα πουλιά, τόπος γεμάτος από πυκνούς και ακανθώδεις θάμνους. Μετά δύο ημέρας υπεβάλαμε εις το Υπουργείον την έκθεσιν μας, χαρακτηρίζοντες την περιοχήν ιδιαιτέρως κατάλληλον...».

Βέβαια, η κυβέρνηση είχε ήδη σκοπό να δημιουργήσει ένα μεγάλο συνοικισμό σε αυτό το μέρος και αμέσως έστειλε εκατοντάδες εργατών και τεχνιτών για να καθαρίσουν και να προετοιμάσουν το έδαφος, ώστε να κτιστούν τα οικήματα. Πράγματι το κτήμα των Ποδαράδων που ανήκε στο Ιερό Κοινό του Παναγίου Τάφου είχε αγοραστεί τον Αύγουστο του 1923 από το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων και ήταν το μεγαλύτερο κτήμα που χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία προσφυγικού συνοικισμού, καθώς από την συνολική του έκταση 1.502 στρεμμάτων τα 1.230 χρησιμοποιούνταν για καλλιέργειες και βοσκότοπους⁵⁷.

Την Κυριακή 27 Ιουνίου 1923 σε πανηγυρική εκδήλωση μπήκε ο θεμέλιος λίθος του συνοικισμού. Στο ύψος περίπου όπου η σημερινή οδός Π.Π. Γερμανού (τότε Γυθείου) συναντάει την Κ. Βάρναλη (τότε Μορκεντάου) είχε στηθεί πάνω σε μία μεγάλη δεξαμενή νερού, ειδική εξέδρα, η οποία είχε καλυφθεί με χαλιά που τόνιζαν τον ιδιαίτερο ρόλο που ήθελαν να διαδραματίσουν στο χώρο αυτό οι πρώτοι οικιστές του. Είχαν στηθεί αφίδες από βάγια κι είχαν τοποθετηθεί ανθοστήλες με λουλούδια των γύρω αγρών. Διάκοσμος όμορφος και συμβολικός μαζί. Επίσημοι ήταν πολλοί και σημαντικοί. Ο ίδιος, ο αγαπημένος των προσφύγων, «μαύρος καβαλάρης», ο Νικόλαος Πλαστήρας⁵⁸, ο πρωθυπουργός Στυλιανός Γονατάς, οι υπουργοί Δοξιάδης και Σιδέρης και ο Ερρίκος Μορκεντάου⁵⁹.

Ο Παπαϊωακείμ μετά τον αγιασμό, παίρνει τον λόγο και αναφέρεται στην προσφορά της Σπαρταλήδικης κοινότητας στη Μ. Ασία και εν ονόματι αυτής της προσφοράς, αλλά και με την αιτιολογία ότι τα χαλιά με την ονομασία «Σπάρτα χαλησί» ήταν γνωστά στο εξωτερικό, παρακαλεί να δοθεί στον συνοικισμό το όνομα «Νέα Σπάρτη», όπως και έγινε, έτσι και αλλιώς και σε άλλες περιοχές συνυπήρχαν πρόσφυγες από διάφορες κοινότητες, αλλά πρυτάνευσε το όνομα της πρώτης, της πολυπληθέστερης, της πιο δυναμικής. Ο Πλαστήρας, θέλοντας να ισορροπήσει την

⁵⁷ Βογιατζόγλου Όλγ., *Η βιομηχανική κληρονομιά της Νέας Ιωνίας*, Αθήνα (Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς) 2002.

⁵⁸ Είχε ιδρύσει το «Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων» με σκοπό την εν γένει αποκατάστασή τους στην Ελλάδα (αστική και γεωργική).

⁵⁹ Παλιός Αμερικανός πρεσβευτής στην Πόλη. Είχε γλυτώσει πολλούς άνδρες της Σπάρτης από την εξορία και το θάνατο. Νυν πρόεδρος της περίφημης «Εταιρίας Αποκαταστάσεως Προσφύγων» που ανέλαβε το έργο της ανέγερσης των προσφυγικών κατοικιών.

κατάσταση, αντιπροτείνει το «Νέα Πισιδία». Αν και αρκετά χλιαρή και ελάχιστα «ελκυστική», η ονομασία γίνεται δεκτή. Σε ένα λαξευμένο ακρογωνιαίο λιθάρι σκαλίζεται βιαστικά το «Νέα Πισιδία» και τοποθετείται σε ένα χαντάκι, λίγο πιο εκεί, στη διασταύρωση των σημερινών οδών Ηρακλείου και Ελ. Βενιζέλου.

Ο θεμέλιος λίθος τοποθετήθηκε, αλλά το όνομα δεν επιβίωσε. Το κάπως άχρωμο «Νέα Πισιδία», το οποίο δυστυχώς δεν υποστηρίχθηκε κιόλας, υποχώρησε μπροστά στο εντυπωσιακό «Ιωνία» που, αφού πήρε το πρόθεμα «Νέα» κι έγινε «Νέα Ιωνία», επιβλήθηκε πια στη συνείδηση των οικιστών, κι ως ένα σημείο και των ίδιων των Σπαρταλήδων που δεν αντέδρασαν, καθώς είχαν προστεθεί πια και πρόσφυγες από την Ινέπολη, την Κασταμονή, τη Σαφράμπολη, τη Νεάπολη, την Καππαδοκία, την Αλάϊα και την Αττάλεια της Παμφυλίας και ακόμη από την Σμύρνη και τα περίχωρά της, τα Βουρλά, το Αϊβαλί, τα Θυάτεια και άλλες πολιτείες της Ιωνίας όπου ανθούσαν σπουδαίες Ελληνορθόδοξες κοινότητες⁶⁰.

2.4 Τα πρώτα δύσκολα χρόνια της προσφυγιάς, οι προσφυγικές κατοικίες και οι άσχημες συνθήκες διαβίωσης στη Νέα Ιωνία

Η αστική στέγαση των αστών προσφύγων του 1922 αποτέλεσε ένα γιγαντιαίο έργο στο ενεργητικό της ελληνικής κοινωνίας, το οποίο συμπεριέλαβε πλήθος δραστηριοτήτων, όπως την πρόσκαιρη στέγαση σε καταυλισμούς εκ των ενόντων, την οργανωμένη, αλλά άγνωστης διάρκειας στέγαση σε προσωρινούς οικισμούς, μόνιμες οικιστικές μονάδες και στέγαση σε αυτές με ενοίκιο. Στη συνέχεια την οριστική εγκατάσταση, με δημιουργία καθεστώτος ιδιοκτησίας στους προσφυγικούς συνοικισμούς, δανειοδοτήσεις, απαλλοτριώσεις, συστάσεις οικοδομικών συνεταιρισμών και πολλά άλλα, μεταξύ τους και οι επιτάξεις ακινήτων⁶¹.

Κατά την πρώτη χρονιά της εγκατάστασης των προσφύγων στη Νέα Ιωνία, οι εκ Μικράς Ασίας πρόσφυγες συνωστίζονται μέσα σε σκηνές και πρόχειρα παραπήγματα από χαρτόνια, τενεκέδες, πισόχαρτα. Χαρακτηριστικά σημειώνουν μικρασιάτες πρόσφυγες «...Ε, όταν ήρθαμε στην Νέα Ιωνία, μας βάλανε σε ένα σπίτι μέσα, ούτε

⁶⁰ Σαπουντζάκης Χάρης, *Οι Σπαρταλήδες στην παλαιά και τη νέα πατρίδα*, Αθήνα (Ενωση Σπάρτης Μικράς Ασίας,) 1980, 10-14.

⁶¹ Βίκα Δ. Γκιζέλη, «Επίταξις ακινήτων κατοικούμενων ή οποσδήποτε χρησιμοποιούμενων» στο Στεφανοπούλου Μ. (επιμ.), *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγιοπόλεις στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο 11 και 12 Απριλίου 1997*, Αθήνα (Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας) 1997, 69.

σκεπή είχε, ούτε παράθυρα, τέσσερις τοίχους. Μας δώσανε και από ένα αντίσκοινο για να μην κρυώνουμε και πηγαίναμε και κόβαμε τσαλιά από τα δάση γύρω-γύρω και το βράδυ τα φέρναμε και ζεσταινόμασταν. Ε, πέρασε έτσι λίγος καιρός. Πρώτα - πρώτα έβαλαν τα παράθυρα στα σπίτια μας, μετά βάλανε την σκεπή, μετά σοβατίσανε και άρχισε να γίνεται πραγματικό κατοικίσσιμο σπίτι...»⁶².

«...Ο μεγαλύτερος αδερφός μου έφυγε από τη Λευκάδα και ήρθε στον Πειραιά. Συνάντησε κάποιους συμπατριώτες μας. Έμαθε ότι το κράτος θα χτίσει συνοικισμό για τους πρόσφυγες στους Ποδαράδες. Οπότε μας κάλεσε να έρθουμε να εγκατασταθούμε εδώ. Μόλις φτάσαμε μείναμε σε σκηνές που εμείς δημιουργήσαμε με κουρελούδες και σεντόνια. Μετά από ένα μήνα από την άφιξή μας, άρχισε να χτίζεται ο συνοικισμός. Έκοβαν πλίνθους κουβαλώντας το νερό από την πηγή – το σημερινό καταργηθέν αντλιοστάσιο- με κάρα. Αργότερα, για διευκόλυνση του κτίσματος μιας και δεν επαρκούσε το νερό, έκτισαν και τη δεξαμενή, στο σημείο απέναντι από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου...»⁶³.

Μετά, εγκαταστάθηκαν στις προσφυγικές κατοικίες, κατά τρόπο μαζικό. Οι προσφυγικές κατοικίες ήταν βασικά δύο τύπων: οι τετρακατοικίες (δύο διαμερίσματα ανά όροφο σε δύο ορόφους) και οι διπλοκατοικίες ή «βίλες», ένα διαμέρισμα δηλαδή ανά όροφο. Ανεγέρθηκαν, όμως, ιδίως στη Νέα Ιωνία, την Ελευθερούπολη και τον Περισσό, μικρές κατοικίες των 27 τ.μ. η κάθε μία που προοριζόταν αρχικά για τους εργάτες των εργοστασίων της περιοχής. Μετά, κατοικήθηκαν αδιακρίτως από οικογένειες που στοιβάχτηκαν όπως-όπως.

Η βασική προσφυγική κατοικία είχε εμβαδόν 40 τ.μ. Αποτελείτο από μία μικρή είσοδο (χωλ), δύο κύρια δωμάτια και μία τουαλέτα. Η «ελεύθερη» των 27 τ.μ. είχε ένα κύριο δωμάτιο, μία κουζίνα – καθιστικό και την τουαλέτα. Πολλές φορές υπήρχε ένα μόνο δωμάτιο και κοινή χρήση τουαλέτας (για αυτό και όλα σχεδόν τα πεζοδρόμια της Ελευθερούπολης καταλήφθηκαν αυθαίρετα, για να επεκταθεί ο ωφέλιμος χώρος).

Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν ήταν πέτρα, χωματόπλινθοι, κομμάτια έτοιμου μπετόν. Η σκεπή είχε πάντα κεραμίδια, τα διώροφα συνήθως γαλλικού τύπου, τα ισόγεια σχεδόν πάντα βυζαντινά (τα πιο φθηνά). Τα κουφώματα ήταν ξύλινα και καρφωτά. Στις διώροφες κατοικίες υπήρχε εσωτερική σκάλα με κυλινδρική κουपाστή

⁶² Αγιακλόγλου Ευάγγελος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 20/03/1997.

⁶³ Καλαφατίδης Ηλίας από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

και ξύλινο μπαλκόνι για τις οικογένειες των πάνω ορόφων, Η είσοδος ήταν κοινή. Η αποχέτευση σε κοινούς βόθρους.

Δυστυχώς, όπως και άλλοι προσφυγικοί οικισμοί (Νίκαια, Βύρωνας, Κερατσίνι κ.λ.π.) έτσι ακόμη χειρότερα η Νέα Ιωνία κτίστηκε χωρίς ουσιαστικά οικιστική μελέτη, παρόλο που υπήρχε οικοδομικός κανονισμός από Ε.Α.Π. Τυχεροί οικισμοί στάθηκαν η Νέα Σμύρνη, η Νέα Φιλαδέλφεια κ.α. που έγιναν λίγο αργότερα πιο προσεκτικά στη βάση των λεγόμενων «κηπουπόλεων».

Φυσικά δεν μπορεί να γίνει καμία σύγκριση με την ανέγερση άλλων οικισμών (π.χ. Ψυχικό) που έγιναν ακριβώς στην ίδια περίοδο (1923), αλλά στη βάση αυστηρών κανόνων δόμησης από ιδιωτικούς φορείς⁶⁴.

Ενδεικτικά αναφέρονται ότι μέχρι το 1928 είχαν χτιστεί στην Νέα Ιωνία 2.814 οικήματα και μέχρι το τέλος της δεκαετίας το '20 αριθμούσε 24.000 κατοίκους⁶⁵.

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του Βογιατζόγλου⁶⁶ σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης στα πρώτα χρόνια εγκατάστασή τους «...ρακένδυτοι, πεινασμένοι, πληγωμένοι στην περηφάνια τους προσπαθούν να οργανώσουν μία καινούρια ζωή, μέσα στην άξενη, καχύποπτη και συχνά απροκάλυπτα εχθρική ατμόσφαιρα που τους περιβάλλει. Οι συνθήκες διαβίωσης είναι πολύ χειρότερες και από αυτές των ζώων. Η ψείρα, η οφθαλμία, η ελονοσία, η φυματίωση και ο εξανθηματικός τύφος θερίζουν. Δεν υφίστανται οι στοιχειώδεις υγειονομικές υπηρεσίες. Ιατρεία δεν υπάρχουν⁶⁷. Ηλεκτρικό ρεύμα και δίκτυο διανομής νερού είναι άγνωστα⁶⁸. Αποχωρητήρια και αποχέτευση δεν υπάρχουν. Τα σφαγεία λειτουργούν υπαίθρια σε κάποιο χωράφι της Ελευθερούπολης και το καλοκαίρι τα κουνούπια, οι μύγες, η σκόνη και η αποφορά των απορριμάτων καθιστούν τη ζωή στην κοινότητα ανυπόφορη. Τα δύο ρέματα της πόλης, ο Ποδονίφτης και ο Γιαμπουρλάς, ακάλυπτα βέβαια, είναι οι μόνες διέξοδοι για τα απορρίματα, τα απόνερα, τα λύματα κάθε είδους, χειμώνα καλοκαίρι. Τον χειμώνα η λάσπη και το κρύο είναι αφόρητα. Το ποσοστό θνησιμότητας, αλλά και των ασθενειών που μεταδίδονται

⁶⁴ Κορίδης Ιωάννης - ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., *Νέα Ιωνία 1923-2003, 80 χρόνια*, Νέα Ιωνία (Ιωλκός) 2004, 13-14.

⁶⁵ Από αυτούς, στο ιστορικό κέντρο διαμένουν 14.500, στην Ελευθερούπολη 2.500, στην Ινέπολη 1.500, στον Περισσό 2.500, στη Σαφράμπολη 3.000, στην Καλογρέζα 2.200.

⁶⁶ Βογιατζόγλου Β. Η., *Ιωνική Φιλοκαλία*, τομ.1, Νέα Ιωνία, (Ιωνικός Σύνδεσμος) 2006, 38-40.

⁶⁷ Μόλις το 1925 ιδρύεται με κρατική μέριμνα ένας νοσηλευτικός σταθμός με οχτώ κρεβάτια, έναν γιατρό – τον Δημήτρη Κόκκινο – και μία μαμή.

⁶⁸ Οι πρόσφυγες της περιοχής βρέθηκαν αντιμέτωποι με μία δυσάρεστη κατάσταση, μιας και το νερό της περιοχής διεκδικούνταν από εργοστασιάρχη, ο οποίος ισχυριζόταν ότι το είχε αγοράσει είκοσι χρόνια πριν αντί 400.000 δραχμών. Το αποτέλεσμα ήταν να αναγκάζονται οι πρόσφυγες να αγοράζουν νερό από νερουλάδες ή να το στερούνται, καθώς το νερό της περιοχής προοριζόταν να καλύψει τις ανάγκες των εργοστασίων. Άλλες μαρτυρίες αναφέρουν ότι το νερό είναι ελάχιστο και παρέχεται μόνο για λίγες ώρες την ημέρα από δύο ή τρεις δημόσιες βρύσες. Υπάρχει ακόμη και μία φυσική πηγή στην είσοδο του συνοικισμού, στο σημείο όπου βρίσκεται σήμερα ο σταθμός του τρένου στα Πευκάκια.

ανάμεσα στους πρόσφυγες είναι πολύ υψηλό. Η χωροφυλακή, επανδρωμένη αποκλειστικά από Ελλαδίτες χωροφύλακες που η κλίμακα των αισθημάτων τους για τους πρόσφυγες κυμαίνεται ανάμεσα στην αδιαφορία και το δριμύ μίσος, αυθαιρετεί συνεχώς εναντίον τους. Δέρνει, συλλαμβάνει και βιαιοπραγεί εξαιρετικά εύκολα και ακίνδυνα...».

Πρόσφυγες αναφέρουν στις μαρτυρίες σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης: «...Είχαμε τύφο πιο παλιά. Πολλά σπίτια τα σφραγίζανε. Βάζανε μια στάμπα για να μη μπαίνει ο κόσμος γιατί ήταν μεταδοτικός. Δένανε μια κορδέλα και βάζανε μια στάμπα... μια αυτή με κερί απάνω και ήταν σφραγισμένο, δεν μπορούσες να το ανοίξεις για να μη μεταδοθεί η αρρώστια. Ο πατέρας μου έτσι πέθανε, δεν υπήρχαν υγιεινής όροι. Οι όροι υγιεινής ήταν απαίσιοι. Ούτε τουαλέτες είχαν τα σπίτια, τα σπίτια όλα έξω στο κήπο ήτανε... με μια κουζίνα μπροστά και αυτή ήταν η τουαλέτα...»⁶⁹.

«...Νέα Ιωνία λάσπη και Άγιος ο Θεός ήτανε. Οι δρόμοι δεν ήτανε ούτε ασφαλτοι, ούτε πέτρες, ούτε τίποτα. Ήτανε λάσπη σκέτη...Η ελονοσία μας είχε τρελάνει, είχα πάθει εγώ ελονοσία. Θυμάμαι το τρέμουλο που με 'πιασε μας έδιναν κινίνα η Ευσέβεια, η Στοργή αυτά τα σωματεία και αργότερα το ΠΚΠΑ για να γίνουμε καλά και γίναμε καλά. Έπιασε μια επιδημία που λεγόταν δάγκειος και την οποία μεταφέρουν ειδικά κουνούπια είχαμε και από αυτό. Όχι μόνο εμείς και ένα μεγάλο μέρος της Αθήνας, παιδιά μου και το λένε αυτό πανδημία έτσι έμαθα. Όλοι στο κρεβάτι. Ο μόνος όρθιος ήμουν εγώ που δε με είχε πιάσει και έτρεχα από κρεβάτι σε κρεβάτι και βοηθούσα, να δώσω λίγο φαγάκι, ένα μήλο, μισό αυγό και οτιδήποτε άλλο...»⁷⁰.

Βέβαια, αυτές οι συνθήκες υγιεινής δεν εμφανίζονται μόνο στη Νέα Ιωνία, αλλά και στους άλλους προσφυγικούς συνοικισμούς της υπόλοιπης Αττικής. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Καισαριανή αντανακλά τη γενική κατάσταση στην Αττική, της αδιαφορίας και της εγκατάλειψης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι στην περιφέρεια των παραπηγμάτων υπήρχαν κοινά αποχωρητήρια και οι αναθυμιάσεις των ακαθαρσιών επιδείνωναν την ανθυγιεινή κατάσταση. Στο μεγάλο ρεύμα υπήρχαν παντού ακαθαρσίες, σκουπίδια και ράκη της ταπητουργίας. Οι κοινωνικές υπηρεσίες στον συνοικισμό ήταν ανύπαρκτες⁷¹.

⁶⁹ Κεφάλας Ελευθέριος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

⁷⁰ Θεοφάνους Θεοφάνης από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 27/07/1998.

⁷¹ Τζόκας Σπ., «Η ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία και η εγκατάσταση στην Καισαριανή» στο Στεφανοπούλου Μ. (επιμ.), *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγοπόλεις στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο 11 και 12 Απριλίου 1997*, Αθήνα (Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας) 1997, 123.

Το 1924 φτάνει και στη Νέα Ιωνία ως ο τελευταίος ανταλλάξιμος, ο τελευταίος Σπάρταλης δεσπότης που ήδη από το 1920 είχε χειροτονηθεί «Μητροπολίτης Πισιδίας, Υπέρτιμος και Έξαρχος πάσης Λυκίας, Σίδης, Μυρέων και Ατταλείας και Μικράς Αντιοχείας», ο Πατάρων Μελέτιος, βρήκε την οικογένειά του στη Ν. Ιωνία, όπου και εγκαταστάθηκε σε ένα οίκημα που του παραχώρησε το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας⁷². Από το 1924 και μετά ορίστηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο «Αρχιεπίσκοπος Επίτροπος» στη Νέα Ιωνία και το Ηράκλειο. Το 1963, καθώς συμπλήρωσε πενήντα χρόνια αρχιεροσύνης, του απονεμήθηκε ο τίτλος του Μητροπολίτου Πατάρων και τιμήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών.

Καθώς οργανώνονται πια και οι άλλες προσφυγικές κοινότητες και ξεκινούν οι ανεγέρσεις ναών⁷³ στις γειτονιές τους, η Ε.Α.Π. επιχορηγεί την ανέγερση ναού και γρήγορα θα μπει ο θεμέλιος λίθος του κατοπινά μητροπολιτικού ναού της Νέας Ιωνίας, του ναού των Αγίων Αναργύρων⁷⁴. Κατά τον ιερέα η ονομασία δόθηκε από το πρώτο εικόνισμα που έφερε μια Σπαρταλιά στο ναό και που ήταν των Αγίων Αναργύρων.

Και όπως περιγράφεται χαρακτηριστικά σε μαρτυρίες προσφύγων: «...όταν ήρθαμε στην Νέα Ιωνία, η πρώτη μας δουλειά ήτανε, να φτιάξουμε μια εκκλησία. Και εγώ ο ίδιος κουβάλαγα ξύλα και χρώματα για να φτιάξουμε μια παραγκένια εκκλησία στην Νέα Ιωνία. Φτιάξαμε τους Αγίους Αναργύρους. Αλλά πώς γινήκαν οι Άγιοι Ανάργυροι; Φτιάξαμε την εκκλησία και δεν ξέραμε ποιόν Άγιο να δώσουμε στην εκκλησία. Και λέει ο Παπαϊωακείμ ο συγχωρεμένος, ήμουνα εγώ εκεί στη συζήτηση, μικρό παιδάκι, “Όποιος μας φέρει μια εικόνα, όποιου Αγίου, εκείνου του Αγίου θα βάλουμε το όνομα.” Και έρχεται μια γριούλα, θυμάμαι την σκηνή σαν τώρα και φέρνει την εικόνα των Αγίων Αναργύρων και ονομάστηκε Άγιοι Ανάργυροι η εκκλησία μας από τότε. Μετά γκρεμίστηκε η παράγκα και κάναμε τον Μητροπολιτικό Ναό τώρα. Όλοι

⁷² Καζαντζόγλου Αντ., *Ο «άγιος των Πισιδών» Πατάρων Μελέτιος*, Νέα Ιωνία (Ενωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 2000, 25-26.

⁷³ Οι Νεαπολίτες ξεκινούν τον Άγιο Ευστάθιο. Οι Ινεπολίτες την Κοίμηση της Θεοτόκου. Οι Σαφραμπολίτες τον Άγιο Στέφανο. Στην Ελευθερούπολη ανεγείρεται ο Άγιος Γεώργιος. Στον Περισσό, σε παράγκα, στήνεται η Αγία Αναστασία και στα όρια με το Ηράκλειο ως ξύλινος ναΐσκος, ο Άγιος Κωνσταντίνος. Στη θέση του, πολύ αργότερα (1970) θα κτιστεί το Επισκοπείο και ο Άγιος Κωνσταντίνος θα στεγαστεί στο λιθόκτιστο ναό στο Κομμάτι Λαζάρου. Στην Καλογέζα, σε παράγκα, στεγάζεται η Ζωοδόχος Πηγή. Όλοι οι άλλοι ναοί (Μεταμόρφωση Σωτήρος στην Αλσούπολη, Ευαγγελισμός της Θεοτόκου στη Νεάπολη, Άγιος Σπυρίδων στο Κομμάτι Λαζάρου) χτίζονται τη δεκαετία του '60.

⁷⁴ «Ναός εξοχικός των Αγίων Αναργύρων υπήρχε και στη Σπάρτη, όμως εδώ υπήρχε ένας συμβολισμός: οι πρόσφυγες, ανέστιοι, πένητες και γυμνοί, «ανάργυροι» δηλαδή, σωστά θα είχαν το ναό τους αφιερωμένο στους Αγίους Αναργύρους, τον Κοσμά και Δαμιανό» Σαπουντζάκης Χ., *Οι Σπαρταλήδες στην παλαιά και τη νέα πατρίδα*, Αθήνα (Ενωση Σπάρτης Μικράς Ασίας) 1980.

οι ιερείς ήταν από την Σπάρτη. Ήταν οι πρώτοι λειτουργοί στην Νέα Ιωνία και ο δεσπότης μας, ο οποίος ήρθε μετά. Ήταν εξορία ο δεσπότης μας, ο Πατάρων Μελέτιος, μαζί με τον πατέρα μου...»⁷⁵.

«...Ο Αρχιμανδρίτης ο Πατάρων, η βιβλική φυσιогνωμία, ήταν μεγάλη προσωπικότητα στην Σπάρτη και ήταν ας πούμε ο αρχηγός των οικογενειών. Ο Πατάρων και ο Παπά-Ιωακείμ. Έλληνες έτσι; Κανονικά με τα ράσα τους. Ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην Νέα Ιωνία.. Και όταν χτίστηκαν οι Άγιοι Ανάργυροι, την οποία εκκλησία την πρόλαβα ξύλινη και λειτουργούσε κάθε Κυριακή, από πιτσιρικάς... και ολονυχτίες σε κουρελούδες...μικρό ήμουνα νήπιο ήμουνα έτσι. Δεν θα ξεχάσω...ψέλνανε, ψέλνανε, ψέλνανε. Αυτοί δε, κρατήσανε πραγματικά την ορθοδοξία μαζί τους. Πολύ θρήσκοι, δεν υπάρχει αμφιβολία. Συνεχίσανε και μετά σιγά – σιγά φτιάζανε την εκκλησία τους Αγίους Αναργύρους, μεγάλη. Αυτή η εκκλησία φαντασθείτε ότι ήταν ένα ξύλινο παράπηγμα ας πούμε. Όπως και στον Περισσό. Στον Περισσό η Αγία Αναστασία -που έχω την εικόνα της την οποία έφερε η μάνα μου από την πατρίδα, θαυματουργή εικόνα- ήταν και αυτή μια ξύλινη έτσι, ένα ξύλινο κατασκεύασμα. Οι πρώτες εκκλησίες. Στον Περισσό η Αγία Αναστασία και στη Νέα Ιωνία οι Άγιοι Ανάργυροι οι θαυματουργοί...»⁷⁶.

Η τελετή⁷⁷ της θεμελίωσης των Αγίων Αναργύρων έγινε την Κυριακή 10 Ιουνίου 1928, ενώ στα επόμενα χρόνια χρειάστηκε συνεχής προσπάθεια για την ανέγερση του ναού, ωστόσο να γίνουν τα επίσημα εγκαίνιά του την 25^η Νοεμβρίου 1933.

2.5 Η Νέα Ιωνία μετά τα δύσκολα χρόνια. Η κοινωνική ζωή των προσφύγων και η ιδιαιτερότητα της ταυτότητάς τους

Καθώς περνούν τα χρόνια και η ζωή στην προσφυγούπολη αρχίζει να οργανώνεται, η Νέα Ιωνία φιλοτεχνεί μία ξεχωριστή προσωπικότητα. Κύριο γνώρισμά της η ζωντανή παρουσία του προσφυγικού στοιχείου που ξεπερνάει το 90% των κατοίκων με τα ήθη και έθιμά του.

⁷⁵Αγιακλόγλου Ευάγγελος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 20/03/1997.

⁷⁶Δανιηλίδης Ευστάθιος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

⁷⁷ Στην τελετή παρευρέθηκε και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος συνοδευόταν από τα πιο σημαντικά στελέχη των Φιλελευθέρων, το Σοφούλη, τον Τσιμπιδάρο, τον Παπαναστασίου, τον Μπακάλμπαση.

Η αίσθηση της ξεχωριστής ταυτότητας που επιβίωνε περισσότερο από πενήντα χρόνια μετά την εγκατάσταση, ήταν μία συναρπαστική όψη της κοινωνικής ζωής. Η πεποίθησή τους ότι πολιτισμικά ξεχώριζαν μέσα σε μία ποικιλόμορφη, κοσμοπολίτικη κοινωνία, η αφομοίωσή τους στα τοπικά χαρακτηριστικά και στον τόπο καταγωγής τους, η συνάρτηση της ταυτότητάς τους με τη θρησκευτική τους πίστη, ήταν όλα στοιχεία που εμπεριέχονταν στις συλλογικές μνήμες και τους κράτησε ζωντανούς και δυνατούς. Η συνέχεια είχε διαφυλαχθεί. Ορισμένα από αυτά τα στοιχεία βοήθησαν, ενώ άλλα παρεμπόδισαν την προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον⁷⁸.

Μπορεί τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στη Νέα Ιωνία να μην ήταν τα καλύτερα, όμως η κατάσταση αυτή άλλαξε γρήγορα. Μαρτυρίες αναφέρουν μεταξύ άλλων «...Δεν πολύ μας αγαπούσαν στην αρχή. Μετά καταλάβανε ότι το προσφυγικό στοιχείο έχει να πούμε αρχές καλές ή προοδευτικό είναι, εργατικό είναι, όλα αυτά και εκ των υστέρων αναγνώρισαν αυτά τα πράγματα. Δεν αναγνωρίζανε. Εμάς και στο σχολείο ακόμα μέχρι, στην αρχή τουρκόσπορους μας λέγανε. Μα, τους δικαιολογώ πλήρως κι εγώ παιδί μου...»⁷⁹.

«...Όταν πρωτοήρθατε πώς σας αντιμετώπισαν εδώ οι ντόπιοι; Να σου πω το πιο καθυστερημένο τμήμα του πληθυσμού όχι φιλικά. Μας έλεγαν «πρόσφυγγες», αλλά αυτό άλλαξε σύντομα. Άλλαξε σύντομα γιατί εμείς κουβαλήσαμε από τη Μικρά Ασία ένα επίπεδο πολιτισμικού υψηλότερο, δεύτερο δεν πήραμε τις δουλειές από τα χέρια των ντόπιων, παράδειγμα ένα μεγάλο, ένα αρκετά μεγάλο τμήμα του πληθυσμού εγκαταστάθηκε στη Νέα Ιωνία και στο κάθε σπίτι υπήρχε ένας αργαλειός που έφτιαχνε ας πούμε αυτά τα διάφορα υφαντά. Η Νέα Ιωνία είχε ονομαστεί το μικρό Μάντσεστερ διότι προμήθευε υφαντά για ολόκληρο των πληθυσμό, ολόκληρη τη χώρα. Δηλαδή ο πληθυσμός που ήρθε από τη Μικρά Ασία ήταν παραγωγικός από την πρώτη στιγμή που φτάσαμε, έτσι σύντομα άλλαξε το κλίμα, έπαψαν να μας λένε «πρόσφυγγες»...»⁸⁰.

Παρά την αρχική καχυποψία και αδιαφορία των γηγενών, οι Μικρασιάτες κατάφεραν να μείνουν αγαπημένοι και ενωμένοι, γεγονός που τονίζεται ιδιαίτερα μέσα από τις μαρτυρίες τους «... Αυτό που μας κράτησε όλους και μας έκανε να προκόψουμε είναι η αγάπη στη ζωή. Όταν ο άνθρωπος απογοητευτεί και παραδώσει τα

⁷⁸Hirson Renne, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, μτφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) 2004, 91.

⁷⁹Ελμαλόγλου Κίμων από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 22/10/1997.

⁸⁰ Δανηλίδης Ευστάθιος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

όπλα, δεν είναι σωστό. Είχαμε περάσει δυσκολίες μεγάλες. Και τις περάσαμε και υπερνικήσαμε. Ο καθένας σταδιοδρόμησε. Και τα έξι αδέρφια είμαστε πολύ καλά τώρα. Πολύ καλά. Όλοι. Ο καθένας έχει την δουλειά του και έτσι, δόξα τω Θεώ, παλέψαμε. Τίμια. Ωραία. Παλικάρίστικα. Όλες τις καταστάσεις τις νικήσαμε με την παλικάριά μας. Μικρασιατικό στοιχείο. Φαινόμενο. Η παλικάριά και ο λόγος...»⁸¹.

«...Οι Μικρασιάτες φέραμε την καλοσύνη. Τον πολιτισμό. Την αγάπη. Αγαπούσε ο ένας τον άλλον. Ενδιαφέρονταν και πολύ περισσότερο οι γυναίκες προς τους άντρες. Η γυναίκα με τον άντρα ήταν ένα σώμα. Μία ψυχή. Κάτι που σήμερα δεν υπάρχει πια και για αυτό οι οικογένειες ήταν αγαπημένες. Σπάνια να χωρίσει αντρόγυνο. Πολύ σπάνια. Δεν είχα ακούσει κανένα να χωρίζει. Ήμασταν φτωχοί, αλλά ήμασταν μεταξύ μας αγαπημένοι. Χωρίς να ήμασταν πλούσιοι, φτωχά, αλλά περνούσαμε καλά, αγαπημένα. Τα σπίτια μας ήταν πάντα ανοιχτά, δεν είχαμε κλειδαριές...»⁸².

Η Νέα Ιωνία εκείνη την εποχή αποτελούσε μια μικρογραφία της Ανατολής. Μοσχομυρίζουν οι γειτονιές από πάστρα και ασβέστη, γαρίφαλα και βασιλικούς στις γλάστρες. Αν ήθελε κανείς να δώσει μία ανθρωπογεωγραφία στις συνοικίες της Νέας Ιωνίας, καθώς κατασταλάζουν τα πράγματα θα έβλεπε ότι στην περιοχή του Ιστορικού Κέντρου, περί την Ηρακλείου **αι ως** το χείμαρρο Γιαμπουρλά είχαν εγκατασταθεί, κατά πλειοψηφία, οι Σπαρταλήδες. Στο λεγόμενο «Κομμάτι Λαζάρου», βορειότερα, οι Αλαγιώτες σχεδόν αποκλειστικά. Στην Ελευθερούπολη, Βουρλιώτες και Σμυρνιοί. Στον Περισσό, Σμυρνιοί, Πόντιοι και των παραλίων της Μ. Ασίας. Στις δηλωτικές του τόπου καταγωγής συνοικίες: Ινέπολη, Νεάπολη και Σαφράμπολη, οι Ινεπολίτες, και Κασταμονίτες, οι Νεαπολίτες και Καπαδόκες, οι Σαφραμπολίτες. Στην Καλογρέζα πλεόναζαν οι Πόντιοι, υπήρχαν όμως και Κονιαλήδες (από το Ικόνιο), Ατταλειώτες, αλλά και από άλλα μέρη της Μικρασίας.

Σιγά-σιγά αρχίζουν να δημιουργούνται σύλλογοι, όχι μόνο προσφυγικοί⁸³. Εκδίδονται αξιόλογες εφημερίδες με δυναμική σχολιογραφία⁸⁴. Ανεγείρεται από την

⁸¹ Αγιακλόγλου Ευάγγελος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 20/03/1997.

⁸² Μαμάκης Δημήτριος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε., συνέντευξη στις 07/08/1998.

⁸³ (Σωματείο Ινεπολιτών-Κασταμονιτών, Ένωση Σπαρταλήδων, Πναιώνιος Οργάνωση Προσφύγων), αλλά και εκπολιτιστικοί και αθλητικοί με μεγάλη πολιτιστική, κοινωνική και αθλητική δράση («Ανατολικός Αστήρ», «Λέσχη Ν. Ιωνίας», «Ομίλος Εκδρομών», «Ομίλος Φυλάλθων Ν. Ιωνίας», «Α.Ε. Ελευθερούπολης», ο «Γυμνασιακός Σύνδεσμος», ο «Παμβυζαντινικός» στην Καλογρέζα κ.λ.π).

⁸⁴ «Κυριακάτικη – Le Dominical», «Νέα Ιωνία», «Φύλαξ» και άλλες. Η «Κυριακάτικη» που ήταν και η μακροβιότερη –κράτησε δύο χρόνια – άσκησε δριμύτατη κριτική σε όσους καταπατούσαν τα δίκαια των ξεριζωμένων.

Ε.Α.Π. το Νοσοκομείο «Αγία Όλγα», δυναμικότητας 100 κλινών⁸⁵. Ιδρύονται τα πρώτα σχολεία, δημοτικά και ιδιωτικά. Πρώτο σχολείο το 1924 είναι το ιστορικό 1^ο Δημοτικό Σχολείο Νέας Ιωνίας στους Αγίους Αναργύρους. Το 1927 ιδρύεται το 1^ο ιδιωτικό σχολείο, ο «Κάδμος» του Αντώνη Σαπουντζάκη και μετά το «Αναξαγόρειο» των Βενιέρη-Χατζή-Ζουριδάκη. Σιγά –σιγά η ζωή στην πόλη αρχίζει να παίρνει κίνηση και ρυθμό. Ιδρύονται τράπεζες, ανοίγουν καταστήματα, κινηματογράφοι⁸⁶, κέντρα διασκέδασης. Η συγκοινωνία γίνεται με το ατμήλατο τρένο που κάνει δύο στάσεις, μία στα Πευκάκια και μία στη θέση του σημερινού σταθμού της Νέας Ιωνίας⁸⁷. Πρόσφυγες στις μαρτυρίες τους κάνουν αναφορά στην κοινωνική ζωή τους, αλλά και στην κατάσταση που επικρατούσε εκείνη την εποχή στη Νέα Ιωνία.

«...Κάτι πολύ χαρακτηριστικό ήταν η κοινωνική τους ζωή τότε, και αυτό είναι κάτι ουσιαστικό. Βεβαίως φυσικό είναι τότε να μην υπήρχανε τα κέντρα πολυτελείας, διασκεδάσεως εννοώ. Υπήρχαν ορισμένες ταβέρνες. Θυμάμαι τα «Αμπελάκια». Εκεί κάθε Σάββατο θα ήταν η έξοδός τους, σχεδόν ομαδικώς τα σόγια. Τις άλλες μέρες όμως δεν καθόντουσαν αργοί. Βεβαίως υπήρχαν δύο προπολεμικά ή στο μεσοπόλεμο δε θυμάμαι, δύο σινεμά στη Νέα Ιωνία, ο «Κρόνος» και ο «Αστέρας», τα οποία ήταν συνήθως γεμάτα. Αλλά τις άλλες μέρες στα σπίτια τους - δηλαδή ένα σινεμά θα πηγαίνανε σπάνια – τις άλλες μέρες στα σπίτια τους που μαζεύνοντουσαν, γινότανε η τελετή. Το τελετουργικό δηλαδή ξεκινούσε από την συγκέντρωση των ανιψιών, θειάδων κλπ, κλπ, για να φτιάξουνε στο σπίτι του τάδε θείου, θείας το βραδινό φαγητό του σογιού ολοκλήρου, μεζέδες. Μπουρέκια, ντολμάδες, μελιτζάνες όλα αυτά και το βράδυ μαζεύνοντουσαν εκεί πέρα. Καμιά φορά παίζανε και κανένα χαρτάκι, ποκεράκι. Εγώ καθόμουνα πιτσιρίκος δίπλα στον πατέρα μου και παρακολουθούσα, ήμουν 8, 9 χρονών και όταν έχανε έκλαιγα, στενοχωριόμουν. Πειραζόντουσαν πάρα πολύ μεταξύ τους, αλλά πάντοτε με διάθεση χιούμορ και διάθεση όχι να θίζουν ο ένας τον άλλον αλλά να πειράζουνε. Και γινόταν χαμός. Αυτή ήταν η διασκέδασή τους η κοινωνική, οι κοινωνικές τους εξορμήσεις ας πούμε. Τραπέζια στα σπίτια. Μια φορά την εβδομάδα στο «Αμπελάκια», στο «Αβέρωφ», μια μπουραρία στη Νέα Ιωνία. Ουζερί. Εκεί που είναι τώρα μια ανισόπεδη, η γέφυρα μάλλον του τραίνου, μια ανισόπεδη διάβαση που οδηγεί από τη Νέα Ιωνία προς τη Φιλοθέη ή προς τη Φιλαδέλφεια από την άλλη μεριά, εκεί

⁸⁵ Η προσφορά του για τα επόμενα χρόνια θα είναι πολύ σημαντική καθώς η ελονοσία η φυματίωση και οι άλλες ασθένειες μάζιζαν τους πρόσφυγες.

⁸⁶ Οι πρώτοι κινηματογράφοι της Νέας Ιωνίας ήταν οι «Ηνωμένες Πολιτείες» και το «Κάπρις», απέναντι ο ένας από τον άλλον, μεταξύ Ηρακλείου και Δαρδανελλίων. Πολύ γρήγορα τους αντικατέστησαν ο «Αστήρ» στην οδό Ασκληπιού και ο «Κρόνος» στην οδό Καρολίδου.

⁸⁷ Κορίδης Ιωάννης - ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ, *Νέα Ιωνία 1923-2003, 80 χρόνια*, Νέα Ιωνία (Ιωλκός) 2004, 17-22.

περνούσε ένα ποταμάκι. Πάνω από το ποταμάκι αυτό είχανε κτιστεί κάτι ουζερί, του Τσοπάνογλου ένα και με πηγαίνανε πιτσιρικάκι εκεί πέρα...»⁸⁸.

«...Εδώ δεν κλείναμε παιδί μου ποτέ τα παράθυρα και τις πόρτες. Καθόμασταν έξω, βγάζανε το απόγευμα, έβγαιναν όλες –η μητέρα μας δεν είχε η καημένη τόση πολύ ευχέρεια για να κάτσει– κι αυτή καθότανε πότε-πότε τις Κυριακές. Βγάζανε τις καρέκλες, καθόντουσαν όλες οι γειτόνισσες. Λέγανε τα δικά τους. Η καθεμία τα δικά της. Ένα μοναδικό καφεενεδάκι, τώρα που είναι το κέντρο, εδώ το εμπορικό κέντρο ένα μεγάλο στη γωνία απέναντί μας δεν είναι ούτε 100-200 μέτρα. Εκεί ήτανε να φανταστείτε, ένα αμπέλι, το οποίο το είχανε κόψει πια, είχε ξεραθεί, και το είχε κάνει ένας... ούτε θυμάμαι πως τον λέγανε... ένας ηλικιωμένος κύριος το είχε κάνει καφεενεδάκι. Και πηγαίναμε, μας έπαιρνε η μητέρα μας και πηγαίναμε εκεί στον караγκιόζη. Καθόμαστε στον караγκιόζη και οι κυρίες, οι πιο καλοκυρίες που λεγόντουσαν τότε, καθόντουσαν να πίνουνε ουζάκι. Και ήταν και του... πώς τον λένε τον περιβόητο τραγουδιστή μας τον Ιωνιώτη; Καζαντζίδης. Ερχόταν και η μάνα του, η οποία δεν ήξερε γρι ελληνικό και έλεγε στον γέρο: «Μπάρμπα, ντιο ούζα και ντιο μαμούνια» Ξέρετε τι ήταν τα μαμούνια; Γαρίδες!...»⁸⁹.

«...η Νέα Ιωνία, Ελευθερούπολη, Σαφράμπολη, Ριζούπολη ήτανε όλοι πρόσφυγες. Αλλά ήτανε πάρα πολύ ωραία χρόνια, μα πάρα πολύ. Δηλαδή εγώ τα θυμάμαι με μεγάλη νοσταλγία και μεγάλη αγάπη. Καμία σχέση με την τωρινή εποχή. Κατ' αρχήν, εκεί διατηρούσανε τα έθιμά τους. Κάθε γιορτή, ας πούμε τα Χριστούγεννα τώρα, σαν παιδιά εμείς, θυμάμαι ότι παίζαμε τα καρύδια έξω. Θυμάμαι ότι των Φώτων -που το θυμάμαι με μεγάλη νοσταλγία, δεν υπάρχει δεν γίνεται τώρα- πηγαίναμε στον Άγιο Γιώργη, υπάρχει ο άγιος Γιώργης ακόμα, και στο προαύλιο της εκκλησίας υπήρχε... όχι δεξαμενή, αλλά πισίνα.. Λοιπόν, και την ημέρα των Φώτων κατέβαιναν οι πάντες και από τον Περισσό και από την Ελευθερούπολη, και από την Ριζούπολη και από την Σαφράμπολη, όλοι στον Άγιο Γιώργη. Όταν ο παπάς έριχνε τον σταυρό, υπήρχανε νεαροί που πέφτανε να πιάσουνε. Γινότανε ο χαμός, ξέρεις, να κάνει κρύο και να βλέπεις τα παλικάρια να πέφτουνε μέσα. Και αυτός που έπιανε τον σταυρό, ντυνότανε μετά και γύριζε όλα τα σπίτια εκεί, τα θυμάμαι, ήμουνα παιδάκι εγώ τότε, μα ήτανε καταπληκτικό, και όλες οι οικοδέσποινες περίμεναν πότε θα έρθει το παιδί με τον σταυρό. Το θεωρούσανε καλό, ευλογία ας πούμε. Και του δίνανε χρήματα ή γλυκά.

⁸⁸ Δανηλίδης Ευστάθιος από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

⁸⁹ Γιαλούρη Εύχαρις από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

Αλλά ήτανε ένα πολύ ωραίο έτσι έθιμο. Δυστυχώς τώρα δεν υπάρχει αυτό το έθιμο. Δεν λειτουργεί. Ένα πάρα-πάρα πολύ ωραίο έθιμο ήταν τις απόκριες. Τις απόκριες, υπήρχε κάποιος που... το γαϊτανάκι και το γαϊδουράκι που από χαρτί έφτιαχνε ένα γαϊδαράκο, το φόραγε στη μέση και προχωρούσε στο δρόμο και χόρευε και του δίνανε βέβαια λεφτά. Επίσης, και αυτό πάρα πολλά χρόνια δεν το έχω ξαναδεί, ερχότανε κάποιος με μια αρκούδα. Αρκούδα ζωντανή αρκούδα. Γύφτοι. Γύφτος ήταν αυτός. Και έπαιζε ντέφι και η αρκούδα χόρευε. Την είχαν εκπαιδευμένη, ήταν εκπαιδευμένη η αρκούδα. Και μικρά παιδάκια βλέπαμε την αρκούδα, θεόρατη έτσι; Η αρκούδα, πω, πω! Δεν το έχω δει αυτό ούτε σε παλιά ελληνική ταινία. Αλλά εμείς το ζούσαμε...»⁹⁰.

Αρχίζουν να στήνονται γρήγορα βιομηχανίες και βιοτεχνίες από πρόσφυγες επιχειρηματίες στους οποίους παραχωρούνται, σε πολύ χαμηλή τιμή, οικόπεδα στον Περισσό και στην Ελευθερούπολη. Η Κλωστοϋφαντουργία και η Ταπητουργία γίνονται πόλοι έλξης χιλιάδων φτηνών εργατικών χεριών. Βιομηχανίες και βιοτεχνίες⁹¹ παραγωγής υφασμάτων, αλλά και χειροποίητων χαλιών συγκεντρώνουν εργάτες, όχι πια μόνο από την Νέα Ιωνία και την ευρύτερη περιοχή, αλλά και από ολόκληρη την Ελλάδα. Η συμβολή των προσφύγων ήταν αποφασιστική. Η επαγγελματική τους δραστηριότητα καλύπτει όλους τους τομείς εργασίας και γρήγορα θα στραφούν προς τον χώρο των γραμμάτων και των τεχνών, οργανώνοντας έτσι μία ισχυρή ομάδα, οδηγό, φάρο και πηγή πνευματικής ζωής για την πόλη.

*«Και εδώ μείναμε και ριζώσαμε στη Νέα Ιωνία...αγκαλιαστήκαμε και γίναμε ένα, για να κρατηθούμε σε τούτη εδώ τη συφορά κ η ευλογία του Θεού κράτησε ατάραχη την πίστη μας σ' Εκείνον, μας έδωσε δύναμη κι υπομονή να βρούμε το καινούργιο χώμα, ν' απλώσουμε τις ρίζες, να βλαστήσουμε και να' ρθουνε πάλι καρποί, καινούργιοι, ευλογημένοι.
Κι εμείς μάθαμ' εδώ απ' την αρχή τη γλώσσα την Ελληνική, τη γλώσσα μας και στήσαμε πάλι τις δουλειές μας, κάναμε παιδιά, σπουδάσανε, για να 'χει το Ρωμέϊκο κλαδιά πολλά, να μην πεθάνει και να πορεύεται στην Ιστορία και δόξα στο Θεό τώρα και πάντα και στους αιώνες άπαντες»⁹².*

⁹⁰ Τσοτσόροϋ Σουλτάνα από το Αρχείο Μικρασιατικών Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε..

⁹¹ Τα 3Α (Στίλγλου-Εφραίμογλου), τα κασμήρια Άριστον (αφοί Παπάζογλου), τα MERINOS (Καχραμάνογλου).

⁹² Βογιατζόγλου Η. Βάσος, *Η Αλάϊα της Μ.Ασίας*, Αθήνα (Φιλιππότη) 1995.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Διατήρηση της προσφυγικής μνήμης και ταυτότητας στη Νέα Ιωνία μέσα από τις μνημονικές πρακτικές και τους φορείς υλικής μνήμης και η μεταβίβαση αυτών στις επόμενες γενεές

3.1 «Τόποι μνήμης» και μνημεία

Όπως ο άνθρωπος έχει την τάση και την ανάγκη να εκδηλώνει την μνημονική του ιδιότητα μέσω διαφόρων αναμνηστικών, έτσι και η κοινωνία εκδηλώνει την ανάγκη της για διατήρηση της συλλογικής μνήμης μέσα από την ανέγερση μνημείων. Αυτοί οι λεγόμενοι «τόποι μνήμης» έχουν ως αντικείμενό τους να μας βοηθήσουν να ανακαλέσουμε το παρελθόν, ώστε να δώσουμε νόημα στη ζωή μας στον σύγχρονο κόσμο. Διαμορφώνουν ταυτότητα εθνών και κοινωνικών ομάδων, καθώς σε αυτούς τους τόπους αποκρυσταλλώνεται η συλλογική μνήμη. Κοινωνίες και κοινωνικές ομάδες ορίζουν τις τοποθεσίες με βάση τα ίχνη του παρελθόντος με αποτέλεσμα οι τοποθεσίες να μετατρέπονται σε πυκνωτές μνήμης.

Ο άνθρωπος με την δημιουργία μνημείων κατασκευάζει χωρικά και χρονικά τον μύθο της συνέχειας και της ενότητας. Η στροφή των ανθρώπων προς το παρελθόν και τα μνημεία του παρελθόντος και η ενασχόλησή τους με την ανάδειξη αυτών, υποδηλώνει την επιθυμία τους να συνδεθούν με αυτό που υπήρξε κάποτε. Το μνημείο αποτελεί την υλική απόδειξη αυτού που υπήρξε στο παρελθόν, που υπάρχει στο παρόν και που θα συνεχίζει να υπάρχει και στο μέλλον. Διατηρώντας τη ζωντανή σκέψη και την πράξη αυτών που το οικοδόμησαν, διασώζοντας το ίχνος της εποχής που το δημιούργησε, γεφυρώνει την έννοια του χώρου με την ιδέα του ανθρώπου, την ιστορία με την μνήμη.

Το μνημείο ως «πρόσωπο» / persona γίνεται ο μάρτυρας και το όχημα της κοινωνικής μνήμης. Όχημα με τη βοήθεια του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να ανταλλάξουν αξιολογικές κρίσεις και αντιλήψεις που σχετίζονται με τις έννοιες του χρόνου, της μνήμης, της ιστορίας, της προόδου, της ανθρώπινης αλληλεγγύης, της αποξένωσης. Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν σε αυτό όψεις του παρελθόντος που μπορεί να αναφέρονται ή όχι στην βιωμένη τους εμπειρία. Μπορεί να τους θυμίζουν πρόσωπα και αντικείμενα, ουσίες και αξίες του ατομικού τους παρελθόντος, αλλά και ενός ευρύτερου παρελθόντος, που το έχουν προσλάβει και ενθυλακώσει ως αισθητηριακή μνήμη ή και μνήμη του σώματος μέσα από τις κοινωνικές τους

ανταλλαγές⁹³.

Τα μνημεία λειτουργούν ως όπλα με τα οποία είμαστε σε θέση να πολεμήσουμε και να καταπολεμήσουμε την λήθη. Αποτελούν σύμβολα διάρκειας. Επιβιώνουν υλικά και νοητικά στο χώρο και τον χρόνο. Δημιουργούν σταθερές ηθικές αξίες, καθώς εγγράφουν στον χώρο ένα μόνιμο και διαρκές ίχνος, το οποίο αποτελεί το θεμέλιο της μνημονικής και ιστορικής συνοχής των τόπων.

Οι τόποι της μνήμης βασίζονται σε πραγματικούς αρχιτεκτονικούς χώρους. Η δομή του αρχιτεκτονικού χώρου εγγυάται την ορθή αντιστοιχία ανάμεσα στον νοητικό τόπο των μνημονικών αναπαραστάσεων και στη διάταξη των πραγμάτων προς απομνημόνευση. Έτσι, η λειτουργία της μνήμης αποκτά χωρικά χαρακτηριστικά και οι τόποι μνήμης συνθέτουν την συνειδητή ανάκλαση των μνημονικών ιχνών με τον κοινωνικό χώρο.

Τα αρχιτεκτονικά μνημεία παρουσιάζουν μία ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλα τεχνήματα του ανθρώπου : διατηρούνται στο χώρο που δημιουργήθηκαν. Η χωρική τους διάσταση, η άρρηκτη συνάφειά τους με μια ανθρώπινη κατοίκηση, είναι το στοιχείο που τους χαρίζει νοηματική πληρότητα. Το πέρασμα των εποχών συσσωρεύοντας νέα ίχνη, διαγράφοντας παλιότερα και μετασχηματίζοντας τις μεταξύ τους σχέσεις, αλλάζει τις συνθήκες ζωής, αντίληψης και σκέψης των ανθρώπων και προικίζει το μνημείο, το σταθερό δηλαδή θεμέλιο της συνοχής των τόπων, με μια φόρτιση που νοηματοδοτεί συνεχώς το χώρο και τον χρόνο.

Μέσα από τα ίχνη των στρωμάτων του χρόνου και των ανθρωπίνων ενεργειών, το μνημείο αποκαλύπτει το βάθος και τον πλούτο των ιστορικών σκέψεων και πράξεων που οδήγησαν στη σημερινή του μορφή. Κουβαλάει ιδέες και εμπειρίες που διαρκούν, καθώς η ιστορία που έχει γραφτεί πάνω του μαρτυρά τον ανθρώπινο χώρο και χρόνο. Έτσι, συγκροτείται το νόημα της πόλης, το οποίο καθίσταται αναγνώσιμο και προσιτό σε όλους από το μνημείο.

Τα μνημεία εκτός από ιστορική αξία, διαθέτουν και καλλιτεχνική αξία. Είναι έργα τέχνης, καθώς κάθε μνημείο διαθέτει μορφολογικές, χρωματικές και οπτικές ποιότητες που συνθέτουν μια καλλιτεχνική αξία πνευματικής τάξης.

Εν κατακλείδι, τα ιστορικά μνημεία, ως πολυφωνικοί μνημονικοί τόποι, συμπυκνώνουν και παρέχουν υλική υπόσταση σε ένα αφήγημα και κατά αυτόν τον

⁹³ Μαυραγάνη Μαρία, «Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη» στο Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ) *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995*, Αθήνα (Αλεξάνδρεια- Πανεπιστήμιο Αιγαίου) 1999.

τρόπο δημιουργούν και αναπαράγουν ένα χρήσιμο παρελθόν στο παρόν. Αποτελούν δηλαδή μια συνεχώς μεταβαλλόμενη οπτική καταγραφή της ιστορικής μνήμης. Αυτό που μας ενδιαφέρει δεν είναι μόνο η ανασύσταση του παρελθόντος και οι μέθοδοι που χρησιμοποιούμε για να φτάσουμε σε αυτό, αλλά ενδιαφερόμαστε και για τους τρόπους με τους οποίους θυμόμαστε και κατανοούμε το παρελθόν σε μια προσπάθεια να συνδέσουμε παρελθόν, παρόν και μέλλον. Τα μνημεία καταφέρνουν και διανοίγουν το ποιητικό σύνορο ανάμεσα στην μνήμη και την ελπίδα, οριοθετώντας το χώρο που γεφυρώνει τη παρελθούσα μορφή ζωής με την μελλοντική. Το μνημείο και η πόλη αποτελούν σύμβολα ηθικής νίκης του ανθρώπου και ταυτόχρονα συγκροτούν κόσμους ιδεών και λόγων που διευρύνονται από την αισθητή τους μορφή. Η πόλη αποτελεί ένα καθολικό μνημείο που συμμετέχει στη διαμόρφωση μιας εννιαίας συλλογικής μνήμης, όπου εκεί, συγκεντρώνεται και αποτυπώνεται ολόκληρη η ιστορία των κοινωνιών.

3.2 Προσφυγικά μνημεία

Οι Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, οι οποίοι έφθασαν στην Ελλάδα ύστερα από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι το 1923, εξέφρασαν την ανάγκη να δημιουργήσουν τόπους μνημόνευσης. Από νωρίς προτιμήθηκαν συλλογικές μνημονικές πρακτικές, όπως μνημόσυνα, επέτειοι, καθώς και η δημιουργία μνημονικών αναφορών στον χώρο με την ανέγερση μνημείων και την ονοματοθεσία οικιστικών συνόλων, οδών και πλατειών, οι οποίες πήραν ονόματα μικρασιατικών πόλεων και περιοχών ή προσωπικοτήτων που έδρασαν στη Μικρά Ασία ή κατά την περίθαλψη και αποκατάσταση των προσφύγων.

Οι πρακτικές ονοματοθεσίας συνοδεύτηκαν από την ανέγερση ναών και μνημείων που μιμήθηκαν εκείνα της Μικράς Ασίας και αυτό γιατί η κληρονομιά των ιστορικών μνημείων που παρουσιάζεται στις «χαμένες πατρίδες», καταστράφηκε ή ζημιώθηκε ενίοτε, επιβιώνοντας σήμερα με τη μορφή ερειπίων. Κατ' επέκταση, η πολιτιστική αυτή κληρονομιά δεν είναι σήμερα προσβάσιμη σ' αυτούς που παρουσιάζονται ως οι πραγματικοί κληρονόμοι επειδή είναι απόγονοι των δημιουργών της κληρονομιάς αυτής και ούτως ή άλλως δεν την κατέχουν πια. Για το λόγο αυτό οι Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας επιχείρησαν να αναδιαμορφώσουν μέρος αυτής της κληρονομιάς στον τόπο υποδοχής τους.

Σύμφωνα με τη μελέτη⁹⁴ του Michel Bruneau και του Κυριάκου Παπουλίδη, η ανέγερση των νέων προσφυγικών μνημείων στη χώρα υποδοχής, τα οποία παραπέμπουν στα αρχικά μνημεία μέσω της ανάγλυφης αναπαράστασης, αποτελούν έναν άλλον τρόπο διαφύλαξης του δεσμού με την κληρονομιά των ιστορικών μνημείων και τη μνήμη των «χαμένων πατρίδων». Μ' αυτόν τον τρόπο ξαναδημιουργήθηκε μια νέα πολιτιστική κληρονομιά, η οποία επιβιώνει στη θέση της αρχικής κληρονομιάς. Στα πλαίσια αυτά τα προσφυγικά μνημεία έχουν επίσης ως λειτουργία την εμφάνιση της συλλογικής μνήμης με τη μορφή αφήγησης, η οποία εντάσσει ξανά την κοινωνική ομάδα των προσφύγων στην ιστορική συνέχεια σε σχέση με τα τραυματικά γεγονότα της Γενοκτονίας του Ελληνισμού, τα οποία οδήγησαν στον ξεριζωμό των Ελλήνων από τα πάτρια εδάφη τους.

Το φαινόμενο της δημιουργίας μνημείων και τόπων μνημόνευσης σε δημόσιους πολεοδομικούς χώρους των περιοχών, όπου διαβιώνει ο προερχόμενος από τη Μικρά Ασία προσφυγικός πληθυσμός, απέκτησε μαζικότερες διαστάσεις στις δυο τελευταίες δεκαετίες (1984-2004 και εξής).

Τα προσφυγικά αυτά μνημεία είτε έχουν δημιουργηθεί σε χώρους μνήμης, είτε τα ίδια αποτελούν με τη σειρά τους τόπους μνημόνευσης. Πιο συγκεκριμένα το σύνολο των μνημείων αυτών αποτελεί «χώρο ανάμνησης», δηλαδή η δημιουργία τους στοχεύει στην επίκληση της ανθρώπινης ενθύμησης για τα θύματα των σφαγών και γενικότερα της Γενοκτονίας του Ελληνισμού σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή.

Η τεχνοτροπία των προσφυγικών μνημείων παρουσιάζεται ποικιλόμορφη, αρχίζοντας από την επιμνημόσυνη πλάκα μέχρι τα μνημειακά σύνολα του Μικρασιατικού Ελληνισμού και της Γενοκτονίας, ενώ οι θεματικές τους ποικίλουν, παραμένοντας όμως συνδεδεμένες με την χωροταξική ταυτότητα των «πατρίδων» ως προγονική γη, με την εξορία και με τον ξεριζωμό. Τα προσφυγικά μνημεία προορίζονται στην ικανοποίηση του δικαιώματος της ανάμνησης και του καθήκοντος της μνήμης, τα οποία καθυστέρησαν χρονικά να αναγνωριστούν από το ελληνικό κράτος.

Τελικά το Ελληνικό Κοινοβούλιο και η ελληνική κυβέρνηση κατέληξαν στην αναγνώριση του δικαιώματος της μνημόνευσης και του καθήκοντος της μνήμης για

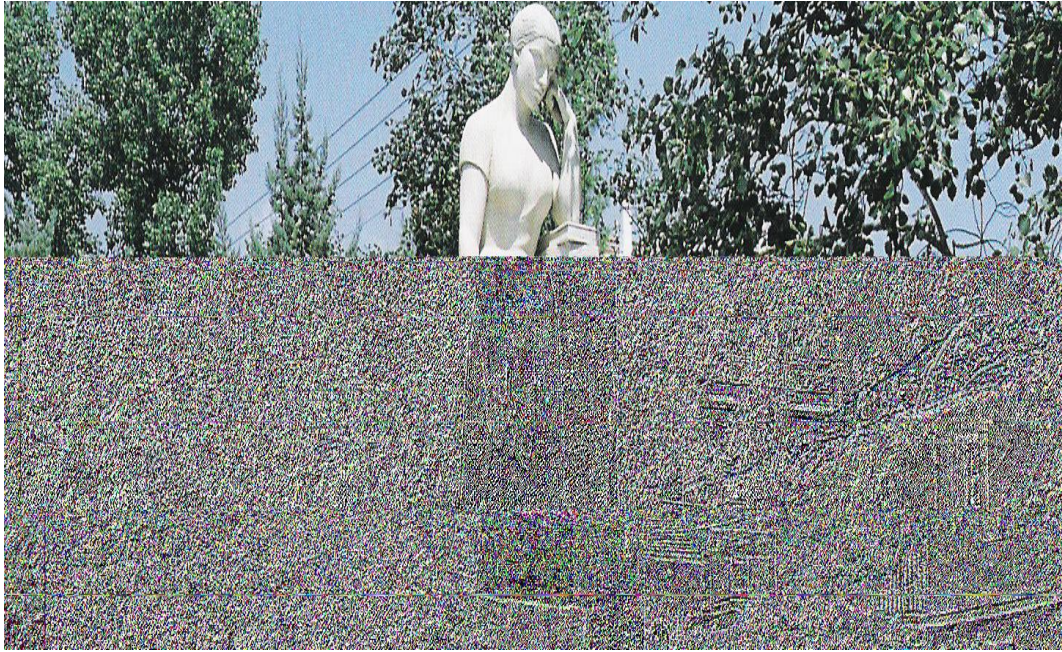
⁹⁴ Bruneau M.–Παπουλίδης Κυρ. *Η μνήμη του προσφυγικού ελληνισμού: τα ανεγερθέντα μνημεία στην Ελλάδα (1936-2004)*, μτφρ. και επιμ. Παπουλίδης Κυριάκος, Θεσσαλονίκη, (Αδελφοί Κυριακίδοι Α.Ε.) 2004, 9-26.

τους Έλληνες πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και τους απογόνους τους, ύστερα από πιέσεις των προσφυγικών σωματείων και ορισμένων βουλευτών. Στα πλαίσια αυτά, το πρώτο σχετικό διάταγμα ψηφίσθηκε το 1986, ανακηρύσσοντας τη "14^η Σεπτεμβρίου ως Ημέρα Εθνικής Μνήμης για τα θύματα της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922".

Η πλειοψηφία των μνημείων του Προσφυγικού Ελληνισμού βρίσκεται σε δημόσιους χώρους και πιο συγκεκριμένα σε κεντρικές πλατείες, σε πάρκα, αυλόγυρους εκκλησιών ή νεκροταφεία και χώρους πρασίνου εξαιρουμένων των προσφυγικών μνημείων των ιδιωτικών χώρων. Τα προσφυγικά σωματεία μόχθησαν, με ή χωρίς την συνδρομή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, ώστε να καταφέρουν να προχωρήσουν στη δημιουργία των μνημείων τους στους δημόσιους πολεοδομικούς χώρους. Η δημιουργία αυτή αποτελεί συχνά την κατάληξη μιας μακροχρόνιας διαδικασίας, η οποία διαρκεί κατά μέσο όρο 5 έως 10 χρόνια, επειδή έπρεπε κατά τη χρονική αυτή διάρκεια να εξασφαλιστούν οι απαραίτητοι οικονομικοί πόροι, όπως και να πιεστούν οι τοπικές (δήμος, νομαρχία) και εθνικές αρχές (υπουργεία) για τη διάθεση του ανάλογου πολεοδομικού χώρου, όπως και για την αναγκαιότητα εύρεσης χρηματικών κονδυλίων.

Τα προσφυγικά μνημεία είναι παρόντα στη χωροταξική πολεοδομική διάταξη των ελληνικών αστικών κέντρων, στα οποία κατοικεί ένα σημαντικό ποσοστό προσφυγικού ελληνισμού και κυρίως οι απόγονοι αυτών. Οι χώροι αυτοί αποτελούν τους πυρήνες των τελετών μνημόνευσης οπτικοποιώντας πρώτα την ιστορία – μνήμη της προσφυγικής πληθυσμιακής μειονότητας στους ίδιους τους πρόσφυγες και στους απογόνους τους και στη συνέχεια στο σύνολο της ελληνικής κοινωνίας. Μ' αυτόν τον τρόπο συνεισφέρουν ευρέως στην ένταξη της προσφυγικής ταυτότητας στο εθνικό σύνολο, το οποίο την αναγνωρίζει ως τέτοιου είδους και ιδιοποιείται την ιστορία – μνήμη της για να τη μετατρέψει σε δικό του συστατικό στοιχείο. Κατ' επέκταση, τα μνημεία αυτά έχουν διττό ρόλο : αυτόν της μετάδοσης της μνήμης, όπως και της ταυτότητας των Ελλήνων προσφύγων στη "μητέρα – πατρίδα".

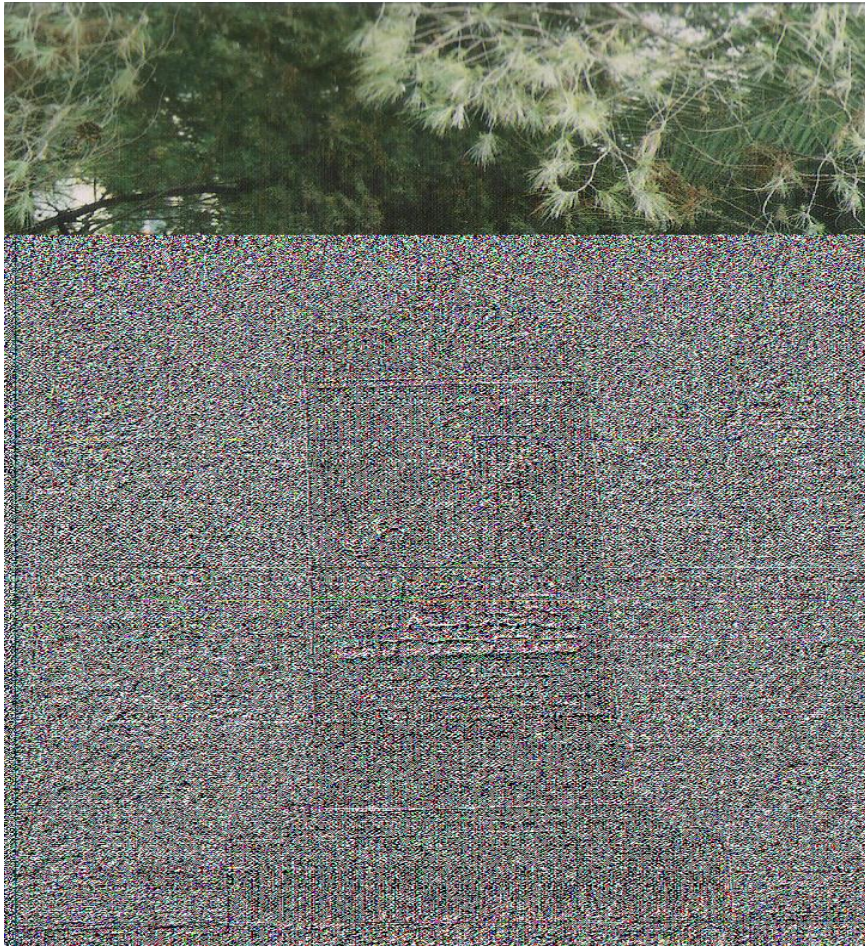
3.3 Τα προσφυγικά μνημεία στη Νέα Ιωνία

Εικόνα 1 Πλατεία μητέρας - άγαλμα της Μητέρας.

Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Η πλατεία της μητέρας στην οδό Ελ. Βενιζέλου, είναι ουσιαστικά η πρώτη πλατεία-ηρώο Μικρασιατών της Νέας Ιωνίας. Το 1954 τοποθετήθηκε εκεί από τον Δήμαρχο Κ.Κιοφτερτζή το άγαλμα της "Ελληνίδας Μάνας" του γνωστού γλύπτη Δ. Φερεντίνου. Το άγαλμα, ύψους 3μ. δείχνει γυναίκα της οποίας το αριστερό της χέρι ακουμπάει σε βιβλίο ιστορίας στερεωμένο επάνω σε ανάγλυφη σύνθεση που αναπαριστά ένα τουφέκι κι ένα κράνος. Ο συμβολισμός είναι σαφής: ο Ελληνισμός έχει πλούσια ιστορία που γράφτηκε με αγώνες και θυσίες.

**Εικόνα 2 Μαρμάρινη στήλη.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.**

Δίπλα στις γραμμές του ηλεκτρικού σταθμού της Νέας Ιωνίας, από τον σύλλογο των καταγόμενων από τα Θυάτεια (Αξάρι) της Μικράς Ασίας έχει στηθεί από το 1985 μαρμάρινη στήλη που έδειχνε ανάγλυφα μια κοπέλα να ολοφύρεται μπροστά σε μια κολώνα που την περιβάλλει κισσός. Η επιγραφή λέει: "Προσκύνησε κι εσύ το ματωμένο λουλούδι της Ιωνικής ψυχής που χρόνια τώρα με το δάκρυ τους κρατάνε ζωντανό πάνω από τα ερείπια της αξέχαστης πατρίδας όλοι εκείνοι που επέζησαν σ' ανάμνηση εκείνων που σφαγιάσθηκαν".

Εικόνα 3 Προτομή Αγίου Γεωργίου.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Στον περίβολο του ναού του Αγίου Γεωργίου υπάρχει η προτομή του αείμνηστου Πατάρων Μελέτιου. Αξίζει να αναφερθεί το κείμενο που είναι χαραγμένο στη βάση της προτομής, συνταγμένο από τον Αρχιμανδρίτη Γρ. Πουλάκη : "Του Χρησιδήνου η λυχνία εκινήθη εκ τόπου αυτής τον συμπορευθέντα εν τη αιχμαλωσία και συγκακουχηθέντα τω λαώ του Θεού, τον ταπεινόν διδάσκαλον τον στηρίζαντα το γένος των Μικρασιατών εν τη θλίψει αυτού, τον υπέρ αυτού μεσίτην, του τελειώσαντα τας ημέρας του βίου εν τη καρδία αυτού εν τη Ιωνία τη Νέα".

Εικόνα 4 Ο κίονας με την τεφραδόχο.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Στο προαύλιο της εισόδου του μεγάρου της Ενώσεως Σπάρτης Μ.Ασίας, στην οδό Αλατσάτων 27 στη Νέα Ιωνία, έχει τοποθετηθεί δωρικός κίονας από το 1984, όπου στην κορυφή του φέρει τεφραδόχο μέσα στην οποία έχει τοποθετηθεί χώμα μαζεμένο από τους περιβόλους των εκκλησιών της Σπάρτης.

Εικόνα 5 Η τεφραδόχος.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

**" Η ΛΗΚΥΘΟΣ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΧΩΜΑ ΜΑΖΕΜΕΝΟ ΑΠΟ
 ΤΟΥΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥΣ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΤΗΣ ΑΞΕΧΑΣΤΗΣ
 ΠΑΤΡΙΔΑΣ ΣΠΑΡΤΗΣ ΠΙΣΙΔΙΑΣ "**

Εικόνα 6 Η εκκλησία των Αγίων Αναργύρων.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Ο Ιερός Ναός των Αγίων Αναργύρων. Οι Άγιοι Ανάργυροι είναι ο Μητροπολιτικός Ναός της Ν.Ιωνίας. Ένα μέρος των αγιογραφιών του ναού έχει γίνει από τον Φώτη Κόντογλου. Πίσω από το Άγιο Βήμα του ναού, στον προαύλιο χώρο, έχουν ταφεί ο Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου, πρώτος εφημέριος και ο Μητροπολίτης Πατάρων Μελέτιος.

Εικόνα 7 Το μνήμα του Πατάρων Μελέτιου.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 8 Το μνήμα του Παπαϊωακείμ Πεσματζόγλου.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Οι παρακάτω πινακίδες οδών με ονόματα Μικρασιατικών πόλεων και προσώπων, προέρχονται από τις οδούς της Νέας Ιωνίας και συμβάλουν στη διατήρηση της προσφυγικής μνήμης.

Εικόνα 9
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 10
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 11
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 12
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 13
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 14
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 15
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 16
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 17
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 18
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 19
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

**“ ΣΠΑΡΤΗ ΠΑΤΡΙΣ ΕΘΗΚΕΝ ΑΓΙΑΚΛΗΤΟΝ ΤΟΥΝΟΜΑ
ΤΩΝΔΕ ΜΟΥΣΩΝ ΓΑΡ ΝΑΟΙΣ ΕΤΥΓΧΑΝΟΝ ΟΛΒΟΔΟΤΑΙ ”**

Οι παρακάτω φωτογραφίες προέρχονται από τον σταθμό του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου (ΗΣΑΠ) της Νέας Ιωνίας. Εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων το 2004, ο σταθμός αναδιαμορφώθηκε και εξωραϊσθηκε. Στις πλατφόρμες του υπάρχει εικαστική παρέμβαση με επιζωγραφισμένα πλακάκια του καλλιτέχνη Αλεξ. Βάλβη, όπου παριστά την ιστορία της Πισιδίας της Μ.Ασίας από την προϊστορία έως και τον ξεριζωμό των Ελλήνων το 1922 και την έλευσή τους ως πρόσφυγες στη Νέα Ιωνία, όπου και ίδρυσαν το 1923. Η θεματογραφία ανήκει στην Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας.

**Εικόνα 20 Οικογένεια προσφύγων από την Σπάρτη Πισιδίας.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.**

Εικόνα 21 Ο Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 22 Υφάντες χαλιών.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

Εικόνα 23 Το πιστοποιητικό βαπτίσεως του Μικρασιάτη πρόσφυγα Ευαγ. Αγιακλόγλου.
Πηγή : Αρχ. συγγρ.

3.4 Τα προσφυγικά σωματεία στη Νέα Ιωνία

Η Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας⁹⁵

Η Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας είναι ένα μικρασιατικό σωματείο με πλούσια δράση που εκτείνεται σε εβδομήντα και πλέον χρόνια λειτουργίας, από την ίδρυσή της μέχρι σήμερα. Ξεκίνησε ως μια ζεστή εστία με σκοπό την αποκατάσταση των προσφύγων τα πρώτα χρόνια του ξεριζωμού, ως ένας «οίκος» στη φιλόξενη αγκαλιά του οποίου έβρισκαν ανακούφιση, υλική και ηθική στήριξη οι κατατρεγμένοι Σπαρταλήδες, η πλειοψηφία των οποίων είχε εγκατασταθεί στη συνοικία της Νέας Ιωνίας.

Στη συνέχεια, καθώς οι δημιουργικοί αυτοί άνθρωποι πρόκοβαν, προόδευαν και διακρίνονταν όλο και περισσότερο, το σωματείο προόδευε και διακρινόταν κι αυτό παράλληλα. Με τις εκδηλώσεις και τις δραστηριότητές του εξελισσόταν σε ένα δυναμικό και πρωτοπόρο σωματείο, με ιδιαίτερη συμβολή στα κοινωνικά και πολιτιστικά δρώμενα της πόλης στην οποία έδρευε, τη Νέα Ιωνία, αλλά και με ξεχωριστή φροντίδα να αποτελεί πάντα το σημείο αναφοράς όλων των Σπαρταλήδων που βρίσκονται εγκατεστημένοι σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και ολόκληρου του κόσμου.

Όμως, καθώς περνάει ο καιρός, φεύγουν πια από τη ζωή και οι τελευταίοι εκπρόσωποι της πρώτης γενιάς των προσφύγων, αυτής της πολύπαθης αλλά και πολύπειρης γενιάς. Σήμερα η δεύτερη και η τρίτη γενιά έχουν αναλάβει το χρέος και το ιερό καθήκον να συνεχίσουν το έργο τους και να το μεταδώσουν στις επόμενες γενιές.

Σκοπός του συλλόγου είναι η συνέχιση της προσπάθειας για τη διάσωση και ανάδειξη της ιστορίας και του πολιτισμού της αλησμόνητης εκείνης πατρίδας, της Σπάρτης της Πισιδίας της Μικράς Ασίας. Τα τεχνολογικά μέσα της εποχής μας διευκολύνουν στο έργο αυτό. Όμως, υπάρχει η δυσκολία της απόστασης που μεγαλώνει από το πέρασμα του χρόνου, από τα πρόσωπα που χάνονται, από τις μνήμες που κινδυνεύουν να σβήσουν. Παράλληλα, ο σύλλογος στοχεύει ακόμα παραπέρα από τη μουσειακή επιβίωση του ιστορικού και λαογραφικού υλικού που κατέχει. Αναζητεί και επιθυμεί να αναδείξει την ύπαρξη και μετεξέλιξη όλων αυτών των χαρακτηριστικών που μεταφέρει ο μικρασιατικός πολιτισμός στις μέρες μας,

⁹⁵ <http://www.enosispartis-mikrasasias.grmain.htm>

στην προσωπικότητα και την ταυτότητά μας, στην καθημερινότητά μας, στα έργα της σύγχρονης πολιτιστικής δημιουργίας. Η γνώση του παρελθόντος οδηγεί κάθε γενιά στην κατανόηση του παρόντος της και διαμορφώνει εποικοδομητικά το μέλλον και τη συνέχειά της.

Το Σωματείο Ινεπολιτών-Κασταμονιτών «Κοίμηση της Θεοτόκου»⁹⁶

Το Σωματείο Ινεπολιτών - Κασταμονιτών «Κοίμηση της Θεοτόκου» ιδρύθηκε το 1924, από τους Ινεπολίτες που ήλθαν από τα παράλια του Πόντου (Μαύρη Θάλασσα), και είναι ο πρώτος προσφυγικός σύλλογος της Ν. Ιωνίας. Κατά το έτος 1958, ενσωματώθηκαν στο Σωματείο Ινεπολιτών και οι Κασταμονίτες οι οποίοι πρόσφεραν πάρα πολλά.

Η «προσφυγική κοινότης Ινεπόλεως» όπως ονομαζόταν τότε ίδρυσε το 1947 ένα από τα λαμπρότερα δημιουργήματα της, το Νυκτερινό Γυμνάσιο (οκτατάξιο) στο κτίριο του Α' Δημοτικού Σχολείου Ελευθερούπολης. Η ίδρυση και η λειτουργία του εν λόγω Γυμνασίου συμπλήρωσε ένα μεγάλο κενό που υπήρχε στην περιοχή και δημιούργησε μια πνευματική εστία προσφορά στους εργαζόμενους νέους τα δύσκολα εκείνα χρόνια. Πάρα πολλοί ανώνυμοι και επώνυμοι αποφοίτησαν από το Γυμνάσιο αυτό και διέπρεψαν στις επιστήμες και στις τέχνες γενικότερα. Μετά από χρόνια προσφοράς στη Ν. Ιωνία και ιδιαίτερα στη νεολαία, τη Σχολική χρονιά 1963-1964 έκλεισε τις πόρτες του, αφού είχε επιτελέσει το έργο για το οποίο είχε ιδρυθεί.

Σκοπός του σωματείου είναι η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και κουλτούρας, η επικοινωνία των πατριωτών και η μεταξύ τους αλληλεγγύη. Σήμερα στεγάζεται σε ένα ιδιόκτητο διώροφο οίκημα πάνω από 600 τ.μ., ένας χώρος ο οποίος φιλοξενεί τις πολιτιστικές και κοινωνικές εκδηλώσεις του σωματείου. Πέρα, όμως, από τις κάθε είδους εκδηλώσεις δραστηριοποιήθηκε και στη παροχή ανθρωπιστικής βοήθειας στους πρόσφυγες άλλων χωρών σε συνεργασία με την ύπατη αρμοστία του Ο.Η.Ε. και άλλους πολιτιστικούς φορείς. Επίσης, προσφέρει βοήθεια σε αναξιοπαθούντα άτομα ή ομάδες και συμμετέχει σε όλα τα κοινωνικά δρώμενα του Δήμου. Πρόεδρος του Σωματείου είναι ο Γ. Καραγιαννίδης. Παράρτημα του Σωματείου υπάρχει στον Πλαταμώνα της Βόρειας Ελλάδος.

⁹⁶ http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/koinonik_pronia/profil/profil.htm

Ο Σύνδεσμος Αλαγιωτών⁹⁷

Από το 1923 οι Αλαγιαλήδες, συνιδρυτές της Ν. Ιωνίας μαζί με τους Σπαρταλήδες και Ινεπολίτες, αποτελούν την δεύτερη μεγάλη κοινότητα της Νέας Ιωνίας. Ο Σύνδεσμος Αλαγιωτών από τους παλαιότερους Μικρασιατικούς Συλλόγους της Ν. Ιωνίας δραστηριοποιείται στα πολιτιστικά δρώμενα της πόλης μας, και όχι μόνο από το 1963 με πρώτο πρόεδρο τον αείμνηστο Ιάκωβο Σακάλογλου. Οι Αλαγιαλήδες οι περισσότεροι επαγγελματικά επιτυχημένοι κατακτούν στην τρίτη γενιά δυναμικά και τον τομέα της επιστήμης. Παράλληλα ο Σύνδεσμος Αλαγιωτών αναπτύσσει μια δραστηριότητα με γνώμονα την αφύπνιση και διατήρηση της ταυτότητας και καταγωγής των μελών του

Ο Σύνδεσμος Αλαγιωτών στο ίδιο πνεύμα, οργάνωσε πριν δύο χρόνια με την ευκαιρία των εορταστικών εκδηλώσεων των αδελφών πόλεων της Αλάγια, εκδρομή δώδεκα ημερών στην Κων/πόλη, Αλάγια, Άγκυρα, Πόντο από 25 Μαΐου έως 6 Ιουνίου. Οι ίδιοι περιγράφουν χαρακτηριστικά ότι η ευχάριστη έκπληξη άρχισε από το αεροδρόμιο της Αττάλειας όπου η Δημοτική Αρχή της Αλάγιας τους επιφύλαξαν μια θερμή υποδοχή με ανοιχτές αγκαλιές και λουλούδια. Τα συναισθήματα τους ανάμεικτα χαράς και συγκίνησης στην επίσκεψή τους στο Κάστρο, στην Ελληνική συνοικία, στις γκρεμισμένες εκκλησίες, στον Άη-Γιώργη, στο καρνάγιο στο Μουσείο, στην Ανατολίτικη αγορά γεμάτη μυρωδιές και γεύσεις, στις επισκέψεις τους στο Δήμαρχο. Στην παραλία της Alanya στο γκαζόν της πλατείας στον κεντρικό δρόμο υπάρχει από φέτος μια μεγάλη κεντρική πλάκα με χαραγμένες της λέξεις «Νέα Ιωνία» για να θυμίζει στους περαστικούς την αδελφή πόλη.

Έφυγαν αφήνοντας φίλους, παίρνοντας αγάπη και αναμνήσεις. Όπως επισημαίνει και ο πρόεδρος, «Δεν μπορείς να περιγράψεις αυτά που ζεις στην Αλάγια. Πρέπει να τα ζήσεις για να καταλάβεις με πόση απλότητα, φιλία και συναισθήματα πλησιάζουν οι λαοί ο ένας τον άλλο μακριά από τυπικότητες και πολιτικές». Η εκδρομή του Συνδέσμου συνεχίστηκε μέχρι το Ικόνιο, Άγκυρα, Αμάσια, Τραπεζούντα. Τελείωσε με το προσκύνημα στην Παναγιά Σουμελά και θα μείνει βαθιά χαραγμένο στην ψυχή τους.

⁹⁷ http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/allag/profil/profil.htm

Το Κέντρο Σπουδής και Ανάπτυξης Μικρασιατικού Ελληνισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.)⁹⁸

Σκοπός του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. είναι, η περισυλλογή, διάσωση, διατήρηση και μετάδοση των στοιχείων της Ιστορίας και του Πολιτισμού των Ελλήνων της καθ' ημάς Ανατολής και ειδικότερα της Μικράς Ασίας, του Πόντου, της Ανατολικής Θράκης, της Κωνσταντινουπόλεως και η συλλογή ταξινόμηση, μελέτη και αξιοποίηση του αρχαιακού υλικού που αφορά τη Νέα Ιωνία.

Για την εξυπηρέτηση των σκοπών αυτών οργανώνει ειδικές επιτροπές, για τη συλλογή στοιχείων και ντοκουμέντων, τη λειτουργία Βιβλιοθήκης και Μουσείων, την οργάνωση συνεδρίων και εκδηλώσεων, την πραγματοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων που απευθύνονται σε μαθητές και νέους, τις εκδόσεις συναφών έργων, την επιστημονική έρευνα σε θέματα θρησκείας, γλώσσας, ηθών και εθίμων, παραδόσεων, γραπτών μνημείων, έργων τέχνης, ναών και οικιών και γενικώς κάθε στοιχείου που αφορά τον πολιτισμό του Ελληνισμού που έζησε ως το 1922 στα μέρη εκείνα.

Οι πόροι του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. προέρχονται βασικά από το Δήμο Νέας Ιωνίας και από χορηγίες φορέων και φυσικών προσώπων. Το ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ. στεγάζεται σε αναπαλαιωμένα κτίρια παλαιών εργοστασίων, όπου και έχει αναπτύξει τα Μουσεία Ιστορίας, Λαογραφίας και Υφαντουργίας – Ταπητουργίας και μία πλούσια βιβλιοθήκη.

Στους χώρους αυτούς υποδέχεται τους επισκέπτες για ξενάγηση και ανταλλαγή απόψεων, για την αποδοχή δωρεών αντικειμένων, εγγράφων, φωτογραφιών και γενικώς ενθυμημάτων μουσειακού χαρακτήρα και την καταγραφή, μαγνητοφώνηση και μαγνητοσκόπηση μαρτυριών.

Ο Σύλλογος Σμυρναίων Νέας Ιωνίας Αττικής⁹⁹

Στις 4 Μαΐου 2005 στα γραφεία του Φυσιολατρικού ομίλου Νέας Ιωνίας, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη από απογόνους καταγομένων από τη Σμύρνη και τα περίχωρα της, με σκοπό την ίδρυση μη κερδοσκοπικού σωματείου με την επωνυμία Σύλλογος Σμυρναίων Νέας Ιωνίας Αττικής. Επίσης ψήφισαν και ενέκριναν ομόφωνα το καταστατικό του συλλόγου και στη συνέχεια εξέλεξαν επταμελή προσωρινή

⁹⁸ <http://portfolio.web-iq.gr/kemipo/istoriko.php?id=1>

⁹⁹ http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/smyrnh/profil/profil.htm

διοικούσα επιτροπή στην οποία ανέθεσαν να φροντίσει τη νομιμοποίηση του σωματείου, να συγκαλέσει την πρώτη τακτική γενική συνέλευση των μελών για την εκλογή του πρώτου Διοικητικού Συμβουλίου και Εξελεκτικής επιτροπής.

Οι σκοποί του σωματείου είναι εθνοφελείς, κοινωφελείς, πολιτιστικοί, μορφωτικοί, φιλανθρωπικοί και αθλητικοί. Ειδικότερα το σωματείο επιδιώκει, την κοινωνική, πολιτιστική, μορφωτική και πνευματική προαγωγή των μελών του αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, ιδιαιτέρως δε της περιοχής της Νέας Ιωνίας Αττικής. Τη διάσωση, διατήρηση και διαιώνιση των ηθών, εθίμων και παραδόσεων, την περισυλλογή, μελέτη, αξιοποίηση και προβολή του ιστορικού και λαογραφικού υλικού καθώς και των κάθε λογής καλλιτεχνικών δημιουργημάτων του ελληνισμού του προερχόμενου από τον ευρύτερο χώρο της Σμύρνης Μ. Ασίας. Τη μέριμνα για ενίσχυση και περίθαλψη αναξιοπαθούντων μελών και μη μελών, ως και ευαγών ιδρυμάτων, καθώς και την αποκατάσταση των μελών του που έχουν προσφυγική καταγωγή, εφόσον εφαρμοστούν σχετικά προγράμματα από την πολιτεία και την ανάπτυξη πνεύματος αγάπης και αλληλεγγύης μεταξύ των μελών του.

Ο Ιωνικός Σύνδεσμος¹⁰⁰

Ο Ιωνικός Σύνδεσμος ιδρύθηκε το 1951. Από την ίδρυσή του ανέπτυξε πλούσια πολιτιστική και πνευματική δραστηριότητα και μέσα στις τάξεις του γαλουχήθηκαν οι σημαντικότεροι άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών της περιοχής, το δε εντευκτήριό του, ήταν το σημείο συνάντησης των νέων, μαθητών και φοιτητών. Η βιβλιοθήκη του περιελάμβανε 3500 τόμους, καθώς και το αρχείο του ποιητή Σημηριώτη με σπάνιες εκδόσεις ελληνικών εφημερίδων, που είχαν εκδοθεί στην Μικρά Ασία πριν από το 1922. Η πραξικοπηματική κατάσταση που επιβλήθηκε στις 21/4/67 διέλυσε τον Ιωνικό Σύνδεσμο και δήμευσε όλα τα περιουσιακά του στοιχεία. Μετά τη μεταπολίτευση, αρχίζει μακρύς δικαστικός αγώνας που κατέληξε νικηφόρα για τον Ιωνικό που εγκαταστάθηκε πάλι στο ιδιόκτητο κτίριό του.

Σήμερα, έχοντας επεκτείνει τις κτιριακές του εγκαταστάσεις ο σύλλογος στην καρδιά της Νέας Ιωνίας, έχει ένα υπέροχο κτίριο, με πλήρη εξοπλισμό. Λειτουργεί δανειστική βιβλιοθήκη με 3000 τόμους βιβλίων που εμπλουτίζεται συνεχώς και πλήρη δραστηριοποίηση επιτροπών σε διάφορους τομείς δράσης. Η πολύ καλή

¹⁰⁰ http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/ionikos_sindes/profil/profil.htm

συνεργασία του συλλόγου, με την εκάστοτε Δημοτική Αρχή και τους άλλους φορείς της περιοχής, φαίνεται καθαρά από την παρουσία του σε κάθε πολιτιστικό δρώμενο. Συμμετέχει ενεργά και δραστήρια, ως μέλος του Δ.Σ. του ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ., η δε παρεμβατική του δράση, έχει φέρει στο προσκήνιο θέματα που άπτονται της δραστηριότητάς του με ουσιαστικές προτάσεις και παρεμβάσεις ελπίζοντας στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και των υπευθύνων: Μνημείο Μικρασιατών, Κινηματογράφος Αστέρας, διατήρηση των βιομηχανικών κτιρίων, διάσωση της βιομηχανικής κληρονομιάς και ανάδειξή της, ολοκληρωμένη πρόταση για το σπίτι του Στέλιου Καζαντζίδη. Η σχέση του Ιωνικού Συνδέσμου με τη λογοτεχνία, την ποίηση, την τέχνη, φαίνεται καθαρά από τις εκδηλώσεις του. Πάντα ο Ι.Σ. είναι κοντά στα κοινωνικά προβλήματα όπως της ειρήνης, των ναρκωτικών, της ανεργίας, της οικολογίας, με συζητήσεις ή παρεμβάσεις. Ταυτόχρονα, σε κάθε ευκαιρία ενισχύει τους Γιατρούς του Κόσμου, UNICEF, Χαμόγελο του Παιδιού.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Για κάθε ομάδα ξεριζωμένων ανθρώπων η σημασία των κοινών αναμνήσεων είναι προφανής. Η μνήμη γίνεται αποφασιστικός δεσμός για την ανασυγκρότηση της ζωής τους, το μέσο της πολιτισμικής τους επιβίωσης, ένα είδος κεφαλαίου χωρίς το οποίο η ταυτότητά τους θα χανόταν. Η σχέση ανάμεσα στην ταυτότητα και τη μνήμη ως κοινωνικό και συλλογικό γεγονός αξίζει να προσεχθεί, ιδίως στην περίπτωση βίαια εκπατρισμένων λαών. Επομένως, η σπουδαιότητα της προφορικής παράδοσης και κατά συνέπεια της εξάσκησης της μνήμης είναι αυτονόητη.

Για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες συνολικά, οι αναμνήσεις και η χρήση της μνήμης είχαν αναμφίβολα μεγάλη σημασία, αν και πιθανώς σε διαφορετικό βαθμό για κάθε άτομο. Οποσδήποτε για πολλούς αποτέλεσαν την πολυτιμότερη περιουσία τους, αφού είχαν καταφέρει να πάρουν μαζί τους ελάχιστα από τα υπάρχοντά τους. Προσπαθώντας να χτίσουν έναν νέο τρόπο ζωής μέσα από το χάος που τους περιέβαλλε, πολλοί αντέδρασαν ξαναζώντας πλευρές του παρελθόντος τους και τονίζοντας το στοιχείο της συνέχειας. Το παρελθόν ενσωματώθηκε στο παρόν και η κατάτμηση του χρόνου καταργήθηκε.

Πενήντα χρόνια μετά την εκδίωξή τους, οι πρόσφυγες περιέγραψαν την ποιότητα και τον χαρακτήρα της ζωής που συναντούσε κανείς άλλοτε σε πόλεις και χωριά της Μικράς Ασίας και της νέας πατρίδας. Οι αφηγήσεις των προσφύγων για τη ζωή τους στη Μικρά Ασία, φιλτραρισμένες μέσα από υποκειμενικές αναμνήσεις πολλών ατόμων, αποτέλεσαν τελικά μία συλλογική μνήμη, μία ουσιαστική πλευρά του πολιτισμικού χαρακτήρα της νέας πατρίδας. Μολονότι δεν αποτελούσε ιστορική καταγραφή, κοινωνικά και πολιτισμικά η σημασία της βρισκόταν στο ότι παρείχε ένα ευρύ πλαίσιο αναφοράς, με βάση το οποίο μπορούσαν να ερμηνευθούν όλες οι κατοπινές εμπειρίες, ακόμη και των απογόνων τους. Επίσης, αυτή η συλλογική μνήμη προσέφερε ένα γνώμονα για την ταυτότητά τους, αφού προσδιόριζε τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τα κρίσιμα σημεία που τους διαφοροποιούσαν από τους άλλους¹⁰¹.

Μετά την τραυματική ρήξη που προξένησε η εκδίωξή τους, η ανάμνηση έγινε γέφυρα σωτηρίας, επαναδημιούργησε το γεμάτο νόημα παρελθόν και τους έδωσε τις κατευθυντήριες γραμμές για να οργανωθούν και να προσαρμοστούν σε έναν

¹⁰¹ Hirson Renne, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, μτφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) 2004. 59-76.

καινούριο τρόπο ζωής.

Η άφιξη, η εγκατάσταση και η απορρόφηση των προσφύγων στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας είναι μία εποποιία μοναδική στην Ιστορία. Υπολογίζεται ότι περίπου 1.300.000 ξεριζώθηκαν από τις εστίες τους. Ο ξεριζωμένος ελληνισμός διασκορπίστηκε σε όλη την ελληνική επικράτεια φέρνοντας τον πολιτισμό τους. Έχασαν βίος και σπιτικό, πατρίδα και εργασία και ξανάρχισαν τον αγώνα της αναδημιουργίας. Κατάφεραν να μετατρέψουν τον πόνο σε δημιουργία, τη συμφορά τους σε παράγοντα θετικό για την ελληνική ζωή. Εγκαταστάθηκαν σε ακριτικές περιοχές αναπτύσσοντας τις οικονομικά και εδραιώνοντας την ασφάλεια των συνόρων μας, αλλά και σε αστικά κέντρα. Σε προσφυγικές γειτονιές μέσα σε άθλιες συνθήκες.

Μία τέτοια προσφυγική γειτονιά, όπως αναφέραμε και παραπάνω, ήταν και οι Ποδαράδες, η μετέπειτα Νέα Ιωνία. Η περιοχή αυτή δημιουργήθηκε ακριβώς για να δεχτεί τους πρόσφυγες. Αρχικά εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από την Σπάρτη Πισιδίας και μετά προστέθηκαν και άλλοι πρόσφυγες προερχόμενοι από τα περίχωρα της Μικράς Ασίας. Τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους, οι συνθήκες ζωής ήταν άθλιες, έσχατης ένδειας, υγειονομικής εγκατάλειψης, βιοτικής εξαθλίωσης και ένα κλίμα έντονης αδιαφορίας και αρνητισμού από τους γηγενείς και σε καμία των περιπτώσεων δεν θύμιζε την ζωή στην παλιά πατρίδα. Σιγά –σιγά όμως, με το πέρασμα των χρόνων, οι πρόσφυγες, ενωμένοι και δυνατοί, κατάφεραν να αντιμετωπίσουν όλες αυτές τις δυσκολίες που παρουσιάζονταν και να ορθοποδήσουν.

Οι πρόσφυγες στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν ένα οικείο περιβάλλον να μετατρέψουν τους «χώρους» σε «τόπους», χρησιμοποίησαν τη χαρτογράφηση της περιοχής ως μέσο προσανατολισμού. Αποδίδοντας συγκεκριμένες ιδιότητες σε τμήματα του νέου οικισμού, προέβαλλαν ένα οικείο για αυτούς τοπίο πάνω στον άγνωστο χώρο. Προσέδωσαν στο ξένο περιβάλλον γνωρίσματα που βασιζόνταν σε τοπικά στερεότυπα, αποκαθιστώντας κατά αυτό τον τρόπο τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των τόπων καταγωγής τους. Προσπαθώντας να προσαρμοστούν σε ριζικά διαφορετικές συνθήκες, οι πρόσφυγες δημιούργησαν μία τοπογραφία της κοινωνίας τους μέσα στον νέο οικισμό.

Τοπωνύμια, εκκλησίες, μνημεία, σύλλογοι και εκδηλώσεις, όλα ήταν στοιχεία που βοηθούσαν στην ανακατασκευή ενός γεμάτου νόημα περιβάλλοντος. Η μνήμη αποτελούσε προφανώς και πάλι τον αποφασιστικό παράγοντα, το μέσο χαρτογράφησης του παρόντος με βάση την τοπογραφία του παρελθόντος.

Το προσφυγικό στοιχείο, φορέας πολιτισμού και προόδου, με το ευρύ οπτικό πεδίο που το διέκρινε, συνέβαλε αποφασιστικά στην αναδιόρθωση της οικονομίας του τόπου με την εισαγωγή νέων μεθόδων στην καλλιέργεια της γης, στην αλιεία, στη ναυτιλία, στο εμπόριο και στη βιομηχανία. Η συμβολή των Μικρασιατών υπήρξε μεγάλη και στον πολιτιστικό τομέα, με την καλλιέργεια των γραμμάτων, των τεχνών και των επιστημών¹⁰².

¹⁰² Βογιατζόγλου Η. Β., *Η Αλάϊα της Μ.Ασίας*, Αθήνα (Φύλιπότη) 1995.

ΠΗΓΕΣ

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

Πληροφορίες για το Αρχείο Μαρτυριών του Ι.Μ.Ε : Συνέντευξη με τον Μιχάλη Βαρλά, Υπεύθυνο του Τμήματος Γενεαλογίας και Προφορικής Ιστορίας του Ι.Μ.Ε και από www.ime.gr και www.genealogies.gr

Πληροφορίες για την Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας :

<http://www.enosispartis-mikrasasias.grmain.htm>

Πληροφορίες για το Σωματείο Ινεπολιτών-Κασταμονιτών «Κοίμηση της Θεοτόκου» :

http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/koinonik_pronia/profil/profil.htm

Πληροφορίες για τον Σύνδεσμο Αλαγιωτών

http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/allag/profil/profil.htm

Πληροφορίες για το Κέντρο Σπουδής και Ανάπτυξης Μικρασιατικού Ελληνισμού (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.) :

<http://portfolio.web-iq.gr/kemipo/istoriko.php?id=1>

Πληροφορίες για τον Σύλλογο Σμυρναίων Νέας Ιωνίας Αττικής :

http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/smyrnh/profil/profil.htm

Πληροφορίες για τον Ιωνικό Σύνδεσμο :

http://www.ionianet.gr/Sillogoi_New/associat/ionikos_sindes/profil/profil.htm

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βαν Μπούσχοτεν Ρ., *Απαξίωση και αξιοποίηση των προφορικών μαρτυριών, Πρακτικά του Συνεδρίου Ελληνικός παραδοσιακός πολιτισμός: Λαογραφία και Ιστορία, Θεσσαλονίκη (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) 2000.*

Βαρλάς Μιχ., *Προσφυγικές μνήμες στο Συνοικισμό της Θήβας. Από την ιστορία του τόπου στην ιστορία των ανθρώπων*, ανακοίνωση στο Δ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 09-13/09/2000 (υπό δημοσίευση).

Βογιατζόγλου Η. Β., *Επώνυμα της Μ.Ασίας*, Αθήνα (Ένωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 1992.

Βογιατζόγλου Η. Β., *Η Αλάϊα της Μ.Ασίας*, Αθήνα (Φιλιππότη) 1995.

Βογιατζόγλου Η. Β., *Τα πισιδικά βαφτιστικά και επώνυμα*, Αθήνα (Ιδρυμα Μείζονος Ελληνισμού) 1998.

Βογιατζόγλου Β. Η., *Ιωνική Φιλοκαλία*, τομ.1, Νέα Ιωνία (Ιωνικός Σύνδεσμος) 2006.

Βογιατζόγλου Β. Η., *Ιωνική Φιλοκαλία*, τομ.2, Νέα Ιωνία (Ιωνικός Σύνδεσμος) 2006.

Βογιατζόγλου Β. Η., *Η Πολιτιστική Νέα Ιωνία (1923 -2000). Απόπειρα Ιχνογραφίας*

μιας Πνευματικής Πορείας

http://www.ionianet.gr/content.php?cat_id=9&articlesPage=1&id=116 (πρόσβαση στις 10/02/2006).

Βογιατζόγλου Όλγ., *Αρχιτεκτονική Κληρονομιά της Προσφυγικής Ν. Ιωνίας*,

http://www.ionianet.gr/content.php?cat_id=9&id=131 (πρόσβαση στις 10/02/2006).

Βογιατζόγλου Όλγ., *Η βιομηχανική κληρονομιά της Νεας Ιωνίας*, Αθήνα (Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς) 2002.

Θανοπούλου Μ., *Η προφορική μνήμη του πολέμου. Διερεύνηση της συλλογικής μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, Αθήνα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2000.

Θανοπούλου Μ. – Μπουτζουβή Α. (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Ειδικό τεύχος 107, Αθήνα (Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών) 2002.

Θεολόγλου Κ., *Η αξία της μνήμης για μια κοινωνία*, Intellectum 2007-2008, http://www.intellectum.org/articles/issues/intellectum3/ITL03P053069_H_aksia_tis_mnimis.pdf

Καζαντζόγλου Αντ., *Ο «άγιος των Πισιδών» Πατάρων Μελέτιος*, Νέα Ιωνία (Ενωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 2000.

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ, *Περιοδική έκδοση του Κέντρου Σπουδής και Ανάδειξης Μικρασιατικού Πολιτισμού*. Αρ. φύλλου 7, Μάιος 2007, Νέα Ιωνία, (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ), 2007.

ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ, «2003-2007. 4 χρόνια παρουσίας. 4 χρόνια δημιουργίας.», Ν.Ιωνία (ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ) 2009.

Κιτρομηλίδης Πασχ. (επιμ.), *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τομ. 9^{ος}, *Μικρασιατική Καταστροφή και Ελληνική Κοινωνία*, Αθήνα (Κ.Μ.Σ.) 1992.

Κορίδης Ιωάννης (επιμ.) - ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ, *Νέα Ιωνία 1923-2003, 80 χρόνια*, Νέα Ιωνία (Ιωλκός) 2004.

Κυριακίδου-Νέστορος Άλκ., *Ο χρόνος της Προφορικής Ιστορίας*, 1987, http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/metis_11052201_1987_num_2_1_889, 177-183.

Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες. Ατομικές – Συλλογικές – Ιστορικές*, Αθήνα (Ελληνικά Γράμματα) 2009.

Μαντόγλου Άννα, *Κοινωνική μνήμη και κοινωνική λήθη. Οι δύο όψεις της κοινωνικής σκέψης*, Φάκελος σημειώσεων, Αθήνα (Πάντειο Πανεπιστήμιο) 2009

Μπενβενίστε Ρ. – Παραδέλλης Θ. (επιμ) *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές*

και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Φεβρουάριος 1995, Αθήνα (Αλεξάνδρεια- Πανεπιστήμιο Αιγαίου) 1999.

Ναυρίδης Κλ., *Κλινική κοινωνική ψυχολογία*, Αθήνα (Παπαζήσης) 1994.

Ναυρίδης Κλ.-Χρηστάκης Νικ., *Ταυτότητες και ψυχοκοινωνική συγκρότηση*, Αθήνα (Καστανιώτης) 1997.

Παναγιωταρέα Άννα., *Όταν οι αστοί έγιναν πρόσφυγες*, Θεσσαλονίκη (Παρατηρητής) 1994.

Σαπουντζάκης Χ., *Οι Σπαρταλήδες στην παλαιά και τη νέα πατρίδα*, Αθήνα (Ένωση Σπάρτης Μικράς Ασίας) 1980.

Σαπουντζάκης Χ., *Η Ν.Ιωνία του Χθές και του Σήμερα*, Ν.Ιωνία (Ένωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 1980.

Σαπουντζάκης Χ. (επιμ.), *Πεσματζόγλου Παπαϊωακείμ. Οι Αναμνήσεις μου (από την πατρίδα μου Σπάρτη Μ.Ασίας)*, Αθήνα (Ένωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 1990.

Σαπουντζάκης Χ.(επιμ.), *Η εγκατάσταση των προσφύγων στους δήμους και τις κοινότητες της Αττικής. Πρακτικά 5^{ου} Συμποσίου Ιστορίας-Λαογραφίας Αττικής 1995*, Αθήνα (Ένωση Σπάρτης Μ.Ασίας) 1995.

Στεφανοπούλου Μ. (επιμ.), *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγούπολεις στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο 11 και 12 Απριλίου 1997*, Αθήνα (Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας) 1997.

Τζεδόπουλος Γ. (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* Αθήνα (Ι.Μ.Ε.) 2007.

Τσιώλης Γ., *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις*, Αθήνα (Κριτική) 2006.

Χρηστάκης Νικ. *Μουσικές ταυτότητες. Αφηγήσεις μουσικών και συγκροτημάτων της ελληνικής ανεξάρτητης σκηνής ροκ*, Αθήνα (Τυπωθήτω-Γ.Δαρδανός) 1999.

Bruneau M.–Παπουλίδης Κυρ. *Η μνήμη του προσφυγικού ελληνισμού: τα ανεγερθέντα μνημεία στην Ελλάδα (1936-2004*, μτφρ.και επιμ. Παπουλίδης Κυριάκος, Θεσσαλονίκη, (Αδελφοί Κυριακίδοι Α.Ε.) 2004.

Hirson Renne, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, μτφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) 2004.

Hobsbaum Eric, *Για την ιστορία*, μτφρ. Ματάλας Παρασκευάς, Αθήνα (Θεμέλιο,

Ιστορική Βιβλιοθήκη) 1998.

Thompson P., *Φωνές από το παρελθόν – Προφορική Ιστορία*, μτφρ. Ποταμιάνος Νίκος - Βαν Μπούσχοτεν P., επιμ. Βαν Μπούσχοτεν P., Αθήνα (Πλέθρον), 2002.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Συνέντευξη με τον Βαρλά Μιχάλη, υπεύθυνο του Τμήματος Γενεαλογίας και Προφορικής Ιστορίας του Ι.Μ.Ε.

- Κατά τη διάρκεια μιας συνέντευξης το υποκείμενο είναι σε θέση να αφηγηθεί όλη τη ζωή του ή θα προβάλλει ορισμένα γεγονότα που έχουν για αυτόν περισσότερη σημασία, παραμερίζοντας άλλα;

Κανείς μπορεί να αφηγηθεί τη ζωή του σε μια ώρα, μπορεί όμως να την αφηγηθεί και σε δέκα χρόνια και σε όλα αυτά θα υπάρχει ένα στοιχείο αυτονομίας επεισοδίων. Κάθε φορά σου βάζει ορισμένα στοιχεία και τα αναπτύσσει περισσότερο, που για αυτόν εκείνη την στιγμή έχουν νόημα ή πιστεύει ότι ανταποκρίνονται σε αυτά που θέλεις να μάθεις και σε κάποιο βαθμό θα υπάρχει μια αφηγηματική ροή. Έχει το στοιχείο της επιλογής, δηλαδή η συνέντευξη έχει εκείνα τα στοιχεία μέσα της που έχει κάθε ανθρώπινη συνάντηση που παράγει ένα επικοινωνιακό υλικό. Οι συνεντεύξεις βασίστηκαν πάνω σε μια λογική να πιάσουμε την ανθρώπινη εμπειρία στους βασικούς πυρήνες της παραγωγής της και από εκεί και ύστερα να δούμε κάποιες παραμέτρους για τη ζωή των ανθρώπων στην πατρίδα τους και όταν ήρθαν εδώ. Με τη λογική ότι θέλαμε να δούμε ποια είναι η τομή, πόσο άλλαξε η ζωή τους, πώς αισθάνονται τώρα και να μάθουμε και κάποια στοιχεία τα οποία ήταν πληροφοριακά.

- Πριν από κάθε συνέντευξη, υπάρχει ένα σχεδιάγραμμα με ερωτήσεις συγκεκριμένες πάνω στο οποίο βασίζεται και δομείται η όλη συνέντευξη;

Υπάρχει ένα πολυσέλιδο θεματολόγιο, το οποίο λίγο πολύ ακολουθεί την πορεία της ζωής αυτών των ανθρώπων, δηλαδή ξεκινάει από τα στοιχεία τα οικογενειακά, περνάει στα στοιχεία της περιγραφής του τόπου, της γειτονιάς και των σχέσεων με τους ανθρώπους γύρω. Η λογική είναι ότι υπάρχει ένας πυρήνας, του εαυτού και της οικογένειας και σιγά-σιγά αναπτύσσεται η αφήγηση γύρω από, όχι ομόκεντρους ακριβώς κύκλους, αλλά από κύκλους που ανοίγουν. Από το πρόσωπο πάμε στη μεγάλη ιστορία, που το προσωπικό βιώνει, συναντά το μεγάλο γεγονός που είναι η προσφυγιά και ξανακλείνει με κάποιες προσωπικές ερωτήσεις. Ένα σημαντικό πράγμα είναι να μην χάσεις την ροή, να υπάρχει δηλαδή μια ακολουθία. Μπορεί να είναι μια χρονική ακολουθία, μπορεί να είναι μια θεματική ακολουθία. Αυτό δεν μπορείς να το προκαθορίσεις και ιδιαίτερα στη φάση που μιλάς με ανθρώπους όπου είναι και υπερήλικες και είναι πιο δύσκολο να φέρουν στο μυαλό την ανάμνηση, είτε ως εικόνα είτε ως αφήγηση και να μπορέσουν να την εκφράσουν με έναν συνεχή

λόγο. Οπότε είναι καλύτερο να μπει στη δική τους διαδικασία, να ακολουθήσεις την δική τους ροή σκέψης και να προσπαθείς από εκεί και ύστερα να ενεργοποιήσεις ορισμένα στοιχεία ή ορισμένα σημεία του ενδιαφέροντος, ώστε να τους φέρεις πιο κοντά σε αυτό που για σένα είναι ο άξονας της συνέντευξης. Πρέπει να βάλεις ως στόχο να καταλάβεις τί είναι ο άνθρωπος απέναντι σου, τί έχει περάσει, πώς αισθάνεται και να τον ξεκλειδώσεις, αυτόν, όχι το κείμενο της συνέντευξης. Νομίζω ότι είναι η καλύτερη προσπέλαση. Σε κάθε περίπτωση το υποκείμενο της αφήγησης είναι το σημαντικότερο.

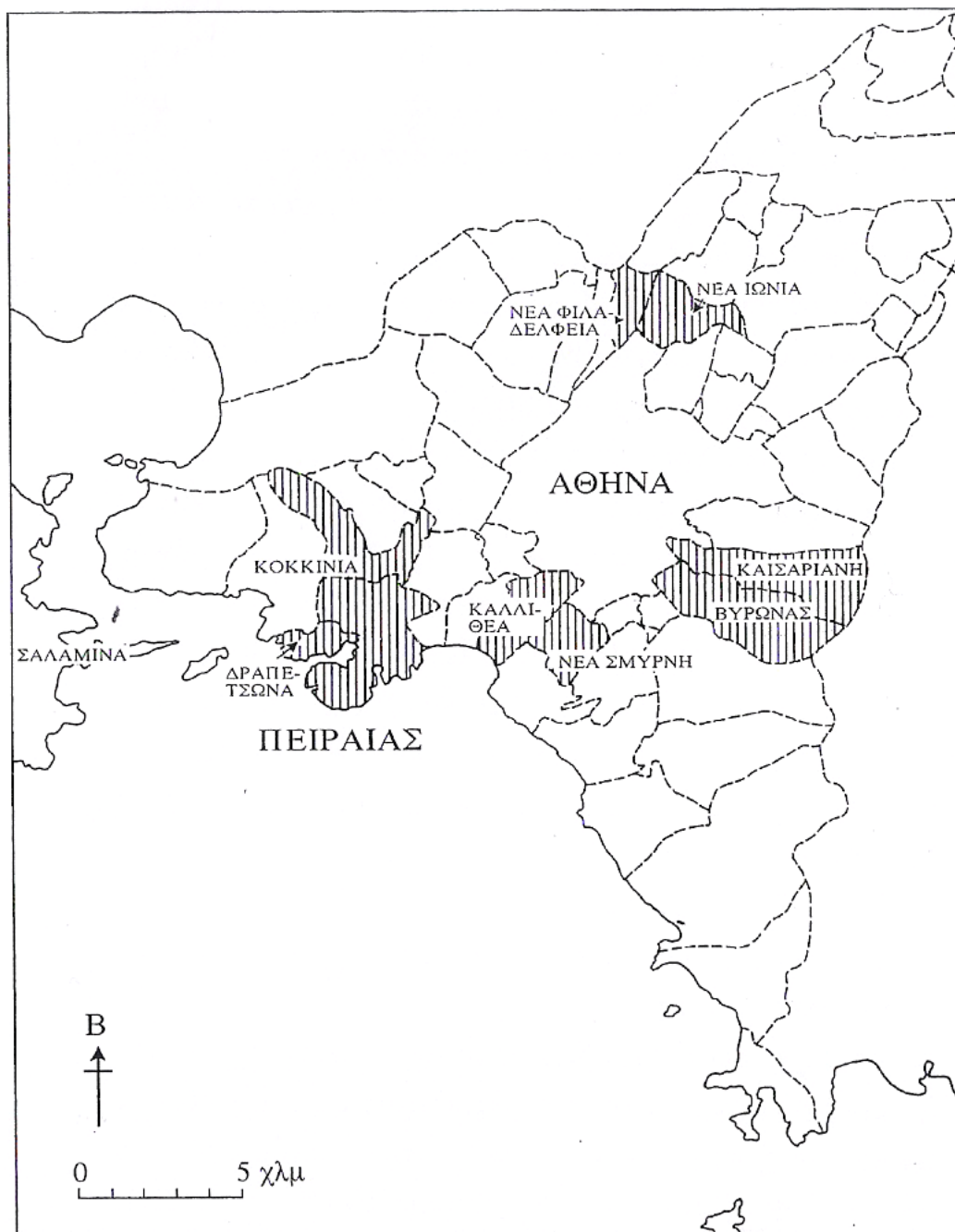
Υπάρχουν άνθρωποι που νοιώθουν άσχημα για την φτώχεια τους. Υπάρχουν άνθρωποι που νοιώθουν πάρα πολύ τραυματικά σε σχέση με ορισμένα γεγονότα και δεν τα εκφράζουν ευθέως. Προσπαθούν να τα αποκρύψουν, να τα στρογγυλέψουν κι αυτό είναι πολύ δύσκολο. Δηλαδή είναι καλύτερο να πει κάποιος ότι εγώ δεν σου μιλάω, παρά να προσπαθήσει να σε κοροϊδέψει πάνω στη συνέντευξη, γιατί δεν μπορεί. Η συνέντευξη είναι χαοτικό σύστημα. Πολύ μικρές λεπτομέρειες μπορεί να αλλάξουν την ροή ή μπορεί να κλειδώσουν για πάντα τον αφηγητή και να μην σου ξαναμιλήσει ποτέ. Η λογική η δική μας ήταν ότι θα πρέπει να ενθαρρύνουμε τον αφηγητή να μιλήσει ελεύθερα και να πει τα πράγματα που έχει να πει και να έχεις και ένα ποσοστό συνειδητής άγνοιας. Τα περισσότερα πράγματα που ρωτούσαμε τα ξέραμε ήδη ή έστω κάποια από αυτά. Αυτό που δεν ξέραμε κι αυτό που περιμέναμε, ήταν πώς εκείνη την στιγμή, στη συγκεκριμένη συνάντηση οι άνθρωποι ήθελαν να αφηγηθούν, να μοιραστούν μαζί μας ένα γεγονός, όπως θα το μοιράζονταν ενδεχομένως και με τα εγγόνια του ή με κάποιους φίλους του. Αυτό είναι επιτυχία και αυτό είναι που ξεκλείδωνε τους ανθρώπους, που τους έφερνε πίσω, που τους ανατροφοδοτούσε την σκέψη τους. Οι άνθρωποι, έστω αποσπασματικά, προσπαθούν να μεταφέρουν τις εικόνες που έχουν και αυτό που λέμε τους «τόπους της μνήμης» με αρκετή ειλικρίνεια, με την έννοια ότι εκείνη την στιγμή, αυτά που έλεγαν πίστευαν ότι είναι αλήθεια.

- *Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, γίνεστε ηθελημένα αυτόπτης μάρτυρας της ζωής του, από την στιγμή που εξιστορεί τα βιώματά του. Βιώνετε και εσείς τις εμπειρίες του;*
Αυτό δεν συμβαίνει πάντοτε. Συγκινείσαι, έχεις μια εμπλοκή, εκπλήσσεσαι καμιά φορά. Δεν μπαίνεις πάντα στην διαδικασία του να συναισθανθείς τη ζωή του. Νομίζω ότι αυτό έρχεται μετά από πολύ καιρό και σε παραλληλισμό με διάφορα γεγονότα. Χαρακτηριστικό είναι ότι άνθρωποι που έζησαν με πολύ έντονο τρόπο τα γεγονότα της Κατοχής, είχαν μια πολύ μεγάλη ένταση όταν μας αφηγούνταν αντίστοιχα

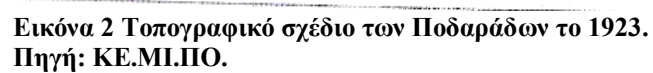
γεγονότα στη Μικρά Ασία. Όταν αφηγούνται πράγματα που τους άγγιζαν για κάποιο λόγο, αλλάζει ο τρόπος που αφηγούνται. Δεν ξέρεις ποτέ πως θα αλλάξει. Ξέρεις ότι θα αλλάξει και παρατηρείς την μεταβολή και μπορείς να βάλεις παραμέτρους για να παρακολουθήσεις και την δική σου στάση ακόμα. Το που ταυτίζεσαι εσύ μαζί με αυτούς τους ανθρώπους, είναι κάτι που εξαρτάται από την δική σου τη χρονικότητα, από αυτά που σου συμβαίνουν.

- Πώς αισθάνεστε που γίνεστε μέτοχος στην εξομολόγηση της ιστορίας του;

Πέρα από το κομμάτι το επαγγελματικό και το επιστημονικό, αυτό που καταλαβαίνεις είναι ότι ζεις την ιστορία από μια άλλη πόρτα. Ανοίγεις την πίσω πόρτα του μαγαζιού και κοιτάς τι γίνεται μέσα ή κοιτάς την παράσταση από τα παρασκήνια. Δεν είναι απαραίτητο ότι είναι καλύτερη η οπτική αυτή ή ότι είναι πιο πλήρης, είναι όμως μια διαφορετική οπτική. Ένας άλλος τρόπος να βλέπεις τα πράγματα. Το δεύτερο είναι ότι μαθαίνεις να βλέπεις τα πράγματα μέσα στο χρόνο. Όταν λες σε ένα άνθρωπο να σου πει τη ζωή του, το κρίσιμο δεν είναι ότι αυτός σου λέει τη ζωή του, αλλά ότι διατρέχει σε μια αλληλουχία πολλές διαφορετικές περιόδους και ενδεχομένως αναπτύσσει και πολλές διαφορετικές προσωπικότητες αφηγηματικά. Είναι ένα χρήσιμο, εξαιρετικό υλικό. Τώρα σαν εμπειρία, αυτό που σου μένει είναι η ζεστασιά των ανθρώπων, αν και εσύ τους έχεις δώσει ζεστασιά και η δύναμη που σου βγάζουν, όταν βλέπεις ανθρώπους που στα ενενήντα τους, είναι χαρούμενοι, λυπημένοι, περήφανοι, αλλά είναι άνθρωποι που συνεχίζουν να ζουν. Αυτό σου δίνει απίστευτη δύναμη και ηρεμία. Αυτό που μου έμεινε σε εμένα, είναι ότι μου έδωσε μια πολύ μεγαλύτερη ηρεμία και μια μεγαλύτερη αισιοδοξία για τη ζωή.

Εικόνα 1 Κύριες περιοχές εγκατάστασης Μικρασιατών προσφύγων στην Αθήνα και τον Πειραιά.
Πηγή: Hirson Renne, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, μτφρ. Κουρεμένος Κώστας, Αθήνα (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης) 2004.

**Εικόνα 3 Η Ν.Ιωνία στα πρώτα χρόνια ίδρυσής της.
Πηγή: Β.Η. Βογιατζόγλου.**

**Εικόνα 4 Αποψη του προσφυγικού συνοικισμού της Ν.Ιωνίας.
Πηγή : Αρχείο Υπουργείου Πρόνοιας 1955, Διεύθυνση Προσφυγικής Αποκατάστασης.**

Εικόνα 5 1923. Τα πρώτα πέτρινα σπίτια και οι πρώτοι δρόμοι. Η οδός Σπάρτης Μ. Ασίας.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 6 Χαρακτηριστικές προσφυγικές κατοικίες στον Περίσσο.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 7 Η οδύσσεια των προσφύγων συνεχίζεται. Η πρώτη εγκατάσταση, όπως-όπως στις πρόχειρες παράγκες.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

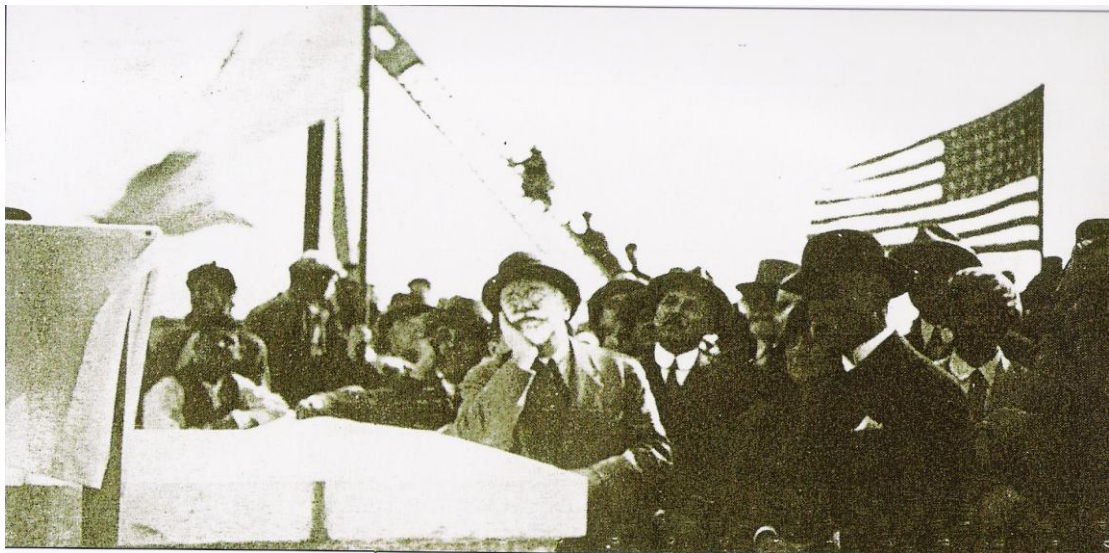
Εικόνα 8 Αξιωματούχοι της Ε.Α.Π. (1924) επιθεωρούν τα έργα του προσφυγικού συνοικισμού.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 9 1925. Η οδός Ηρακλείου στην πρωταρχική της μορφή με τα πρώτα εμπορικά καταστήματα.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

**Εικόνα 10 1926. Θεμελιώνεται ο πρώτος Ιερός Ναός των Αγίων Αναργύρων.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.**

**Εικόνα 11 1928. ΟΕλευθ. Βενιζέλος στα εγκαίνια του Ιερού Ναού των Αγίων Αναργύρων.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.**

Εικόνα 12 Ο Πατάρων Μελέτιος μαζί με τον Παπαΐωακείμ Πεσματζόγλου στη Σμύρνη το 1919.
Πηγή : Συλλογή Ένωση Σπάρτης Μ. Ασίας.

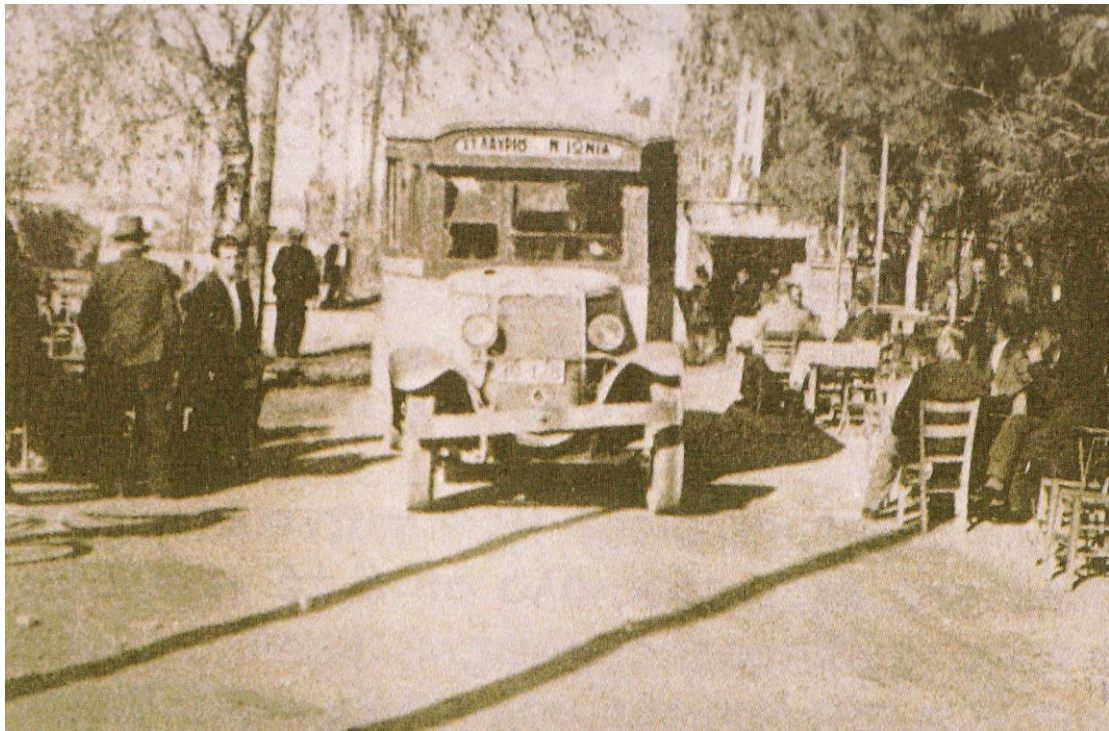
Εικόνα 13 1928. Γωνία Π.Π Γερμανού (τότε Γυθείου) και Κ. Βάρναλη (τότε Μορκεντάου). Εκεί κάτω είχε στηθεί η παράγκα-ναός Αγίων Αναργύρων.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 14 1928. Μέρα με τη μέρα η προσφυγούπολη μεγαλώνει. Γενική άποψη. Στο βάθος αριστερά το διώροφο 1^ο Δημοτικό Σχολείο.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 15 1928. Μια από τις πρώτες σπάνιες αεροφωτογραφίες της περιοχής του Δήμου Νέας Ιωνίας. Τα οικοδομικά τετράγωνα το ένα πίσω από το άλλο φυτρώνουν.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 16 Υποτυπώδης η συγκοινωνία. Βαρυκομούσαν τα λεωφορεία να φτάσουν στον προορισμό τους. Ένα από αυτά στο τέρμα Ιωνίας.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 17 Η ζωή αρχίζει να βρίσκει τον ρυθμό της. Η φτώχεια θέλει καλοπέραση.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 18 Παραδοσιακός καφές, στριφτό τσιγάρο και συζήτηση (καφενείο Μπόλλα).
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 19 Ο τοπικός Τύπος στη Νέα Ιωνία έχει μακρά παράδοση. Δεκάδες εφημερίδες κυκλοφόρησαν με σκοπό την αποκατάσταση των προσφύγων και την επίλυση τοπικών προβλημάτων.

Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

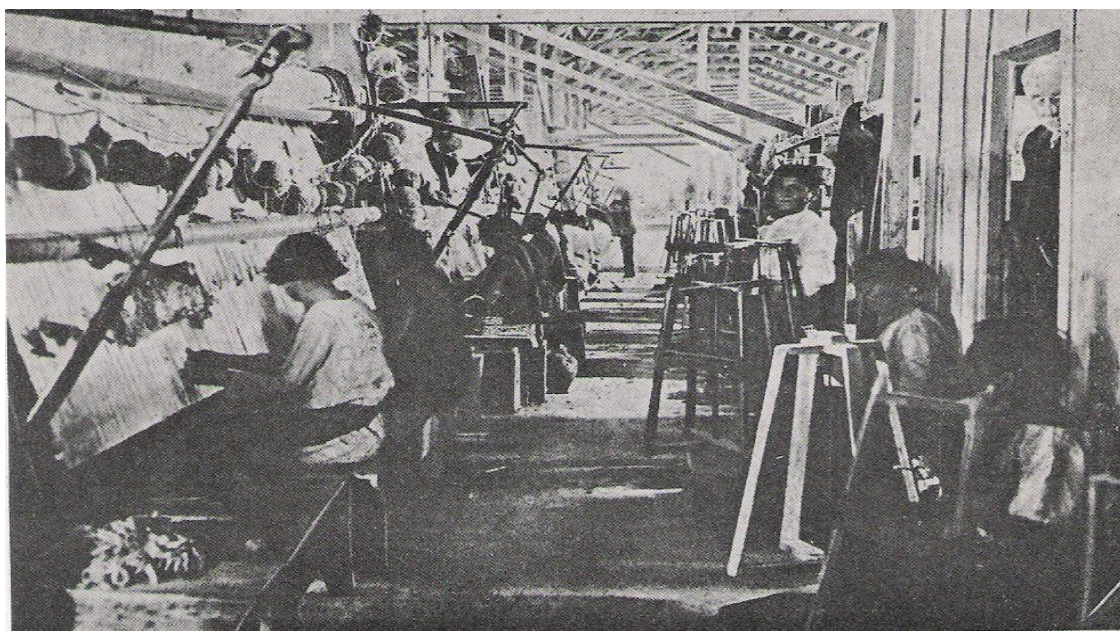

Εικόνα 20 1930. Τα εκπαιδευτήρια «Κάδμος» γιόρτασαν τα τρία χρόνια από την ίδυσή τους στον κινηματογράφο «Αστέρα». Δεξιά ο ιδρυτής του «Κάδμου» Αντώνης Σαπουντζάκης.

Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 21 Εργάτες και προσωπικό του εργοστασίου «Τρία Άλφα» σε ώρα ανάπαυσης. Μεταξύ τους διακρίνεται ο Σταύρος Στύλογλου.
Πηγή : ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.

Εικόνα 22 Ένα από τα πρώτα ταπητουργεία που ίδρυσαν οι πρόσφυγες της Πισιδίας στη Νέα Ιωνία.
Πηγή : Β.Η. Βογιατζόγλου.

**Oral History and collective – social memory. The case of refugees from Asia
Minor of Nea Ionia in Athens.**

Moloni Christina

ABSTRACT

The Oral History records the living witnesses of the past and has resulted in the spread of collective memory. The life stories designed to reconstruct the past and understanding the impact of this on people's lives. The narratives of life are a constant game, an unrelenting go - come between indoor arena of the individual and the external arena of society.

The narrator is a subject placed in a social and historical environment and through the narration of his life we can see how the individual relates the story of the history of his time. We can lead the individual in society and society as a person. From personal experience and individual memory to collective experience and collective memory. The past, present and future time are away, but also coexist.

The theme of this study is the approach of oral history through the oral narratives - reports of refugees from Asia Minor and how they contribute to the emergence of a collective - social - refugee memory. We focus on the case of Asia Minor refugees of Nea Ionia, more specifically the creation of the refugee settlement and living conditions prevailing in the region, while also giving attention to ways of keeping the refugee memory through physical bodies memory (monuments and naming practices) and mnemonic practices (clubs and associations of refugees).

For our methodology they will be used and analyzed oral testimonies of first-generation refugees, audiovisual material, which lies in the Archives of Testimony of the Foundation of the Hellenic World. It will also seek bibliography on the arrival of refugees in Greece and their installation in Nea Ionia. Finally, there will be fieldwork and research in local institutions and local associations of refugees to gather further evidence.

Keywords

Oral History, memory, refugees, Asia Minor, Nea Ionia, monuments.